

SBORNÍK
ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

Zemědělská ekonomika

*K otázkám zjišťování a rozboru efektivnosti
zemědělské výroby*

8✓

ROČNÍK 6 (XXXIII) — PRAHA, SRPEN 1960

CENA 10 Kčs

SBORNÍK

Československé akademie zemědělských věd

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Řídí redakční rada: *dopisující člen ČSAZV Karel Svoboda, kandidát ekonomických věd (předseda), doc. dr. Alois Grolig, kandidát ekonomických věd inž. Jaromír Havlíček, dopisující člen ČSAZV inž. dr. Alois Hrubeš, kandidát ekonomických věd Dmitrij Choma, kandidát ekonomických věd inž. Josef Krilek, inž. Ctibor Ledl, dopisující člen ČSAZV inž. Ladislav Sobotka, Otto Soukup, kandidát ekonomických věd inž. Mikuláš Šebesta. — Vedoucí redaktor Bohuslav Vávra*

© Československá akademie zemědělských věd, Praha 1960

Obsah — Содержание — Content — Inhalt

K otázkám zjišťování a rozboru efektivnosti zemědělské výroby	637
Dupal J.: Ekonomická efektivnost zemědělské výroby a možnosti jejího vyjádření	639
Stoček F.: Konkretizace ukazatelů ekonomické efektivnosti zemědělské výroby	653
Bartůněk J.: Otázky zjišťování efektivnosti zemědělství	669
Havlíček J.: Rozbor rezerv efektivnosti zemědělské výroby ve skupinách řepářských JZD	687
Определение и анализ эффективности сельскохозяйственного производства	709
Ermittlung und Analyse der Effektivität (des ökonomischen Nutzeffekts) der landwirtschaftlichen Produktion	712

Diskuse

Vaško F. — Mandaus J.: K otázce rozmístění živočišné výroby ve sloučených JZD	717
---	-----

Kritiky a recenze

Ostrejš K.: Bude v našich JZD uplatňován chov prasat nebo jen určité jeho prvky?	729
--	-----

Z vědeckého života

Rozbor rozšířené reprodukce ve vybraných družstvech	734
---	-----

Zemědělská ekonomika v zahraničí

Zkušenosti se specializací socialistické zemědělské velkovýroby	736
---	-----

Příloha

Statistické přehledy o čs. a zahraničním zemědělství

Ekonomická efektivnost zemědělské výroby a možnosti jejího vyjádření

C. Sc. Jaroslav DUPAL

Výzkumný ústav národohospodářského plánování, Praha

Ú v o d

V podstatě dobudované socialistické výrobní vztahy v zemědělství vyžadují, aby se socialistická zemědělská velkovýroba projevila v podstatném zvýšení efektivnosti výroby.

Současný stav je charakterizován nedostatečným stupněm uspokojování potřeb obyvatelstva a národního hospodářství zemědělskými výrobky z vlastní produkce a příliš vysokými náklady na jednotku produkce.

Pro charakteristiku postavení zemědělství v národním hospodářství je rozhodující, nakolik zabezpečuje spotřebu obyvatelstva a potřeby národního hospodářství, a zda systematicky a v předpokládané míře dochází k úspoře celkové vynaložené práce na výrobu zemědělských výrobků.

Před druhou světovou válkou byla spotřeba potravin zhruba zabezpečena vlastní výrobou. Podstatné zvýšení spotřeby potravin a surovin, kterého bylo v podmínkách lidové moci dosaženo, je však nutno zajišťovat zvýšením dovozu.

Na druhé straně bylo před válkou v zemědělství ekonomicky činného obyvatelstva zhruba polovina a v současné době jen 28,6 %, takže jeden pracovník v zemědělství dokáže vyrobit téměř dvakrát tolik než před válkou. Rozhodující význam podstatného vzestupu zemědělské výroby vyplývá i z rozboru mezinárodního postavení našeho zemědělství. Velké možnosti zrychlení tempa rozvoje socialistického zemědělství ukazuje vývoj zemědělské výroby v Sovětském svazu v minulých pěti letech. Rychlejší tempo zemědělské výroby dosahuje i Německá demokratická republika, kde intenzita výroby ve výchozím roce srovnání byla vyšší než v Československu.

Většina kapitalistických zemí překročila předválečnou úroveň zemědělské výroby již v roce 1950, zatímco u nás bylo dosaženo předválečné úrovně teprve v roce 1955.

Zatímco značná úspora pracovních sil v našem zemědělství umožnila dosáhnout jen předválečné úrovně výroby, v kapitalistických státech s vyspělým zemědělstvím vedl vzestup produktivity práce k dosti podstatnému zvýšení výroby.

Ale právě tím, že v Československu je nyní v podstatě zakončován přechod od individuální malovýroby k socialistické velkovýrobě, vytvořily se příznivé podmínky (mnohem příznivější než v kterékoli kapitalistické zemi) pro podstatný vzestup výroby a rychlý růst produktivity práce.

Pojem ekonomické efektivity hospodářského rozvoje za socialismu a efektivity zemědělské výroby

Podmínky socialistické rozšířené reprodukce vyžadují, aby v celospolečenském měřítku docházelo k takové úspoře společensky nutné práce, která by zajišťovala nepřetržitý a maximální růst výroby a životní úroveň obyvatelstva.

Marx ukázal, že „... ze všech společenských poměrů musela člověka zajímat pracovní doba, kterou stojí výroba životních prostředků, třebaže ne stejně na různých stupních vývoje.“*)

Za socialismu se vytvářejí dosud nejlepší předpoklady růstu produktivity práce, nepřetržitého růstu výroby a vysokých temp socialistické rozšířené reprodukce.

Východí předpoklady zkoumání ekonomické efektivity rozvoje socialistické ekonomiky spočívají v konkretizaci pojmu produktivity společenské práce v podmínkách socialistických výrobních vztahů. Znamená to, že za efektivní z hlediska rozvoje socialistické ekonomiky nelze pokládat jakýkoli růst produktivity práce, nýbrž vždy jen takový, který umožňuje celkový nepřetržitý růst výroby a životní úroveň obyvatelstva.

V praxi socialistického budování docházelo k růstu produktivity práce ve společenském měřítku dosud tak, že rychleji rostla výroba než objem vynaložené společensky nutné práce. Z toho by však nebylo správné vyvozovat závěr, že takovýto růst produktivity je nejvyšším stupněm, kterého je možno v podmínkách společenského vlastnictví výrobních prostředků dosáhnout.

Za nejefektivnější z hlediska požadavků socialistické rozšířené reprodukce je třeba považovat zvyšování výroby při současném poklesu objemu vynaložené společensky nutné práce. V podmínkách dovršování socialismu a budování komunismu jde již jen o maximální růst výroby, ale rovněž o zvětšování volného času pro pracující.

K růstu efektivity v celospolečenském měřítku dochází na podkladě růstu produktivity práce v jednotlivých odvětvích národního hospodářství a v jednotlivých podnicích. Jaký růst produktivity práce je v těchto případech třeba pokládat za nejefektivnější.**)

Na tuto otázku již nebude možno odpovědět tak jednoznačně, jako je tomu u růstu produktivity práce v rámci celého národního hospodářství.

V odvětví, v podnicích a ještě více u jednotlivých výrobků nemůžeme předeem abstraktně stanovit, která varianta je nejúčinnější a umožní dosáhnout nejrychlejšího celkového rozvoje socialistické ekonomiky.***) V socialistických podnicích se prakticky neustále objevují různé možnosti vývoje výroby a pohybu produktivity práce. Úkolem nyní je, aby na podkladě podrobné analýzy byla zvolena vždy taková varianta, která by později v celospolečenském měřítku dávala nejvyšší národohospodářský efekt.

*) K. Marx, Kapitál — I, str. 89.

**) Klademe tuto otázku již nyní proto, že o výsledné efektivity hospodářského rozvoje se rozhoduje právě při výrobě jednotlivých výrobků v podniku a v jednotlivém odvětví národního hospodářství.

***) Dokonce bude nutno přiznat, že v jednotlivých případech i dočasný pokles produktivity práce se může projevit v celkovém hospodaření jako efektivní opatření. Bude tomu tak tehdy, jestliže nově zavedená výroba má klíčový význam pro budoucí značný vzestup produktivity společenské práce (výroba elektřiny v atomových elektrárnách, pomoc zaostávajícím družstvům apod.).

Při zjišťování efektivity výroby půjde právě o to, aby na podkladě komplexního rozboru hospodaření podniku a na podkladě národohospodářského zhodnocení bylo možno zvolit správnou variantu růstu efektivity.

Je pochopitelné, že prvním a nejdůležitějším předpokladem správnosti komplexního rozboru efektivity výroby jednotlivých výrobků, podniků a odvětví hospodářství je, že musí vycházet z celospolečenských potřeb a být doprovázen maximálním úsilím a pokud možno přesným zjištěním společensky nutných nákladů na výrobek. Pracovníci Výzkumného ústavu Gosplánu v této souvislosti na vrhují i započítávání dopravních nákladů (od místa výroby k místu spotřeby) do nákladů, připadajících na výrobu konkrétního výrobku. Zdá se však, že pro naše podmínky u většiny výrobků nebude nutné brát v úvahu tyto dopravní náklady, protože u nás neexistují velké rozdíly v nákladech na dopravu.*)

Zdůrazňujeme již nyní, že zjišťování a určování efektivity výroby nemůže být nahrazeno hotovým receptem pro každý jednotlivý případ. Potom by pochopitelně vše bylo velmi jednoduché a v další práci by bylo možno omezit se jen na návrh výpočtu vzorců efektivity.

Zůstává skutečností, že při určování ekonomické efektivity bude nutno vždy znovu a znovu porovnávat a hodnotit různé varianty pohybu produktivity práce a růstu výroby.

Stupeň rozvoje výrobních sil a socialistických výrobních vztahů v zemědělství prozatím umožňuje, aby mohl být reálně kladen požadavek růstu efektivity zemědělské výroby, spočívající na dosahování rychlejší výroby, než růstu objemu společensky nutné práce na tuto výrobu vynaložené.

Kritériem příznivého vývoje efektivity zemědělské výroby jako odvětví národního hospodářství je tedy rychlejší růst výroby než objemu vynaložené společensky nutné práce. Mohli bychom ji vyjádřit růstem fyzického objemu čisté produkce při relativně nejmenším vynaložení společensky nutné práce a při nejmenším růstu objemu akumulace potřebné pro zajištění tohoto růstu.**)

V podmínkách intenzivního zemědělství může být takového růstu dosaženo jen na podkladě intenzifikace výroby. Maximální využití půdy v našich podmínkách je tedy nezbytné považovat za součást kritéria efektivity zemědělské výroby.

Vymezení pojmu efektivity zemědělství jako odvětví národního hospodářství nelze zaměňovat s efektivností rozvoje socialistické ekonomiky. Nejde jen o rozdíly v dosaženém stupni rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, ale i o podřízenost vývoje efektivity kteréhokoliv odvětví celkové efektivity hospodářského rozvoje za socialismu.

V socialistických zemědělských závodech nám půjde rovněž o dosažení takového největšího vzestupu fyzického objemu čisté produkce. V rámci podniku se však budou současně objevovat různé varianty pohybu produktivity práce, a úkolem bude zhodnotit každou možnost tak, aby bylo dosaženo největšího růstu výroby vcelku a poklesu nákladů na jednotku produkce.

Vymezení pojmu ekonomické efektivity má rozhodující význam pro vytvoření teoreticky odůvodněné a v praxi uskutečnitelné jednotné metodiky zjišťování efektivity na všech stupních řízení našeho zemědělství pro určení místa a významu jednotlivých ukazatelů ekonomické efektivity zemědělské výroby.

*) „Metody zjišťování ekonomické efektivity zemědělské výroby“, Gosplanizdat — 1959 (rusky).

**) Čistá produkce představuje fyzický objem zemědělské produkce, zmenšený o hmotné náklady. Vysvětlení, proč je použito pojmu čistá produkce a nikoli hrubý důchod, vyplývá z dalšího výkladu.

Ekonomická efektivnost výroby bývá někdy zaměňována s rentabilitou. Taková záměna je však zcela nepřijatelná, protože do zkoumání promítá jak cenové vlivy, které nevyjadřují pohyb produktivity práce, tak i subjektivní rozdíly v rozdělování vytvořeného produktu uvnitř socialistického zemědělského závodu — družstva. Kromě toho, jak jsme si ukázali výše, i dočasně nerentabilní výroba nemůže být z hlediska rozvoje efektivnosti celého národního hospodářství okamžitě posuzována jako neefektivní. Záměna efektivnosti s rentabilitou může tedy vést ke zkresleným a nesprávným závěrům o efektivnosti výroby.

Význam zkoumání ekonomické efektivnosti zemědělské výroby je v podstatě dán vymezením obsahu pojmu efektivnosti hospodářského rozvoje. Současně však je třeba si všimnout i zvláštního významu, který má zvyšování efektivnosti zemědělské výroby. Důsledkem růstu efektivnosti v zemědělské výrobě je totiž úspora společensky nutné práce, vynakládané na uspokojování základních životních potřeb. Tím je umožněno, aby stále větší část společnosti se mohla zabývat výrobou vzdálenou od bezprostřední existence společnosti. Marx tuto skutečnost charakterizuje takto: „... čím méně času bude společnost potřebovat na produkci pšenice, dobytka atd., tím více času získá pro jinou produkci jak hmotnou, tak duševní.“*)

Obecné problémy spojené se zjišťováním ekonomické efektivnosti

Se zjišťováním ekonomické efektivnosti zemědělské výroby jsou spojeny především problémy, vyplývající z neznalosti velikosti hodnoty.

Zjišťování efektivnosti zemědělské výroby vyžaduje srovnání vynaložené společensky nutné práce na výrobu užitečných hodnot potřebnou. V podmínkách zbožní výroby za socialismu je společensky nutná práce vyjádřena hodnotou. Hodnotová forma převádí veškerou konkrétní práci, obsaženou v jednotlivých výrobcích, na společného jmenovatele — abstraktní práci, čímž umožňuje srovnatelnost vynaložené práce.

V kapitalistické zbožní výrobě dochází k trvalému odklonu cen od hodnoty. Konkurenční boj jednotlivých kapitálů o maximální podíl na rozdělení nadhodnoty vyrovnává jejich míru zisku. Výrobní cena se rozchází s hodnotou, se zvyšováním rozdílů v organické skladbě kapitálů vzrůstá odklon cen od hodnoty, přičemž se zesilují disproporce ve směně.

V plánovaném hospodářství je tvorba cen vědomým společenským aktem a odchylky cen od hodnoty, vyplývající z rozporu mezi soukromou a společenskou prací, nejsou tedy objektivní nutností.

Za socialismu je možno cenovou tvorbu upravit tak, aby nedocházelo k neodůvodněným odchylkám ceny od hodnoty. O otázce přiblížení cen hodnotě se v současné době vedou teoretické spory, avšak stále víc a více si razí cestu názory, které poukazují na nedostatky současné cenové tvorby, které se projevují zvláště při propočtech ekonomické efektivnosti výroby a investic.**)

V současné cenové tvorbě dochází k vědomému odchýlení cen od hodnoty. Tyto odchylky jsou zdůvodňovány nutností aktivního působení ceny na nabídku a poptávku jednotlivých výrobků (nebo celého souboru, např. výrobních pro-

*) Archiv Marxe a Engelse, sv. IV, str. 19 (rusky).

**) Podnětný diskusní článek uveřejnil v této souvislosti pracovník Výzkumného ústavu národohospodářského plánování V. Komárek v časopise „Plánované hospodářství“ 11/1959.

středků) a využití ceny jako nástroje znovurozdělení národního důchodu (např. ceny zemědělských výrobků).

Při posuzování efektivnosti zemědělské výroby a na ni navazujících odvětví dochází v důsledku odchýlení cen od hodnoty ke zkreslení vlastních nákladů jednotlivých výrobků podle toho, jaký je poměr živé i minulé práce, nutné k výrobě příslušných výrobků. Zatímco část živé práce, představující společenské reprodukční náklady pracovní síly (mzda, pracovní jednotka), je oceněna ve vztahu k maloobchodním cenám, je minulé práce oceněna ve vztahu k velkoobchodním cenám. Úspory minulé práce jsou tak relativně snižovány a úspory živé práce naopak relativně zvyšovány.

Avšak na druhé straně vycházíme při výpočtech ekonomické efektivnosti prozatím jen s úsporou části živé práce (tedy z neúplných nákladů celkové práce), zatímco úplné náklady živé práce zahrnují i produkt pro společnost.*)

Je zřejmé, že úspory živé práce jsou podstatně vyšší než vyjadřuje úspora mezd a ostatních forem odměny za práci. Reálná úspora se zhruba rovná dvojnásobku uspořené mzdy. Reálná úspora živé práce je tedy ve skutečnosti asi o třetinu vyšší než ukazuje cenový vztah minulé a živé práce.**)

Je třeba rozeznávat společenskou a individuální stránku vlastních nákladů. Například při stanovení cen vystupuje do popředí určení vlastních nákladů jako části hodnoty. V podniku však bezprostředně pracujeme s vlastními náklady, u kterých do popředí vystupuje jejich individuální charakter, čímž také zjišťujeme konkrétní podmínky výroby. Při rozboru efektivnosti jde o to, aby při srovnávání vlastních nákladů byla jejich individuální stránka co nejvíce překonána.

Vztah mezi cenou a vlastními náklady bezprostředně určuje rentabilitu. Při zjišťování ekonomické efektivnosti nám však půjde o to, aby tento vztah nám dal možnost pokud možno nej přesněji vyjádřit i pohyb produktivity práce. O této otázce budeme ještě podrobněji hovořit.

Nyní si ještě všimněme té skutečnosti, která má vliv na výpočet úrovně efektivnosti zemědělské výroby.

Zjišťování absolutní úrovně efektivnosti zemědělské výroby je ztíženo tím, že ceny zemědělských výrobků jsou záměrně odkloněny od hodnoty a využívány jako nástroj znovurozdělení národního důchodu. Prostřednictvím cen zemědělských výrobků je ze zemědělství odčerpáván produkt pro společnost, přičemž se na druhé straně v podobě státní účasti na zajišťování rozšířené reprodukce v socialistických zemědělských závodech část celkového produktu pro společnost, vytvořeného v národním hospodářství, převádí do zemědělství formou subvencí a dotací.

V návrhu propočtů efektivnosti zemědělské výroby vycházíme z toho, že v rámci celého zemědělství je státní účast investičního charakteru v podstatě kompenzována z rozdílů cenového o hodnotového vyjádření zemědělské produkce. U podpor provozního a jednoúčelového charakteru se přikláníme k jejich započtení do vlastních nákladů celého zemědělství.***)) V jednotlivých podnicích by bylo správné brát v úvahu všechny subvence a podpory, pokud by značně měnily hospodářské výsledky srovnávaných zemědělských závodů, hospodařících v přibližně stejných výrobních podmínkách. Při praktických výpočtech by bylo v dů-

*) Vlastní náklady vyjadřují jen část hodnoty, a to jen ve velmi konkrétní podobě, v peněžní formě. V praxi vystupují vlastní náklady jako peněžní vyjádření nákladů na spotřebované výrobní prostředky a na odměny za práci.

**) Podhodnocení cen výrobních prostředků činí asi 60—70 %, podhodnocení živé práce zhruba 100 %.

***)) Více se těmito otázkami zabývá stať inž. J. Bartůňka.

sledku diferencované státní účasti zkreslení tím menší, čím větší soubory závodů, hospodařících v přibližně stejných přírodních podmínkách, srovnáváme, protože státní účast bude rovnoměrněji rozdělena a její vliv do značné míry eliminován.

Teoretické základy ukazatelů efektivnosti zemědělské výroby

Smyslem zvyšování efektivnosti zemědělské výroby v našich podmínkách je v současné době dosažení maxima produkce na jednotku půdy s co nejmenším nákladem společenské práce. Zvyšování efektivnosti je z tohoto hlediska složeno ze současného plnění těchto tří základních úkolů: a) zvýšení intenzity výroby, b) zvýšení produktivity práce a c) zvýšení rentability hospodaření.

Plnění těchto tří základních úkolů vyjadřuje jednotu zájmů celé společnosti i zemědělských výrobců. Růst intenzity zemědělské výroby zvyšuje vnitřní zdroje pro zásobování obyvatelstva potravinami a pro průmyslová odvětví, zpracovávající zemědělské suroviny. Zvýšení produktivity práce a rentability hospodaření umožní zrychlení tempa rozšířené reprodukce v zemědělství, růst životní úrovně zemědělců a všeho obyvatelstva.

K přesnému určení intenzity zemědělské výroby a produktivity práce by bylo třeba znát množství vyrobených užitných hodnot, výměru zemědělské půdy a množství společenské práce. Z těchto ukazatelů je v podstatě jasná a známa jen výměra zemědělské půdy. Obtíž nastává u vyjádření ostatních dvou ukazatelů. Množství užitných hodnot je snadno zjistitelné, jestliže bude sledován každý jednotlivý výrobek zvlášť. Ale právě tento ukazatel je nutno také vyjádřit souhrnně, protože obraz, který vzniká vyjádřením těchto ukazatelů ve vztahu k jednotlivým výrobkům, by byl jen pestrou mozaikou, neumožňující závěr o celku. Ale jak vyjádřit souhrnně množství užitných hodnot, jestliže různé užité hodnoty nelze navzájem sčítat? Není-li však možné sčítat různé užité hodnoty, je naproti tomu možné převést je na společného jmenovatele. Tímto společným jmenovatelem může být jenom to, co je obsaženo ve všech těchto nesteriodných užitných hodnotách. Tímto společným jmenovatelem je v podmínkách zbožní výroby abstraktní práce, jež je v nich zpředmětněna. Jinými slovy řečeno, různé užité hodnoty musíme v podmínkách zbožní výroby vyjádřit jejich protikladem, tzn. jejich hodnotou.*)

Můžeme však na podkladě vyjádření pohybu hodnoty soudit o souhrnném vývoji užitných hodnot, o vývoji objemu produkce a produktivity práce?

Jestliže bychom chtěli např. souhrnně vyjádřit produktivitu práce v zemědělství, pak bychom měli na jedné straně souhrn užitných hodnot, který by však byl vyjádřen hodnotou, a na druhé straně vynaloženou společensky nutnou práci, tzn. ve společenském měřítku opět hodnotu produkce. Vztah těchto dvou stejných veličin by se tedy rovnal jedné a o úrovni produktivity práce by neprozrazoval vůbec nic.

*) Při porovnávání ekonomické efektivnosti výroby jednotlivých zemědělských výrobků příbuzného charakteru nebo dvou odvětví příbuzného charakteru je možné a účelné používat i naturálního společného jmenovatele. Jde o různou formu smluvených jednotek, jako jsou např. obilní jednotky, kalorická hodnota apod.

Řešení této otázky zdá se být alespoň pro zkoumání vývoje usnadněno tím, že pro účel vyjádření různých užitných hodnot stejným jmenovatelem lze hodnotu jednotlivých výrobků považovat pro určité období za stálou. Pak ovšem vztah mezi hodnotou, vyjádřenou po jistou dobu stálými cenami, a množstvím vynaložené společenské práce se nebude rovnat jedné a bude možno usoudit na pohyb produktivity práce. Produktivita práce bude vzrůstat (klesat), jestliže dojde k růstu (poklesu) vyrobených užitných hodnot (vyjádřených stálými cenami výchozího roku) se stejným množstvím vynaložené práce. K růstu (poklesu) produktivity práce dojde též v tom případě, jestliže se množství užitných hodnot nezmění, ale jestliže klesne (vzroste) množství vynaložené společenské práce. Konečně bude produktivita práce vzrůstat (klesat), bude-li množství užitných hodnot, vyjádřené stálými cenami, vzrůstat (klesat) rychleji než množství společensky nutné práce.

Tyto všechny procesy budou ovšem uvedeným vztahem odrazeny výlučně jen v pohybu a v souhrnu, přičemž u jednotlivých výrobků může být vývoj produktivity práce svým charakterem a svým tempem odchylný. Výsledný účinek tohoto různorodého pohybu u jednotlivých výrobků bude však odražen uvedeným již vztahem správně, jako by byl vypočten vážený průměr.

Nedořešena zůstává otázka, jak vyjádřit úroveň produktivity práce absolutně, tzn. v daném časovém okamžiku. V tom případě je nutno uvést do vztahu nikoli dvě stejné, ale dvě nestejně veličiny.

Toho bude dosaženo tehdy, jestliže na jedné straně bude postaven objem produkce ve stálých cenách a na druhé straně individuální náklady práce a prostředků. Toto řešení je použitelné ve všech případech, kromě srovnání v celospolečenském měřítku. Pokud jde však o celospolečenské měřítko, tzn. pokud jde o produktivitu práce v zemědělství celkem, tu potřebujeme prakticky jen vývoj ukazatele a ne absolutní stav. Zdá se, že by bylo možné a pravděpodobně i účelné srovnávat průmysl a zemědělství v tom případě, jestliže úhrn skutečně vynaložené práce se liší od množství vynaložené společensky nutné práce. Např. v určité zemi vyrábějí v zemědělství napůl malovýrobci a napůl kapitalističtí podnikatelé. Malovýrobci skutečně vynaloží např. 1000 jednotek práce a bude jim společensky uznáno jen 500 jednotek. Velkovýrobci vynaloží 500 jednotek, ale budou jim uznány v plné míře. Skutečně vynaložené práce je tudíž 1500 jednotek, ale společensky nutné jenom 1000. Jestliže v průmyslu, kde malovýrobci jsou prakticky již vytlačeni, je tento poměr např. 1100 : 1000, pak lze soudit, že ve stejném poměru, v jakém se liší poměr 1,5 a 1,1, se liší i produktivita práce v zemědělství a v průmyslu.

Jiná možnost pro absolutní vyjádření produktivity práce v průmyslu a v zemědělství spočívá ve srovnání „organické skladby kapitálu“ nebo v rozporu množství nadvýrobku, vytvořeného na jednotku nákladů.

* * *

Prozatím jsme ponechávali stranou vyjadřování produktivity práce, tak jak je běžné v zemědělské praxi, tj. objemem produkce, vyjádřené ve stálých cenách, připadajícím na jednotku živé práce (na jednoho pracovníka, na jednu pracovní jednotku).

Vzniká však otázka, zda úroveň a vývoj takto vyjádřené produktivity práce dává spolehlivou odpověď na úroveň a vývoj produktivity společenské práce (živé i minulé).

Na tuto otázku lze odpovědět obecně tak, že produktivita práce se shoduje s produktivitou živé práce tím více, čím větším podílem se živá práce podílí na celkovém množství vynaložené práce. Jestliže v určitém odvětví převládá živá práce natolik, že její podíl na nákladech na jednotku produkce je např. 80 %, pak pravděpodobně bude úroveň a pohyb produktivity živé práce dosti spolehlivě odrážet úroveň a pohyb produktivity práce společenské. Nutno ovšem počítat s tím, že tak vysoký podíl živé práce na celkově vynaložené práci je výjimkou. V zemědělství činí sice v současné době ještě kolem 50 %, ale zaznamenává rok od roku pokles. Tento pokles bude zvláště prudký v letech 1961 až 1965, kdy dojde k mohutnému technickému rozvoji zemědělství.

Jestliže za podmínek absolutně se zvyšujících hmotných a klesajících pracovních nákladů by byla úroveň produktivity práce vyjádřena jen množstvím produkce na jednotku živé práce, pak by se takto zjištěná produktivita mohla absolutní úrovní i směrem vývoje lišit od úrovně a charakteru vývoje produktivity živé i minulé práce. Produktivita živé práce by dokonce mohla vzrůstat, zatímco produktivita společenské práce by se mohla naopak snižovat, a to v tom případě, kdyby se složka „c“ v nákladech na danou užitnou hodnotu absolutně zvětšila více, než by činil úbytek složky „v“. Je nutno zdůraznit, že k tomuto případu by nemuselo dojít jen tehdy, jestliže by bylo použito strojů nebo jiných výrobních prostředků, které by v tomto smyslu všeobecně nepřinesly úsporu celkové práce, ale i tehdy, jestliže by těchto výrobních prostředků nebylo náležitě využito. To znamená, že za určitých podmínek může uvedení toho či onoho nového výrobního prostředku přinést úsporu celkové práce až po určité době, kdy se mu přizpůsobí organizace výroby a kvalifikace pracovníků. Je samozřejmé, že i tehdy, jestliže přírůstek „c“ všeobecně převýší úbytek „v“, bude hodnocení této skutečnosti záviset na použitém ocenění obou těchto součástí hodnoty. Jestliže by složka „c“ byla nadhodnocena a složka „v“ naopak odpovídala v podstatě reálným poměrům (plně krytí reprodukčních nákladů vynaložené pracovní síly), pak by bylo možné, že přírůstek „c“ převýšil úbytek „v“ jenom fiktivně. Analogicky však při podhodnocení složky „c“ se může jen fiktivně jevit na jednu užitnou hodnotu celkový úbytek společensky nutné práce. Pokud jde o hodnocení „v“ v tomto směru, je třeba brát v úvahu, že jde o „v“ představující náklady, to znamená, že nejde o celou nově vytvořenou hodnotu ($v+m$). Kdyby ceny odpovídaly hodnotám a absolutní přírůstek „c“ by byl vyšší než „v“, ale nižší než $v+m$, mohlo by dojít k úspoře celkové práce ($v+m$), třebaže by samotného „v“ ušetřeno nebylo. Z hlediska optimálního vývoje je ovšem nejprospěšnější, aby (nejsou-li k tomu mimořádné důvody, např. odstranění zvláště namáhavé a nebezpečné práce apod.) uvedením nových výrobních prostředků byly ušetřeny celkové náklady, to znamená, aby přírůstek „c“ byl nižší než úbytek „v“.

Avšak nechť jsou tyto poměry jakékoli, je zřejmé, že vnitřní ekonomické procesy, jež ovládají úroveň a pohyb produktivity práce, jsou skryty a zatemněny, jestliže je produktivita práce zkoumána jen podle produktivity živé práce. Tím naléhavější se jeví požadavek, aby produktivita práce odrážela, kolik celkové, to znamená živé i minulé práce, je zpředmětněno v jedné užité hodnotě. V praxi lze jako hlavní kritérium úrovně pohybu produktivity práce použít objemu produkce (ve stálých cenách), připadající na jednotku vynaložené minulé a části

živé práce, přičemž by bylo třeba dbát na to, aby ocenění „c“ i „v“ odpovídalo svému ekonomickému obsahu. Produktivita živé práce může ovšem i nadále zůstat závažným kritériem produktivity práce vůbec, ale nemůže být kritériem ani jediným a ani prvořadým, třebaže hlavním smyslem zvyšování produktivity práce je úspora živé práce. Uvedeným stanoviskem nechceme tedy nikterak popřít význam úspory živé práce. Jde o to, aby podle možnosti byla prosazována taková opatření, jež současně přinášejí úsporu celkové, to znamená živé i minulé práce.

Problematika zjišťování míry rentability pro potřeby rozboru efektivity zemědělské výroby je zvláště těsně spjata s překonáváním možných zkreslení, vyplývajících z cenové tvorby.

Rentabilita hospodaření je charakterizována přebytkem čistého důchodu nad vlastními náklady. Rentabilita výroby je tím větší (menší), čím nižší (vyšší) jsou při daných cenách vlastní náklady. Pokles cen za jinak stejných okolností rentabilitu snižuje, růst cen naopak zvyšuje.

Za podmínek dvojích cen realizace zemědělských výrobků do státních fondů (to znamená před 1. I. 1960), byl čistý důchod i jeho vztah k vynaloženým nákladům ovlivňován jednak úrovní cen výkupu a nákupu a strukturou tržní produkce (to znamená podílem výkupu a nákupu), jednak úrovní produktivity práce. Bylo tudíž dokonce možné, aby se čistý důchod zvyšoval a míra rentability vzrůstala při současném poklesu produktivity práce. V podmínkách jednotných cen je však vývoj produktivity práce rozhodujícím faktorem, působícím na míru rentability.

Míra rentability a čistý důchod jsou v určitém smyslu „citlivější“ než pohyb produktivity práce. Při růstu (poklesu) produktivity práce bude vzrůstat (klesat) čistý důchod rychleji než produktivita práce. Totéž platí i pro míru rentability.

Míru rentability je možno chápat nejen jako vztah čistého důchodu k nákladům na jednotku produkce ale i jako vztah čistého důchodu na jednotku základních a oběžných fondů. Toto druhé kritérium je dokonce závažnější než první a svým obsahem prohlubuje ukazatele produktivity práce. Nejde totiž jen o to, aby náklady živé a minulé práce, zpředmětněné v jednotce produkce, byly minimální, ale je také velmi důležité, aby tyto náklady vázaly relativně nejmenší množství základních fondů.

Při této příležitosti je třeba zdůraznit, že z hlediska celého národního hospodářství je nejvýhodnější taková vývojová varianta, která při stejné úspoře živé a minulé práce bude vyžadovat méně základních a oběžných fondů.

Možnost souhrnného vyjádření ekonomické efektivity zemědělské výroby

Vymezením pojmu ekonomické efektivity a objasněním teoretické problematiky zjišťování efektivity zemědělské výroby jsme se bezprostředně přiblížili k řešení otázky jejího praktického vyjádření.

Nejjednodušší vyjádření by bylo v jediném souhrnném ukazateli. V tomto ukazateli by bylo třeba zachytit zejména nejen pohyb společensky nutné práce v jednotce produkce, ale i pohyb objemu výroby na jednotku plochy i možnosti reprodukce z vlastních zdrojů. V takovém souhrnném ukazateli by v našich pod-

mínkách musela být vyjádřena intenzita výroby, produktivita práce i rentabilita hospodaření.

Kdybychom za takový souhrnný ukazatel považovali ukazatel produktivity práce, vyjádřený objemem produkce na jednotku vlastních nákladů, budeme nutně pouštět se zřetele především intenzitu zemědělské výroby i rentabilitu hospodaření.

Věnujeme-li naopak pozornost výši produkce na jeden hektar, zůstane stranou účinnost vkladů práce a prostředků, které byly na výrobu vynaloženy. A přece pod pojmem efektivnosti musí být v našem vymezení zahrnuty všechny stránky: jak produktivita práce, tak i vývoj produkce na jednotku půdy a rentabilita.

Jednoduchý příklad nás přesvědčí, že nedbání těchto souvislostí by mohlo vést k nesprávným závěrům a na podkladě těchto závěrů dokonce k poklesu efektivnosti. Začneme s opominutím otázky objemu produkce na jeden hektar zemědělské půdy a předpokládejme, že souhrnným ukazatelem efektivnosti je vztah vlastních nákladů a objemu zemědělské produkce. V tomto případě budeme moci sice dobře charakterizovat účinnost vkladů práce a prostředků, avšak nebudeme vědět, co se děje s intenzitou zemědělské výroby. Přitom však je možný i takový případ, kdy při současném poklesu produkce dochází k růstu produktivity práce, a to v tom případě, jestliže klesají náklady rychleji než produkce.

Je jasné, že pokles výroby a přechod k extenzivnímu obdělávání půdy by i v případě, že by byl doprovázen poklesem nákladů na jednotku produkce, bylo třeba v konkrétních podmínkách rozvoje zemědělské výroby v naší zemi jednoznačně zavrhnout jako nesprávný a neefektivní.*)

Takovýto vývoj v celém zemědělství by prohloubil disproporci mezi potřebami po zemědělských výrobcích a stupněm jejich uspokojení z vlastních zdrojů.

Kromě toho při zjišťování efektivnosti jednotlivých zemědělských výrobků nelze okamžitě, jakmile zjistíme, že dodatečný vklad by znamenal zvýšení nákladů na jednotku produkce, takovéto zvýšení výroby odmítnout jako neefektivní. Nemáme zapomínat, že zemědělská výroba tvoří ekonomický a přírodní komplex, kde jednotlivá odvětví a jednotlivé výrobky se ve značné míře podmiňují. Mnohé příklady by ukázaly, že snížení efektivnosti jednotlivého výrobku může podmiňovat budoucí zvýšení výroby a efektivnosti vcelku.

Znamená to, že nyní je třeba považovat ukazatele produktivity práce za nevhodný pro vyjádření efektivnosti výroby? Takové chápání by bylo zcela nesprávné. Důležité však je, aby při zjišťování efektivnosti, jejího srovnávání a opatření, která jsou na podkladě tohoto rozboru přijímána, byly pro konečné posouzení efektivnosti brány i jiné ukazatele, především intenzita zemědělské výroby, a aby závěry vycházely vždy z rozboru několika let a anticipovaly i předpokládaný vývoj.

Jedině takový rozbor efektivnosti, který bude spočívat na konkrétním rozboru zdrojů a rezerv růstu produktivity práce při zajištění maximálního růstu výroby, může být základem pro vyvození správných závěrů.

Dva základní ukazatele efektivnosti výroby: produktivita práce a intenzita zemědělské výroby — nemohou tedy každý sám o sobě vyjádřit souhrnně vývoj efektivnosti.**)

*) Máme zde na mysli celkovou tendenci, projevující se ve snížení intenzity celého odvětví, a nikoli jednotlivé výrobky, u kterých je možné, že může nastat snížení výroby, popř. i snížení intenzity výroby.

**) Rentabilita v podmínkách relativní stálosti cen bude v podstatě vyplývat z pohybu produktivity práce.

Jestliže není možno vyjádřit souhrnně ekonomickou efektivnost výroby v jednom ukazateli, je na druhé straně možné zachytit vzájemné působení intenzity výroby a produktivity práce. Takové vzájemné působení a jeho výsledek by byl zachycen v ukazateli, který by vyjádřil vytvořenou novou hodnotu a ještě lépe vytvořený nadvýrobek. Obtíž je však v tom, že vytvořený nadvýrobek a tudíž i novou hodnotu neznáme, a můžeme počítat vždy jen s částí nadvýrobku. Můžeme tedy zjistit objem čisté produkce a část nadvýrobku tak, že od zemědělské produkce, oceněné stálými cenami, odečteme hmotné nebo celkové srovnatelné vlastní náklady.

Růst fyzického objemu čisté produkce je podle našeho vymezení efektivnosti zemědělské výroby prvním charakteristickým rysem příznivého vývoje. V přepočtu na jeden hektar zemědělské půdy dává vývoj čisté produkce určitý obraz o souhrnném výsledku vlivu produktivity práce a intenzity zemědělské výroby.

Jestliže bychom od čisté produkce odečetli srovnatelné pracovní náklady, mohli bychom vycházet i ze souhrnného vyjádření produktivity práce a intenzity zemědělské výroby v ukazateli, který jsme nazvali částí vytvořeného nadvýrobku.*)

Zdá se, že v podobě tohoto ukazatele jsme nakonec našli syntetický ukazatel ekonomické efektivnosti zemědělské výroby. Dochází-li k růstu nadvýrobku na jeden hektar zemědělské půdy, znamená to, že došlo k takovému vývoji intenzity a produktivity práce, kdy zemědělský závod i celá společnost zvýšila možnosti socialistické rozšířené reprodukce.

Hlubší rozbor nám však ukáže, že ani tento ukazatel sám o sobě nemůže vyjádřit pohyb efektivnosti zemědělské výroby. Je tomu tak proto, že se nám nyní zakrývá pohled na příčiny, které způsobují růst (pokles) nadvýrobku na jeden hektar zemědělské půdy.

Výše jsme již ukázali, že pro správné vyvození závěrů o efektivnosti je rozhodujícím komplexní rozbor, který bude vycházet z ukazatelů produktivity práce a intenzity zemědělské výroby. Předpokládejme, že v určitém závodě vzrostla intenzita zemědělské výroby i produktivita práce a že se tudíž zvýšila i část vytvořeného nadvýrobku. Lze oprávněně předpokládat, že došlo k zefektivnění výroby.***) Avšak to musí být jen začátek rozboru. Nás bude zajímat zda vztah mezi dosaženým růstem intenzity a produktivity práce je správný právě z hlediska snahy o dosažení maximální produkce s minimálními náklady.

*) Záměrně jsme dosud nehovořili o hrubém a čistém důchodu jako o ukazatelích efektivnosti zemědělské výroby. Hlavní důvod čtenář již objevil při hodnocení ukazatelů rentability. I v podmínkách jednotných cen zemědělských výrobků je teoreticky odůvodněné používat při vymezení efektivnosti zemědělské výroby čistou produkci a nikoli hrubý důchod, vytvořenou část nadvýrobku a nikoli čistý důchod. Čistá produkce a vytvořená část nadvýrobku přesněji vyjadřují objem té části zemědělské produkce, která odpovídá peněžnímu vyjádření nově vytvořené hodnoty a nadvýrobku, než hrubý a čistý důchod.

Čistý důchod představuje ještě konkrétnější kategorii než hrubý důchod, protože na jeho výši mohou silně působit subjektivní vlivy v rozdělování hrubého důchodu.

Pro praktické výpočty efektivnosti zemědělské výroby je ovšem v podmínkách jednotných cen možné používat ukazatelů hrubého a čistého důchodu v přepočtu na jeden hektar zemědělské půdy, jestliže ocenění zemědělské produkce stálými a běžnými cenami vykáže zanedbatelný rozdíl, a jestliže se zvýší srovnatelnost čistého důchodu. V rámci této statě však vycházíme pokud možno z teoreticky nejpřesnějšího vymezení efektivnosti zemědělské výroby.

**) Pokud zvýšení výroby povede k plánovitému uspokojování rostoucích potřeb.

Ukazatel vytvořené části nadvýrobku na jeden hektar zemědělské půdy nám ještě více skrývá odpověď na otázku, došlo-li k maximálnímu využití všech zdrojů efektivity a k růstu samotné efektivity.

Tak např. v podmínkách růstu nadvýrobku na jeden hektar jsou dány tři možnosti pohybu vlastních nákladů na jednotku produkce: a) klesají, b) nemění se, c) stoupají. Předpokládejme postupně všechny tři možnosti v JZD. *)

JZD dosahuje v současné době zemědělské produkce ve výši 120, vlastní náklady činí 100. Vytvořená část nadvýrobku se rovná 20. Na 100,— Kčs zemědělské produkce připadá v tomto případě 83,30 Kčs vlastních nákladů.

I. možnost: V příštím roce došlo v tomto JZD ke zvýšení intenzity zemědělské výroby a současně vzrostl objem vlastních nákladů. Zemědělská produkce se rovná 130 a náklady činí 105. V tomto případě se projeví růst nadvýrobku ve zvýšení účinnosti celkové vynaložené práce. Na 100 Kčs zemědělské produkce připadá nyní jen 80 Kčs nákladů.

II. možnost: V JZD se zvýšila zemědělská produkce na 132 a vlastní náklady na 110. V tomto případě zůstává produktivita práce stejná jako ve výchozím případě.

III. možnost: Zemědělská produkce se zvýšila o 40 a vlastní náklady o 35. V tomto případě se produktivita práce snížila, protože na 100 Kčs zemědělské produkce připadá nyní 84,37 Kčs vlastních nákladů. Ke snížení produktivity práce došlo v podmínkách růstu nadvýrobku.

Z hlediska ukazatele vytvořené části nadvýrobku na jeden hektar (předpokládáme stejnou výměru) jsou všechny tři možnosti pohybu produktivity práce skryty v růstu nadvýrobku. Přitom v prvním i ve třetím případě, kdy pohyb produktivity je protichůdný, dochází ke stejnému růstu objemu nadvýrobku.

Není však vyloučena ani možnost, že dochází k růstu vytvořené části nadvýrobku při současném poklesu intenzity zemědělské výroby, jestliže snížení nákladů je tak velké, že značně převažuje nad poklesem výroby. Například, jestliže v našem případě klesne produkce o 10 (ze 120 na 110) a náklady klesnou o 20 (ze 100 na 80), dojde v propočtu na jeden hektar zemědělské půdy ke zvýšení produktivity práce a růstu části nadvýrobku, přestože se výroba v družstvu snížila.

Vidíme, že ani tento ukazatel sám o sobě nemůže vystupovat jako ukazatel pohybu efektivity zemědělské výroby.

Souhrnný ukazatel pohybu produktivity práce a intenzity výroby má však přesto značný praktický význam, ovšem vždy ve spojitosti s rozбором intenzity zemědělské výroby, produktivity práce a rentability hospodaření. Jestliže budeme vycházet z odůvodněného předpokladu, že v rámci závodu, skupiny závodů nebo celého odvětví dochází v časovém období několika let v každém případě k růstu intenzity výroby, je možné z tohoto souhrnného ukazatele při rozboru efektivity vycházet (popř. činit závěrečná srovnání) a pokračovat komplexním rozбором všech stránek efektivity zemědělské výroby.

V současných podmínkách, které jsou charakterizovány politickým a ekonomickým upevněním většiny družstev, se v nich vytvořily značné nevyužité rezervy růstu efektivity (pomáhal tomu i dosavadní systém výkupu). Využití těchto rezerv může vést jak k současnému rychlému růstu výroby, tak i ke snížení nákladů

*) Pro zjednodušení zatím předpokládáme růst výroby na jeden hektar ve všech třech případech.

na jednotku produkce. Vše, co bylo dosud řečeno, vede nás k závěru, že současně s úkolem zvyšování intenzity se nyní i v dalších letech bude stále více dostávat do popředí ukazatel produktivity práce, vyjádřený vztahem mezi vlastními náklady a zemědělskou produkcí, protože bude hospodářské pracovníky nekompromisně orientovat na dosažení největších úspor na vlastních nákladech.

V jednotlivém zemědělském závodě najdou své praktické upotřebení i ukazatelé, kteří budou nepřímou vyjadřovat růst efektivnosti přes růst rentability. Z nich má největší význam přepočet důchodu (čistého) na jeden hektar zemědělské půdy. Musíme si být ovšem vědomi nebezpečí, na které jsme již ukázali při rozboru ukazatele vytvořené části nadvýrobku na jeden hektar a v souvislosti s nepřesnostmi důchodových ukazatelů, zvláště citlivě reagujících na všechny vlivy cen.

Ukazatel čistého důchodu na jeden hektar zemědělské půdy musí být tedy vždy konfrontován s ostatními prvořadými ukazateli efektivnosti zemědělské výroby — s produktivitou a intenzitou. K dosažení maximálního růstu zemědělské výroby na hektar bude zřejmě nutno co nejvíce využít obou zdrojů zvyšování čistého důchodu (předpokládáme nyní relativní stálost cen), to znamená jak růst produkce, tak i snižování nákladů na jednotku produkce. Slovo „maximální“ bude pak nutno ovšem chápat tak, že jsou zachovány všechny zájmy socialistické společnosti, a že opatření, zaměřená k růstu čistého důchodu, jsou ve shodě se státním plánem.

V celém podniku může ovšem dojít k tomu, že objem produkce se zvyšuje rychleji než náklady a že čistý důchod na hektar tedy rychle vzrůstá, třebaže u jednotlivého nebo u jednotlivých výrobků se náklady na jednotku zvyšují. Podnik (okres, oblast, celá země) totiž nevyrábí výrobky, u nichž by byla stejná rentabilita. U jednotlivých výrobků je poměr čistého důchodu k individuálním vlastním nákladům různý. Jestliže se za jinak stejných okolností bude zvyšovat výroba těch výrobků, u nichž je rentabilita nadprůměrná, pak se mohou na jednotku produkce u těchto výrobků náklady zvýšit, ale tak, aby neklesly pod průměr. Rentabilita na hektar nebo za celý podnik, popř. za soubor podniků bude vzrůstat.

Z druhé strany je ovšem možno, že v důsledku určitých, třeba jen dočasných naléhavých potřeb společnosti bude nutno zvýšit výrobu určitých výrobků, jejichž rentabilita je podprůměrná. Za jinak stejných okolností by vzrůstala výroba pomaleji než náklady, třebaže by se tempo růstu čistého důchodu zpomalilo. Naproti tomu v případě, že by bylo rozvíjeno tempo „výhodnějších“ výrobků, nutno považovat zvýšení výroby méně výhodného výrobku za závazné.

Stát při rozmísťování výroby vychází ovšem z rentability výrobků. Jde totiž o to, že v daném družstvu, okrese nebo kraji bývá zpravidla ten výrobek nejrentabilnější, pro nějž jsou přírodní i ekonomické podmínky nejprůzračnější. Proto tím, že stát podle možností bude strukturu výroby přizpůsobovat konkrétním přírodním podmínkám (které se ovšem mění), bude vytvořena možnost co největšího zrychlení růstu čistého důchodu na jeden hektar zemědělské půdy.

* * *

Zjišťování, sledování a rozbor ekonomické efektivnosti zemědělské výroby má velký národohospodářský význam.

Zvyšování efektivnosti zemědělské výroby v sobě komplexně zahrnuje jak opatření pro zvýšení zemědělské výroby a snížení nákladů na jednotku produkce

v zemědělství i v ostatních odvětvích národního hospodářství, která dodávají do zemědělství výrobní prostředky, tak i národohospodářský přístup k hodnocení dosažených výsledků intenzifikace výroby, růstu produktivity práce a rentability hospodaření.

V této úvodní stati sborníku, věnovaného otázkám zjišťování ekonomické efektivnosti zemědělské výroby, jsme se snažili poukázat na některé obecnější problémy rozboru efektivnosti a naznačit možnosti a cesty k jejich řešení.

Konkretizace ukazatelů ekonomické efektivity zemědělské výroby

C. Sc. doc. inž. Ferdinand STOČES
Vysoká škola zemědělská, Praha

Úvod

Pro posouzení ekonomické efektivity má prvořadý význam správné vyjádření intenzity výroby, produktivity práce a rentability hospodaření.

Zjištění intenzity výroby umožňuje činit závěry o tom, jaký je stupeň využití půdy jako základního výrobního prostředku v zemědělství. Srovnání intenzity výroby v čase a místě umožňuje odhalovat a využívat rezervy růstu zemědělské výroby. V podmínkách československého zemědělství je další intenzifikace prakticky jedinou cestou růstu výroby. Z toho vyplývá i zvláštní význam rozboru intenzity při zkoumání efektivity našeho zemědělství.

Zjištění produktivity práce umožňuje činit závěry o tom, jaký je stupeň využití celkové práce v čase a místě, a také posoudit, jaký je v zemědělství (v jednotlivých sektorech, oblastech i v jednotlivých závodech) ekonomický účinek vkladu práce a prostředků a k jaké úspoře došlo.

Míra rentability charakterizuje zdroje pro rozšířenou reprodukci, umožňuje činit závěry, které výrobky a v jakém množství jsou v daných podmínkách nejvýhodnější, a do jisté míry také usnadňuje opatření státu na úseku cenové politiky.

Intenzita, produktivita a rentabilita vyjadřují jednotlivé stránky efektivity zemědělské výroby. Jejich význam při posuzování efektivity spočívá právě v tom, že všechny tyto stránky analyzujeme v jejich vzájemné souvislosti a podmíněnosti. Z toho ovšem vyplývá, že násilně a apriorně nelze podřizovat jedno kritérium druhému.

K otázce určení podstaty intenzity zemědělské výroby

V souvislosti s vymezením ukazatelů, které by umožnily tyto kategorie navenek vyjádřit a v jejich vzájemné souvislosti posoudit, vzniká nejdříve otázka přesnějšího určení podstaty intenzity zemědělské výroby.

Definice intenzity zemědělské výroby je dosud mezi ekonomy sporná. Někteří z nich rozumějí pod tímto pojmem vklad práce a prostředků na jednotku zemědělské půdy a úroveň metod hospodaření, zaměřených k dosažení maximální produkce zemědělských výrobků z této jednotky. Přířadným ukazatelem intenzity země-

dělské výroby jsou v pojetí těchto ekonomů vlastní náklady a výsledným ukazatelem je hrubá produkce ve stálých cenách na hektar zemědělské půdy. Pokud však chápeme využívání ukazatelů intenzity zemědělské výroby jako součást zjišťování efektivnosti zemědělské výroby, je třeba, aby jeden z těchto ukazatelů byl považován za rozhodující. To má svůj význam nejen při sledování efektivnosti zemědělské výroby ve vývoji, ale také při jejím srovnávání za dané časové období v různých výrobních celcích (v různých družstvech, státních statcích, v souborech družstev různých okresů, krajů atd.).

Třebaže cílem této práce není vymezení definice intenzity zemědělské výroby, je třeba alespoň poukázat na to, co bude pod tímto pojmem rozuměno.

Domníváme se, že intenzita výroby je sama o sobě pojmem stejné kvality jako váha, délka, produktivita práce apod. Proto je nesprávné, jestliže se hovoří o tom, že intenzita zahrnuje úroveň metod hospodaření, zaměřených k dosažení maximální produkce z hektaru. Tím se intenzita zaměřuje s procesem *i n t e n z i f i k a c e v ý r o b y*. To jsou dvě zcela rozdílné věci. Intenzita zemědělské výroby, ta ještě neříká nic o tom, zda je nízká nebo vysoká, zda ji budeme snižovat nebo zvyšovat. Intenzifikace výroby, to je ovšem něco jiného, to je činnost lidí, zaměřená ke zvýšení intenzity.

V této práci chápeme pod pojmem intenzity zemědělské výroby *s t u p e ň* využití jednotky zemědělské půdy *p r o z e m ě d ě l s k o u v ý r o b u*. Tento stupeň může být různý, může se zvyšovat nebo snižovat v závislosti na konkrétních podmínkách. Při tomto vymezení pojmu intenzity zemědělské výroby vzniká ovšem určitá obtíž v tom, jak tuto intenzitu konkrétně vyjádřit.

Toto vyjádření může být, teoreticky vzato, různé. Kdyby např. pro dané období byla známa maximální technická a ekonomická mez výroby na hektar, bylo by možno využití půdy vyjádřit jako vztah dosažené úrovně výroby na hektar k její ekonomické nebo technické hranici. *T e c h n i c k á m e z v ý r o b y* na hektar je maximální množství výrobků, jež lze reálně získat v daném období, za dané společenské úrovně výrobních sil z hektaru půdy dané bonity, za daných přírodních podmínek, a to bez ohledu na ekonomické podmínky, tzn. bez ohledu na náklady na jednotku produkce. *E k o n o m i c k á m e z v ý r o b y* na hektar je takový stupeň dosažení technické meze, na němž jsou výrobci hmotně zainteresováni. Za kapitalismu je skutečná úroveň výroby na hektar zhruba na úrovni své ekonomické meze. Za socialismu, pokud máme na mysli družstva, je ekonomická mez výroby na hektar zpravidla značně vyšší než skutečná úroveň výroby. Tak je tomu proto, že tržní vztahy mají vést k trvalému, podstatnému a pro výrobce výhodnému zvyšování výroby na hektar. Ve státních statcích, jež jsou celospolečenským vlastnictvím, nejsou ceny zemědělských výrobků hlavní formou hmotné zainteresovanosti bezprostředních výrobců na zvyšování výroby.

Využití půdy by tedy bylo možno velmi dobře posoudit, kdybychom věděli, že např. v tom či onom družstvu, okrese nebo kraji je technická mez na hektar dosaženo — řekněme na 50 % — a ekonomické mez např. na 70 %. Byl by to v jistém slova smyslu podobný ukazatel jako je využití výrobní kapacity v průmyslu. Ale tato cesta je pro zemědělství prozatím málo schůdná, protože vyjádřit technickou a ekonomickou mez výroby na hektar je velmi obtížné. Tyto meze jsou totiž různé v různých přírodních a ekonomických podmínkách, a v závislosti na vývoji výrobních sil a tržních vztahů se mění. Vystižení těchto změn v čase a místě by bylo natolik problematické, že je prozatím nutné hledat jiného ukazatele, který by vyjádřil stupeň využití půdy pro zemědělskou výrobu.

Protože není schůdné vyjádřit stupeň využití půdy pro zemědělskou výrobu *a b s o l u t n ě*, je nutno se podle našeho názoru omezit na vyjádření *r e l a -*

t i v n í. Domníváme se však, že pro daný účel je toto relativní vyjádření plně dostačující, a to proto, že především jde o sledování v ý v o j e intenzity zemědělské výroby nebo o její s r o v n á v á n í v daném období (v různých výrobních celcích).

Využití půdy pro zemědělskou výrobu lze v podstatě správně a přitom jednoduše vyjádřit jako množství zemědělských výrobků, vyrobené na jednotku zemědělské půdy za stejných přírodních podmínek a za určité časové období. Jsou-li přírodní podmínky shodné, vyjadřuje vývoj produkce na jednotku plochy za určité časové období vcelku spolehlivě změny ve využití půdy. Stejnorodost přírodních podmínek nutno chápat komplexně jednak tak, že kvalita, tj. přirozená úrodnost půdy je táž, jednak tak, že jsou shodné i klimatické podmínky. Jestliže tedy sledujeme množství produkce na jednotku plochy v různých výrobních celcích nebo ve vývoji v rámci stejného celku, např. v rámci státu, kraje, okresu nebo jednotlivého družstva, a jestliže atmosférické podmínky srovnávacích období se v podstatě shodují, můžeme vcelku spolehlivě posuzovat změny ve využití půdy. Jestliže jde o srovnání využití půdy dvou celků, kde se přírodní podmínky liší, pak můžeme z v ý v o j e produkce na jednotku plochy usuzovat na vývoj využití půdy, ale nemůžeme úroveň intenzity výroby v těchto dvou celcích srovnávat. Jde o to, že ve dvou celcích s nesterýnými přírodními podmínkami může na jednotku plochy sice připadnout stejné množství produkce, ale přitom nebude stejný stupeň využití půdy.

Proto je nutno nalézt pro tento případ, kdy se přírodní podmínky odlišují, jiný způsob vyjádření využití půdy, než je produkce na hektar. Tímto způsobem může být např. srovnávání vkladu práce a prostředků na jednotku plochy. Jestliže je v jednom výrobním celku v příznivějších výrobních podmínkách táž úroveň produkce na jednotku plochy než v jiném celku, kde jsou přírodní podmínky méně příznivé, pak se budou právě ve vkladu práce a prostředků na jednotku plochy oba výrobní celky zpravidla lišit.

Budeme-li abstrahovat od subjektivních rozdílů v úrovni hospodaření, tzn. od rozdílů ve využití vkladu práce a prostředků, pak ve výrobním celku, kde budou přírodní podmínky příznivější, bude absolutní výše vkladu práce a prostředků nižší. Znamená to, že i když na jednotku plochy připadne též objem produkce, bude stupeň využití půdy nesterýný. Jinými slovy řečeno, jestliže se přírodní podmínky odlišují, nemůžeme s vyjádřením stupně využití půdy pro výrobu zemědělských výrobků objemem produkce na jednotku plochy vystačit, protože tento ukazatel odráží kromě účinku lidské činnosti i vliv přírodních podmínek. Tohoto ukazatele je sice třeba použít, ale kromě toho musí být použito ještě i jiných ukazatelů, jež by jej mohly doplnit. V této souvislosti lze uvažovat např. o takovém ukazateli, jako je vklad práce a prostředků na jednotku plochy. Čím by byl tento vklad vyšší, tím by byl vyšší i stupeň využití zemědělské půdy pro zemědělskou výrobu, jestliže by ovšem byly vyloučeny rozdíly v subjektivní úrovni hospodaření.

Proti tomuto ukazateli lze ovšem snadno namítnout, že velmi často v konkrétních případech bude subjektivní úroveň hospodaření rozdílná. Kromě toho kvalita ukazatele objemu produkce na jednotku plochy, používaného při stejných přírodních podmínkách, a ukazatele vkladu práce a prostředků na jednotku plochy při rozdílných přírodních podmínkách nebude stejná; to proto, že v prvním případě zjistíme souhrnně výsledek vkladu práce, prostředků a stupně jeho využití, ale ve druhém případě máme přehled jen o vkladu práce a prostředků, aniž známe jeho využití. Ideální by bylo, kdybychom mohli do vkladu práce a prostředků promítnout různý stupeň jeho využití, ovšem s vyloučením přírodních podmínek.

Uvedme příklad. Ve dvou různých družstvech je určitý rozdíl v přírodních podmínkách. Předpokládejme, že tento rozdíl sice bezesporu hraje určitou roli, ale že není zdaleka tak výrazný, aby spolehlivě vysvětlil, že jedno družstvo vyrábí na hektar např. o dvakrát více výrobků než druhé. Předpokládejme dále, že vklad práce a prostředků na jednotku plochy je v obou družstvech stejný. Pak je zřejmé, že v prvním družstvu se vyrábí na hektar více jednak v důsledku příznivějších přírodních podmínek, jednak v důsledku vyšší úrovně hospodaření. To ukazuje, že bychom měli mimořádně dobře (špatně) využít skutečný vklad práce a prostředků převést na větší (menší) množství průměrně využitého vkladu. Pak by průměrně využitý vklad lépe vyjadřoval rozdíl ve stupni využívání půdy pro zemědělskou výrobu. Ve skutečnosti však ani průměrně využitý vklad na jednotku plochy — i kdybychom byli s to jej přesně vyčíslit — by nevyjadřoval rozdíl ve stupni využití půdy pro zemědělskou výrobu. Jestliže totiž ve dvou družstvech s nestejnými přírodními podmínkami by tento vklad byl týž, nebylo by půdy stejně využito v tom smyslu, že na půdě horší by mohl být vklad optimální a za daných podmínek by tedy nebylo účelné jej podstatně zvyšovat, zatímco na půdě lepší by bylo možno vklad značně zvýšit.

Ze všech uvedených úvah plyne, že při nestejných přírodních podmínkách nutno stupeň využití půdy pro zemědělskou výrobu vyjadřovat různými ukazateli, a to jak objemem produkce na jednotku plochy, tak i vkladem práce a prostředků. Přitom by bylo správné přihlížet k optimální velikosti tohoto vkladu a ke stupni jeho využití ve smyslu subjektivní úrovně hospodaření.

Vyjádření objemu zemědělské produkce

Při zjišťování intenzity výroby a produktivity práce a při srovnání jejich vývoje vyvstává otázka správného vyjádření objemu zemědělské produkce. V tomto směru lze využít různých metod buď naturálních nebo cenových. Vyjadřování objemu produkce v naturálních jednotkách (krmných nebo obilních) však u nás prozatím není obvyklé a má stejně tak závažné slabiny jako metoda cenová, třebaže tyto nedostatky jsou jiného druhu. Řešení této otázky by si ovšem vyžádalo samostatného zkoumání a podrobného srovnávacího rozboru. Prozatím v této práci vycházíme z naší současné praxe, kdy objem zemědělské produkce je zpravidla vyjadřován stálými cenami. Pro tento účel lze v současné době počítat s oceněním výrobků jednotnými cenami, platnými od 1. ledna letošního roku. Za předpokladu, že jednotné ceny jednotlivých výrobků jsou pro určité období stálé a že jsou přibližně ve stejném vzájemném vztahu jako jejich hodnoty, vyjadřuje i pohyb produkce, vyjádřený těmito cenami, objektivně správně vývoj objemu vyrobených užitečných hodnot. Je však nutno vzít v úvahu, že tento objem produkce nemůže být vyjádřen tak, jak je vyjádřena tzv. hrubá zemědělská produkce.

Pro účely stanovení stupně intenzity zemědělské výroby je třeba především z dosavadní hrubé produkce vyloučit tzv. meziprodukt. Jde o to, že intenzita výroby nemůže být vyjádřena tak, aby kterákoli složka výroby byla započtena dvakrát. Má-li intenzita výroby vyjadřovat stupeň využití dané půdy pro výrobu zemědělských výrobků, pak je třeba do vztahu k jednotce dané půdy uvádět výlučně jen ty zemědělské výrobky, které byly na dané půdě vyrobeny, a nikoli ty, jež byly vyrobeny jinde, nebo ty, které by se mohly objevit v konečné výrobě dvakrát. Základním požadavkem pro správné vyjádření objemu produkce, jež by odpovídalo propočtu intenzity výroby, je vyloučení meziproduktu vlastní výroby. Tento meziprodukt je nutno vyloučit proto, že jinak by byl vývoj objemu produkce ne-

srovnatelný v čase i místě. Jestliže by se totiž měnila v daném podniku struktura výroby v tom smyslu, že místo meziprojektu by byl vyráběn finální výrobek, pak by objem produkce vykázal neodpovídající pokles; jestliže by naopak výroba meziprojektu nahrazovala dosavadní výrobu finálních výrobků, pak by objem produkce vykázal neodpovídající vzrůst.

Podstata problému je v tom, že meziprojekt, který se stává materiální součástí finální produkce, je složkou výroby započítávanou dvakrát. Čím větší váhu by měla v daném podniku nebo období tato dvakrát započítávaná složka výroby, tím vyšší by byla vypočtená výroba proti výrobě skutečné. Tento meziprojekt vlastní výroby, který nafukuje objem výroby, je nutno vyloučit nejen pro propočet intenzity výroby, ale i pro zjišťování produktivity práce. Produktivita práce by byla zkreslena, jestliže proti jednou počítaným nákladům by byla jistá část užitných hodnot počítána dvakrát, jednou jako meziprojekt, podruhé jako finální výrobek. Aby bylo možno tomuto nedostatku čelit, bylo by třeba i náklady uměle zvýšit o hodnotu, o niž by byl zvýšen objem produkce. Pak ovšem by byl na obou stranách připočítáván meziprojekt, což by výpočet produktivity práce komplikovalo i zkreslovalo. Jestliže k objemu produkce i k vynaloženým nákladům bude připočten meziprojekt, takže bude jak na straně objemu produkce, tak na straně nákladů počítán dvakrát, pak bude i sám relativní propočet množství produkce na jednotku vlastních nákladů vždy neprávem nižší, než kdyby obě strany uvedeného vztahu nebyly zvětšeny. Totéž platí, i pokud jde o vývoj produktivity práce. Změny ve struktuře výroby, pokud jde o poměr meziprojektu a finálního výrobku, musí nutně zkreslovat i vývoj produktivity práce. Vlivem těchto strukturálních změn může produktivita práce vzrůstat nebo klesat, aniž by se ovšem ve skutečnosti změnila.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že jak pro propočet intenzity výroby, tak pro propočet produktivity práce je třeba objem produkce, vyjádřený pomocně v peněžních jednotkách, počítat bez meziprojektu. Jinak by byly všechny výpočty jak v absolutní výši, tak ve vývojových řadách bezpodmínečně zkresleny. To souvisí s tím, že řada údajů za určité období, např. za určitý počet let, se bude vyvíjet nesterjně (máme-li na mysli relativní změny, vyjádřené indexem) podle toho, zda meziprojekt bude nebo nebude vyloučen. Už z těchto důvodů musí být všechny výpočty, odvozené z hrubé produkce a zjišťované metodou hrubého obrátu, zkresleny.

Pokud jde o intenzitu výroby, je zde ovšem ještě jiná zvláštnost, již je nutno vzít v úvahu. Má-li intenzita dávat obraz o objemu produkce, získaném z dané půdy, pak je třeba vyloučit nejen meziprojekt vlastní výroby, ale i meziprojekt získaný odjinud. Znamená to z hlediska státu meziprojekt dovezený, z hlediska podniku meziprojekt přikoupený. Proč je tomu tak? Vždyť v rámci podniku by byl vylučován přikoupený meziprojekt zdánlivě neprávem, protože zde přece nejde o duplicitu. Přikoupený meziprojekt figuruje v objemu produkce jednou, ne dvakrát, protože je započten jen ve finální produkci. Všechny tyto námitky jsou jen zdánlivě správné, ve skutečnosti je však i každý přikoupený meziprojekt v jistém slova smyslu duplicitou. Intenzita se vztahuje k dané půdě, ale přikoupený meziprojekt se vztahuje ne k této, ale k jiné půdě. Řekněme, že jsou vedle sebe dva podniky, z nichž jeden vyrábí převážně meziprojekt a dodává jej druhému ke zpracování. U podniku, který vyrábí meziprojekt pro trh, je tento meziprojekt samozřejmě finálním výrobkem a není důvodu, proč jej nezahrnovat do propočtu intenzity výroby a produktivity práce. Tento meziprojekt — přepočten na hektar zemědělské půdy prvního podniku — dává reálný obraz o intenzitě výroby. Nyní se tento meziprojekt přestěhuje do druhého podniku, je spotřebován, přenáší se do finální produkce, která pak rozpočtena na hektar

dává obraz o intenzitě výroby druhého podniku. Dává sice obraz, ale nutno říci, že špatný. Jde o to, že tento meziprodukt byl již započten jako produkt půdy prvního podniku a nyní je znovu započítáván v pozmeněné formě ve druhém podniku. Stejná užitná hodnota svou hodnotovou stránkou zde figuruje dvakrát. Ve druhém podniku je takto zjištěná intenzita fikcí, je uměle nadsazena a neinformuje spolehlivě o stupni využití půdy. To by jasně vysvitlo, kdybychom si představili, že se oba podniky sloučí v jeden podnik. Tak by se tento „přikoupený“ meziprodukt změnil v meziprodukt vlastní výroby a jeho duplicitní započítávání by proniklo na povrch. Totéž si lze představit v rámci celého státu. Například by šlo o to, vyjádřit stupeň využití půdy v zemi, kde se dováží určité množství krmiv. Intenzitu výroby v této zemi chceme srovnat s intenzitou výroby v jiné zemi, kde se krmiva vyrábějí. Je nyní zřejmé, že v první zemi, dovážející krmiva, je produkt domácí půdy zvětšen. Jinými slovy řečeno, intenzita zemědělské výroby se musí vztahovat výlučně k dané půdě, a proto je nutno z dané půdy přikoupený meziprodukt vyloučit.

Nyní vzniká otázka, zda je třeba nakoupená krmiva vylučovat i v počtech, kdy souhrnné vyjádření objemu produkce má sloužit k vyjádření produktivity práce. V tomto směru lze nakoupená krmiva v objemu výroby ponechat. Jde o to, že nakoupený meziprodukt představuje součást vyrobených užitných hodnot, při čemž náklady na jeho zakoupení jsou součástí nutného množství práce potřebného k jejich výrobě. Jestliže by i pro účel produktivity práce byl objem nakoupeného meziproduktu vyloučen z objemu produkce, musel by být vyloučen i z nákladů. A tu je jasné, že vyloučit z nákladů náklady na krmiva, osiva apod. by znamenalo náklady neprávem zredukovat. Vyloučením nakoupených krmiv z hodnoty produkce by se hodnota produkce stala něčím, co stojí mezi finální produkcí a hrubým důchodem. Lze tedy učinit závěr, že pro všechny rozebírané propočty nutno vyloučit z produkce spotřebovaný meziprodukt vlastní produkce (s výjimkou změn v zásobě meziproduktu). Výlučně pro zjištění intenzity výroby je třeba z finální produkce dále ještě vyloučit nakoupený meziprodukt.

Jestliže ovšem pro zjišťování produktivity práce přikoupený meziprodukt nevylučujeme, musíme si být vědomi toho, že tento ukazatel může v jistém smyslu přinášet určité těžkosti. Tak např. v jednom podniku přejdou od nakoupených krmiv k výrobě krmiv vlastních. To znamená, že část jejich finální produkce — např. tržní pšenice — bude zaměněna krmnou pšenicí. Jestliže ostatní okolnosti zůstanou nezměněny, pak to znamená, že to, co dříve bylo součástí finální produkce a při zjišťování produktivity práce nebylo vyloučeno (to znamená nakoupená krmiva), bude nutno nyní jako meziprodukt vlastní výroby vyloučit. Tím tedy objem finální produkce klesne. Kdybychom např. počítali produktivitu práce jako poměr finální produkce k živé práci, klesla by i produktivita práce. Ale tu je nutno upozornit na skutečnost, že propočet produktivity práce na jednotku živé práce zkresluje skutečný vývoj produktivity práce. Jestliže budeme produktivitu práce počítat jako objem finální produkce, pomocně vyjádřený v peněžním ocenění na jednotku živé i minulé práce, pak se poměry změní a zkreslení bude do značné míry odstraněno. Náklady živé i minulé práce se totiž sníží o dřívější náklady na nakupovaná krmiva. S přechodem od nakupovaných krmiv ke krmivům vlastní výroby se tedy za jinak stejných okolností sníží objem finální produkce a současně také i náklady. Jestliže náklady klesnou o stejnou hodnotu, o niž se sníží hodnota finální produkce, pak by se produktivita práce musela naopak poněkud zvýšit.

Lze tedy dojít k závěru, že pro účely intenzity výroby a produktivity práce je třeba objem produkce vyjádřit v peněžním ocenění s tím, že je všeobecně vy-

loučen spotřebovaný meziprodukt vlastní produkce, přičemž — pokud jde o intenzitu výroby — je navíc vyloučen ještě nakoupený meziprodukt. V obou případech musí být pro výpočet použito stálých cen, aby jejich pomocí vyjádřené změny v objemu produkce odrážely skutečný vývoj vyrobeného množství užitných hodnot a nikoli navíc ještě cenové změny. Tyto ukazatele by bylo možno nazývat finální zemědělskou produkcí nebo hrubou zemědělskou produkcí bez meziproductu, pokud je vyloučen jen spotřebovaný meziprodukt vlastní výroby, a vlastní zemědělskou produkcí, pokud je vyloučen i meziprodukt nakoupený.

Jestliže ukazatel finální produkce ve shora zmíněném smyslu je uváděn pro určité období do vztahu k vynaloženým nákladům a ukazatel vlastní produkce do vztahu k výměře půdy, lze získat vcelku reálný obraz o vývoji produktivity práce a intenzity výroby.

Z těchto ukazatelů však byly dosud rozebrány jen ukazatele finální a vlastní produkce. Nyní vzniklá otázka, jak získat ukazatele vynaložených nákladů.

Vyjádření vlastních nákladů zemědělské výroby

Množství vynaložené práce, jehož je třeba k vyrobení určité užité hodnoty, má tři složky: práci minulou, práci pro sebe a práci pro společnost. Práci minulou lze zjistit přibližně tím, jestliže budou materiální náklady vyjádřeny v penězích. Práci pro sebe lze vyjádřit sumou odměn pracovníků. Práci pro společnost, která byla vynaložena, a nejen její skutečně realizovanou složku, však nelze prozatím dost dobře vyčíslit. Mohli bychom ji získat odečtením materiálových nákladů a práce pro sebe od skutečné hodnoty produkce. Protože však hodnotu produkce v praxi ještě nevyčísľujeme, nezbyvá nic jiného než uvádět do vztahu objem produkce k nákladům minulé a živé práce, jinými slovy: k vlastním nákladům.

Vlastní náklady lze zjišťovat na různých stupních (stát, oblast, okres, družstvo), a to buď celkem ve vztahu k půdě nebo na jednotku produkce. Základní kritéria pro metodiku jejich výpočtu na jakémkoli stupni musí být ovšem ve všech případech v podstatě shodná.

Pro účely zjišťování produktivity práce a pro posuzování efektivnosti nutno vycházet ze srovnatelných vlastních nákladů. Jaký je rozdíl mezi srovnatelnými a individuálními vlastními náklady? Srovnatelné, u nichž se požaduje možnost jejich srovnání v čase i místě, se mění potud, pokud dochází ke kvalitativním změnám ve výrobě, a to zejména v tom smyslu, že se naturálně mění množství jejich jednotlivých složek. To znamená, že změna cen by neměla srovnatelné vlastní náklady ovlivňovat.

Přestože běžné ceny spotřebovaného materiálu se ve vývoji v Československu poněkud mění, nejsou tyto změny pronikavé a platí pro všechny závody. Proto lze považovat materiálové náklady v běžných cenách v podstatě za srovnatelné. Vážnou výjimku při propočtu vlastních nákladů na jednotku produkce tvoří však zejména ocenění spotřebovaného meziproductu vlastní výroby. Jak již bylo uvedeno, je třeba se při zjišťování finální a vlastní zemědělské produkce vyhnout duplicitnímu započítávání meziproductu vlastní výroby, který však jednou musí být ve finální produkci obsažen. Při zjišťování vlastních nákladů na jednotku výroby se musí tento meziprodukt bezpodmínečně objevit, právě tak jako meziprodukt přikoupený. Nyní ovšem vzniká otázka, jak tento meziprodukt oceňovat. Zpravidla oceňujeme přikoupený meziprodukt pořizovací cenou a mezipro-

dukt vlastní produkce vlastními náklady. Tím ovšem vzniká určitá nepřesnost. Změna nákladů na meziprodukt na jednotku produkce (např. nákladů na osiva nebo krmiva) může být způsobena buď změnou mezi vyrobeným a nakoupeným meziproduktem nebo změnou vlastních nákladů, jimiž je meziprodukt oceňován, nebo změnou v naturálním množství meziproduktu. Proto změna v nákladech na meziprodukt nemusí v různých případech znamenat stejný ekonomický proces. Pro vlastní náklady lze tuto určitou nedůslednost připustit. Jednak proto, že i změna ve vlastních nákladech na jednotku meziproduktu i změna v poměru vlastního a nakoupeného meziproduktu odráží zpravidla i změnu v kvalitativní úrovni hospodaření, jednak proto, že změna vlastních nákladů může být skutečně způsobena změnou produktivity práce.

Pokud jde tedy o „způsob“ ocenění materiálových nákladů, není mezi individuálními a srovnatelnými vlastními náklady prozatím pronikavých rozdílů. Tyto rozdíly nastávají, jakmile přejdeme k ocenění vynaložené práce.

Pro propočtení individuálních vlastních nákladů je třeba vynaloženou práci ocenit podle toho, co za ni bylo skutečně zapláceno. Ale toto ocenění vynaložené práce není použitelné pro srovnatelné vlastní náklady, protože rozdíly v osobních důchodech družstevníků v různých družstvech nemusí odpovídat rozdílům v množství vynaložené práce. Je tomu tak zejména ze dvou důvodů: jednak proto, že jedna pracovní jednotka nepředstavuje v různých družstvech stejné množství práce, jednak proto, že tato pracovní jednotka není stejně oceněna. Oba tyto vlivy mohou působit stejným i protichůdným směrem. Jestliže budou srovnávána dvě družstva, popř. soubor družstev dvou okresů nebo krajů, v nichž bude na jednoho pracovníka v průměru připadat též roční výkon i objem vyrobené produkce, pak je možné, že ocenění tohoto výkonu bude pronikavě odlišné, protože v jednom družstvu může tento stejný roční výkon znamenat nestejný počet pracovních jednotek. K této otázce uvedeme schematický příklad:

	JZD A	JZD B
průměrný počet PJ na jednoho pracovníka (stejný výkon)	400	600
1 PJ v Kčs	15	25
materiálové náklady na jednotku produkce v Kčs	30	20
pracovní náklady na		
v PJ	2	3
jednotku produkce		
v Kčs	30	75
vlastní náklady na jednotku produkce v Kčs	60	95

Podle přehledu vychází, že ve druhém družstvu jsou vlastní náklady o 35 Kčs vyšší než v prvním, přičemž spotřeba živé práce na jednotku produkce je v obou družstvech stejná a spotřeba minulé práce ve druhém družstvu dokonce nižší. Individuální vlastní náklady tedy odrážejí vztah, který naprosto nemusí odpovídat reálním poměrům, tedy skutečné spotřebě živé a minulé práce na jednotku produkce. Na uvedené skutečnosti naprosto nic nemění ani to, že vliv úrovně norem a vliv nestejné výše pracovní jednotky by mohly působit proti sobě, čímž by bylo zkreslení oslabeno nebo paralyzováno. Jde o to, že teoreticky i prakticky nelze na základě srovnání individuálních vlastních nákladů v různých družstvech dělat jednoznačné závěry, pokud by nebylo prokázáno, že úroveň norem i ocenění pracovní jednotky se shodují. Aby bylo možno tyto závěry všeobecně vyvozovat, musela by být jednotka práce oceněna naprosto stejně. Kdyby-

chom však chtěli vyvozovat nejen závěry dílčího významu — např. ve srovnávacích rozborech apod. —, ale i závěry širší a obecnější, bylo by třeba, aby srovnatelná odměna za práci svou výší plně kryla náklady na vynaloženou pracovní sílu.

V praxi se ujal řešení takzvaným *normativním oceněním* jedné pracovní jednotky. Každá pracovní jednotka je oceněna stejně, přičemž při stanovení ocenění se přihlíží k tomu, aby jeho výše skutečně kryla náklady na vynaloženou pracovní sílu. Tam, kde se této metody používá, poukazují autoři zpravidla na to, že jedna pracovní jednotka nemusí vždy znamenat stejné množství práce, protože úroveň norem bývá u různých družstev nesterajná. Uvádějí však, že pro zjištění množství vynaložené práce je nutno použít pracovní jednotky, protože jiné možnosti není, jelikož v čase, např. v hodinách, se práce družstevníků neeviduje a nesleduje. To plyne již z uvedeného příkladu dvou družstev s nesterajnou úrovní norem a nesterajnou hodnotou pracovní jednotky. Normativním, stejným oceněním pracovní jednotky by bylo odstraněno zkreslení, způsobené výší pracovní jednotky, ale nebylo by odstraněno zkreslení, způsobené nesterajnou úrovní norem. Řekněme, že bychom z určitých důvodů dospěli k závěru, že jedna pracovní jednotka má být oceněna 20 Kčs. Pak by ve druhém družstvu připadalo za jinak stejných okolností na jednotku produkce o polovinu více pracovních nákladů než v prvním družstvu. Byl méně výrazně, ale přece jen se jeví týž vztah. Skutečné náklady živé i minulé práce na jednotku produkce by byly ve druhém družstvu nižší, ale čísla by stále ještě ukazovala opak.

Řešit problém tím, jak někteří ekonomové navrhují, aby se práce ve družstvu sledovala v čase, např. v hodinách, není také nikterak jednoduché ani jednoznačně správné.

Teoreticky by ovšem měla být práce, tvořící hodnotu, vyjádřena v čase. Jde totiž o abstraktní lidskou práci, která je kvalitativně stejnorodá a není tedy nijak než časem, tj. kvantitativně, měřitelná. Nelze však zapomínat na skutečnost, že tato abstraktní práce je jednoduchou prací, vynaloženou se společensky průměrným stupněm intenzity práce.

Jestliže tedy shledáme, že v jednom družstvu se v porovnání se druhým spotřebují na jednotku dané produkce namísto šesti hodin živé práce jenom čtyři hodiny, pak tento evidenčně zjištěný rozdíl v množství vynaložené živé práce může mít trojí příčinu: a) je vynaložena práce za příznivějších podmínek produktivity práce, b) je vynaložena práce kvalifikovanější a c) je vynaložena práce intenzivnější.

Pro propočet vlastních nákladů je nutno se dobrat jenom rozdílu uvedeného ad a) — to znamená zjistit odchylku v úrovni produktivity práce, a ostatní rozdíly je třeba vyloučit. Toto vyloučení předpokládá, že práce kvalifikovaná bude převedena na větší množství práce jednoduché a práce intenzivnější na větší množství práce, vynaložené se stejným průměrným stupněm intenzity práce. Ale jak učinit tyto „převody“? Jak přepočítat skutečně odpracovaný čas na množství stejnorodé abstraktní lidské práce?

Jediné řešení této otázky je v tom, že bude vymezen výkon pro časovou jednotku za podmínky průměrné intenzity práce a za podmínky, že jde o jednoduchou práci. Jestliže bude někdo pracovat intenzivněji, pak za daný počet skutečných hodin nebo za jeden den bude odpracováno více hodin nebo řekněme jeden a půl dne abstraktní lidské práce. Totéž bude platit pro vysoce kvalifikovanou práci. Určitý výkon, předpokládající např. jeden pracovní den, splní kvalifikovaný pracovník za půl dne. Tento jeden půlden evidenčně zjištěného času představuje však jeden celý den jednoduché abstraktní lidské práce.

Jestliže by pracovní jednotka představovala všeobecně stejné množství jednoduché lidské práce při průměrném stupni intenzity práce za jeden den, pak by počet pracovních jednotek, odpracovaný jedním pracovníkem za určitou dobu, správně odrážel množství abstraktní lidské práce. Přitom jeden pracovník by mohl odpracovat např. 300 dnů, ale jen 200 pracovních jednotek (při podprůměrné intenzitě práce) a druhý 600 pracovních jednotek (při vyšší kvalifikaci a popř. i při nadprůměrné intenzitě práce). Ještě přesnější by ovšem bylo sledování výkonu v normohodinách, přičemž normohodina by představovala výkon za jednu hodinu opět při průměrné intenzitě jednoduché lidské práce.

Po tomto teoretickém objasnění otázky srovnatelných vlastních nákladů je třeba vyvodit závěry pro praktické výpočty. Zde musíme ovšem počítat s tím, že konkretizace teoretických úvah naráží na vážné obtíže s ohledem na současnou úroveň norem a s ohledem na daný stav prvotní a účetní evidence. Přesto je třeba, abychom se podle možnosti pokusili přiblížit konkrétní ukazatele teoretickým požadavkům. Nároky, jež budou kladeny na toto přiblížení, budou ovšem různé podle toho, pro jaký účel mají být srovnatelné vlastní náklady zjišťovány.

Srovnatelné pracovní a současně i celkové vlastní náklady mohou sloužit těmto účelům:

1. sledování vývoje vlastních nákladů na jednotku plochy a produkce: a) v celostátním měřítku, b) na různých nižších stupních (kraj, okres, družstvo) v jedné časové řadě;

2. srovnávání vývoje vlastních nákladů na jednotku plochy a produkce v různých družstvech nebo v souhrnu družstev různých okresů a krajů (srovnávání dvou časových řad);

3. srovnávání absolutní úrovně vlastních nákladů na jednotku plochy i produkce mezi jednotlivými družstvy nebo souhrnem různých okresů a krajů.

Pro tyto účely však nemusí být konkrétní metody, použité pro výpočet srovnatelných vlastních nákladů, shodné.

Pro cíle, uvedené v bodě 1., je plně vyhovující, aby bylo použito tzv. normativního ocenění jedné pracovní jednotky, přičemž výše tohoto ocenění by měla alespoň přibližně krýt vynaloženou pracovní sílu. Tato metoda výpočtu bude v podstatě správná, protože přibližně odráží změny ve množství vynaložené abstraktní lidské práce. Lze říci, že téměř nedojde ke zkreslení, vzniklému z nestejné úrovně norem v jednotlivých družstvech, protože tato úroveň se v průměru celého státu mění jen nepodstatně. Nepodstatné jsou také změny zpravidla v časové řadě i v jednotlivých družstvech, v souhrnu družstev daného okresu nebo i kraje. Proto pro sledování vývoje srovnatelných vlastních nákladů v kterémkoli stupni více méně postačuje normativní ocenění jedné pracovní jednotky.

Stejný závěr již tak bezvýhradně neplatí pro srovnávání pohybu vlastních nákladů, což je uvedeno v bodě 2. Je tomu tak proto, že zde již začíná hrát určitou roli nestejná úroveň norem. Tam, kde jsou pracovní normy rozmělněny, bude za jinak stejných okolností podíl nákladů na vynaloženou práci při normativním ocenění jedné pracovní jednotky na celkových vlastních nákladech vyšší. Táž absolutní změna v materiálových nákladech zde pak bude relativně, tj. v procentech celkových nákladů, nižší než ve družstvu, kde jsou naopak normy tvrdé. Jinými slovy, ve dvou družstvech, která by se lišila jen úrovní norem, by absolutně stejná úspora materiálových nákladů znamenala na jednotku produkce při nezměněných pracovních nákladech tím nižší relativní snížení vlastních nákladů, čím by byla v jednom družstvu proti druhému úroveň norem za jinak stejných okolností rozmělněnější. Totéž se týká absolutní úspory vynaložené práce. Jestliže by se naopak materiálové náklady neměnily a obě družstva by uspořila např. polovinu vynakládané práce, pak by tato změna opět

znamenal relativně vyšší úsporu. Táž absolutní částka uspořené pracovní náklady by však v tomto družstvu při normativním ocenění pracovní jednotky naopak znamenala změnu relativně nižší proti družstvu s tvrdými normami.

Normativního ocenění pracovní jednotky pro srovnávání pohybu vlastních nákladů v různých družstvech, popř. okresech nebo krajích lze tedy použít jen s tou výhradou, prokáže-li se, že úroveň norem je alespoň přibližně vyrovnaná.

Pro zjištění a srovnávání absolutní úrovně vlastních nákladů na jednotku plochy i produkce ve družstvu, popř. v souhrnu družstev různých okresů a krajů (bod 3.), je správnost normativního ocenění pracovní jednotky rovněž podmíněna stejnou úrovní norem. Jestliže by úroveň norem byla ve dvou současných celcích podstatně odlišná, byly by „srovnatelné“ pracovní náklady de facto nesrovnatelné.

Normativní ocenění pracovní jednotky v tomto případě nestačí ani k tomu, aby čistý důchod měl ve dvou srovnávacích celcích stejnorodý ekonomický obsah. Mohl by obsahovat část toho, co mělo sloužit ke krytí nákladů na vynaložení pracovní síly, nebo by mohl být naopak zkrácen o to, co bylo neprávem zahrnuto do odměn za vynaloženou práci (to znamená právě ta část odměn za vynaloženou práci, jež přesahuje krytí nákladů na vynaložení pracovní síly). To lze snadno ukázat na příkladu, v němž budeme předpokládat, že průměrný pracovník v jednom družstvu vynaloží ročně totéž množství jednoduché lidské práce jako družstevník ve druhém družstvu. Toto množství se však v prvním družstvu odrazí ve 400 pracovních jednotkách a ve druhém v 600 pracovních jednotkách. Řekněme, že roční důchod tohoto průměrného pracovníka při daném výkonu a při daných ekonomických podmínkách by měl činit 10 000 Kčs, takže jedna pracovní jednotka bude normativně oceněna 20 Kčs. Je zřejmé, že v prvním případě bude čistý důchod o 2000 Kčs vyšší než měl být, ale ve druhém družstvu bude naopak o 2000 Kčs zkrácen.

Ukázali jsme tedy, že pro některé účely nemusí být normativní ocenění jedné pracovní jednotky zcela správné proto, že úroveň norem je nestejná. Nyní však vzniká otázka, jak tedy v těchto případech vynaloženou práci konkrétně ocenit. V perspektivě, čím bude proces sjednocování norem důslednější, ať již budou mít normy jakoukoli formu, bude zkreslení, na něž narážíme, postupně odpadat. Bude ovšem důležité — což je třeba zvláště zdůraznit —, že nechť budou voleny jakkoli různé konkrétní způsoby normování a odměňování, že bude třeba dbát na to, aby byly vzájemně srovnatelné a aby mohly být převedeny na jednotný systém norem.

Vedle perspektivy je však třeba řešit i současnost. Jak tedy práci srovnatelně ocenit v tom případě, není-li jedna pracovní jednotka srovnatelná? Konkrétní řešení tu spočívá na míře, v níž se ve srovnávaných celcích liší výkon, vyjádřený jednou pracovní jednotkou. Jestliže míra zkreslení je malá, pak lze i v tomto případě připustit jako prozatímní a přibližně normativní ocenění jedné pracovní jednotky. Je-li zkreslení značné, pak je výhodnější předpokládat, že pracovník ve dvou družstvech sice odpracuje v průměru pronikavě odlišné množství pracovních jednotek, ale vynaloží přibližně stejný výkon. Podle číselných rozborů, učiněných prozatím jen v několika okresech, lze mít za to, že jsou družstva, v nichž se spíše vyrovnává roční výkon jednoho pracovníka. To znamená, že v průměru není tak hrubých rozdílů v počtu odpracovaných dnů v intenzitě práce a v kvalifikaci družstevníků různých družstev, jako ve výkonu, který se skrývá za jednou pracovní jednotkou.

Vezměme tedy znovu případ dvou družstev, o němž jsme se zmínili a v němž jsme předpokládali vyrovnaný výkon a nestejnou úroveň norem (týž výkon znamenal v jednom družstvu 400 pracovních jednotek a ve druhém 600 pracovních jednotek). Řekněme, že z určitých důvodů chceme v těchto dvou družstvech

srovnat náklady na jednotku produkce (v prvním družstvu představují 30 Kčs materiálových nákladů a dvě pracovní jednotky a ve druhém 20 Kčs materiálových nákladů a tři pracovní jednotky).

Při normativním ocenění jedné pracovní jednotky 20 Kčs nám vyjde, že v prvním družstvu činí celkové náklady na tuto jednotku produkce 70 Kčs, ve druhém 80 Kčs. Řekněme, že cílem srovnání bylo stanovit, ve kterém družstvu je výhodnější výrobu tohoto výrobku více rozvinout. Vlastní náklady by nás prozatím vedly nesprávným směrem.

Jestliže však vyjdeme ze všeobecné zásady, že průměrnému ročnímu výkonu družstevníka by měl odpovídat určitý důchod, např. 10 000 Kčs ročně, a takto zpětně důchodovou metodou zjistíme ocenění jedné pracovní jednotky (samozřejmě bez ohledu na to, jaká je v daných dvou družstvech skutečná výše jedné pracovní jednotky), pak zjistíme, že v prvním družstvu to má být 25 Kčs a ve druhém 16,60 Kčs. Na danou jednotku produkce budou za tohoto ocenění jedné pracovní jednotky činit vlastní náklady v prvním družstvu 80 Kčs a ve druhém 70 Kčs, což znamená, že mezi oběma družstvy se ukáže značný rozdíl.

To, ve kterých případech vzniká menší zkreslení (vyloučit vůbec toto zkreslení je technicky nemožné) normativním nebo právě popsáním důchodovým oceněním jedné pracovní jednotky, to bude nutno rozhodnout podle konkrétních podmínek. Pomůckou pro orientaci zde však může být množství pracovních jednotek, připadající na jednoho stále pracujícího družstevníka. Je-li totiž toto množství pronikavě odlišné, např. v poměru 1 : 2, 1 : 3 nebo v poměru ještě vyšším, což lze zjistit ze statistických údajů velmi snadno, pak je možné, že normy jsou zkresleny*) a že spíše než průměrný výkon na jednu pracovní jednotku se vyrovnává průměrný roční výkon pracovníka. V takovém případě bude ke zjištění srovnatelných pracovních nákladů správnější použít důchodové metody ocenění jedné pracovní jednotky.

Srovnatelné vlastní náklady mají pro ekonomický rozbor prvořadý význam. Jde o to, že odečtením srovnatelných vlastních nákladů od ceny finální produkce vzniká srovnatelný čistý důchod, který by měl svou výši odpovídat svému ekonomickému obsahu. To znamená: měl by představovat přebytek ceny produkce nad vynaložené hmotné náklady a nad krytí vynaložené pracovní síly.

Odečtením individuálních vlastních nákladů do ceny finální produkce vzniká individuální čistý důchod, který nemusí svou výši odpovídat svému ekonomickému obsahu v tom smyslu, že může být proti skutečnému čistému důchodu nižší (vyšší), jestliže do pracovních nákladů přešla větší (menší) část hodnoty, než odpovídá společensky nutným nákladům na reprodukci pracovní síly. Tak se rozdíl mezi individuálními a srovnatelnými vlastními náklady promítá do rozdílu mezi individuálním a srovnatelným čistým důchodem.

Může ovšem vzniknout námitka, zda zjišťování individuálního čistého důchodu má z hlediska efektivnosti zemědělské výroby vůbec nějaký smysl, jestliže jeho ekonomický obsah může být nestejnorodý. Individuální čistý důchod má rozhodující význam pro posouzení faktických zdrojů rozšířené reprodukce. Řekněme, že ve družstvu je dosaženo 2000 Kčs srovnatelného čistého důchodu na jeden hektar zemědělské půdy, ale individuální čistý důchod činí 3000 Kčs. Je zřejmé, že vývoj úrovně hospodaření bude ovlivněn výší 3000 Kčs na hektar bez ohledu na to, že ekonomicky je v těchto 3000 Kčs zahrnuta část nákladů na reprodukci pracovní síly. Aniž ubíráme na významu a prvořadosti srovnatelných vlastních nákladů a srovnatelného čistého důchodu pro potřeby srovnávání ekonomické

*) Pokud zde ovšem nehrají roli určité výjimečné okolnosti, to znamená např. družstvo, kde převažují ženy, jejichž muži pracují v průmyslu, apod.

efektivnosti, je nutno vidět, že jde o ekonomickou, byť věcně správnou konstrukci, zatímco individuální náklady a individuální důchod představují hmatatelnou skutečnost.

Jinými slovy řečeno: k ukazatelům ekonomické efektivity oprávněně řadíme ukazatele rentability hospodaření jednotlivých zemědělských závodů i rentability jednotlivých výrobků.

V praktických propočtech rentability je třeba počítat s realizovaným nadvýrobkem, to znamená s čistým důchodem. K tomu, aby mohl být čistý důchod zjištěn, je třeba znát realizační cenu vyrobené produkce. Zjistíme ji tím, když hrubou produkci, která byla výše charakterizována jako kategorie užité hodnoty, oceníme běžnými cenami. Tím se její charakter změní. I v tomto smyslu je však nutné, aby cena produkce nezahrnovala duplicitní započítávání meziprojektu. Je zřejmé, že tím by se stala cena produkce bezcenná, protože rozdíl ceny produkce a vynaložených vlastních nákladů by se nerovnal čistému důchodu. Čistý důchod by byl totiž i v tomto případě neprávem zvětšen o tu složku meziprojektu, která by byla v ceně produkce započtena dvakrát. Proto cena produkce nemá zahrnovat spotřebovaný meziprojekt vlastní výroby dvakrát (jednou zvláště jako samostatný výrobek, jednou jako součást finálního výrobku). Výjimku by měl činit ovšem přírůstek nebo úbytek meziprojektu proti minulému období. Jestliže totiž bude v určitém roce vyrobený meziprojekt převyšovat množství meziprojektu spotřebovaného, pak přírůstek meziprojektu je nutno posuzovat jako finální výrobek. Kdyby totiž tento přírůstek nebyl takto započten, znamenalo by to, že by do objemu produkce daného období nebyl započten vůbec. Při výpočtu hrubé produkce metodou hrubého obratu je totiž duplicitně započten jen meziprojekt spotřebovaný ve výrobě a nikoli jeho přírůstek.

V ý p o č e t z á k l a d n í c h u k a z a t e l ů e f e k t i v n o s t i z e m ě d ě l s k é v ý r o b y

Na základě toho, co bylo uvedeno, je zřejmé, že k praktickým propočtům ukazatelů efektivity zemědělské výroby je třeba těchto podkladů:

- a) výměra půdy,
- b) finální produkce (dosavadní hrubá produkce ve stálých cenách bez spotřebovaného meziprojektu vlastní výroby),
- c) vlastní produkce [tzn. finální produkce ve smyslu bodu b)] bez přikoupeného meziprojektu,
- d) srovnatelné vlastní náklady, materiálové, pracovní a celkem,
- e) individuální vlastní náklady, materiálové, pracovní a celkem,
- f) cena produkce (zn. naturálně tytéž složky jako ve finální produkci, oceněné běžnými cenami).

Z těchto základních ukazatelů lze dělat tyto výpočty:

1. intenzita výroby $\left(\frac{c}{a}\right)$
2. produktivita práce $\left(\frac{b}{d}\right)$
3. rentabilita výroby $\left(\frac{f-d}{d}\right)$ nebo $\left(\frac{f-e}{e}\right)$

4. ukazatel vlivu intenzity a produktivity $\left(\frac{t-d}{a} = \text{srovnatelný čistý důchod na jeden hektar}\right)$ za předpokladu relativní stálosti cen.

Tyto výpočty jsou v podstatě zjistitelné z dosavadní účetní evidence družstev, třebaže se ve skutečnosti nedělá jednotně ani jeden z nich. K zpřesnění a k analýze těchto základních ukazatelů by ovšem bylo třeba ještě dalších ukazatelů, z nichž někteří nejsou, ale někteří již dávno jsou běžně vykazováni.

Jedním z důležitých ukazatelů, kterými je nutno uvedené ukazatele doplnit, je vztah finální produkce a čistého důchodu k hodnotě základních, respektive základních i oběžných fondů. Jde o to, že téže finální produkce, respektive téhož čistého důchodu na jednotku nákladů lze dosáhnout s nestejnou hodnotou základních, respektive základních a oběžných fondů. Jestliže např. relativně větší nebo menší část základních fondů je uložena ve strojích nebo v budovách, bude ovlivněn vztah finální produkce i čistého důchodu k hodnotě základních fondů. Tento vztah je nutno sledovat proto, že je opět jistým ukazatelem rentability výroby a v jistém slova smyslu i společenské produktivity práce.

K dosavadním potřebným podkladům je tedy nutno připojit ještě hodnotu základních i oběžných fondů.

Určitého zpřesňování je ovšem třeba i pokud jde o samotný čistý důchod. Cena produkce minus vlastní náklady dává realizovaný čistý důchod. Avšak realizovaný čistý důchod se nekryje s užitým čistým důchodem, který tvoří tu část realizovaného čistého důchodu, jež zůstává k dispozici družstvu. To znamená, že z čistého důchodu je nutno odečíst složky, které nezůstávají k dispozici družstvu, a naopak je ovšem třeba přičíst takové složky, které se do dispozice družstva dostávají, aniž vyplývají z realizace vyrobené produkce. Odečíst je tedy nutno daně, placené úroky, pojistné apod., ale přijaté úroky nebo přijaté prémie je však třeba naopak přičíst. Tyto složky, jež realizovaný čistý důchod zkracují nebo rozšiřují, vytvářejí rozdíl mezi realizovaným a užitým čistým důchodem.

Pokud jde o srážky z realizovaného čistého důchodu k získání užitého čistého důchodu, je třeba zdůraznit, že mimořádné postavení mezi nimi má zemědělská daň. Zatímco na všechny složky, ovlivňující tvorbu, realizaci a užití čistého důchodu, může družstvo v té či oné míře působit, má na sumu daně velmi omezený vliv. Proto by bylo třeba v podkladech, jichž je třeba ke zkoumání efektivnosti zemědělské výroby, požadovat zvláštní vykazování zemědělské daně. Do těchto podkladů je tedy nutno zahrnout zemědělskou daň a ostatní složky, zmenšující nebo zvětšující realizovaný čistý důchod.

Realizovaný čistý důchod dává obraz o výrobě. V propočtu na jednotku individuálních vlastních nákladů ukazuje rentabilitu výroby.

Užitý čistý důchod ukazuje, jaké zdroje jsou k dispozici pro rozšířenou reprodukci v družstvu.

Realizovaný i užitý čistý důchod je možno brát jako vztah individuálních vlastních nákladů k ceně produkce. Kromě toho lze pro praktické účely zjišťování efektivnosti — odečtením srovnatelných vlastních nákladů od ceny produkce — zjistit srovnatelný čistý důchod. Srovnatelný čistý důchod může být nižší nebo naopak vyšší než realizovaný v závislosti na tom, jaký je vztah mezi srovnatelným a skutečným oceněním vynaložené práce. Již z tohoto rozdílu lze usuzovat na důležité kvalitativní stránky hospodaření družstva. Propočet srovnatelného čistého důchodu je jednoduchý a nevyžaduje dalších podkladů.

Z praktických důvodů by bylo účelné doplnit přehled základních ukazatelů o množství vynaložené živé práce, která by umožnila sledovat spotřebu lidské práce na jednotku produkce v čase.

Převážnou většinu uvedených ukazatelů lze teoreticky sledovat jak za závod, okres a stát celkem, tak podle jednotlivých výrobních odvětví nebo jednotlivých výrobků. Nejdůležitější ovšem bude propočet podle jednotlivých výrobků u vlastních nákladů (individuálních a srovnatelných) a u čistého důchodu. Vlastní náklady a čistý důchod nutno sledovat nejen celkem, ale podle možnosti i na jednotku produkce, protože jedině tak lze získat ekonomický přehled o vývoji naturálních ukazatelů, podklady pro analýzu produktivity práce, pro cenovou politiku a pro rozmístění výroby.

Na základě toho, co bylo uvedeno, lze sestavit tento přehled základních ukazatelů, dávajících povšechný obraz o efektivnosti zemědělské výroby:

A. Intenzita výroby:

1. Vlastní produkce na jeden hektar zemědělské půdy.
2. Srovnatelné vlastní náklady na jeden hektar zemědělské půdy.
3. Hodnota základních a oběžných fondů na jeden hektar zemědělské půdy.

B. Produktivita práce:

1. Finální produkce na 100 Kčs srovnatelných vlastních nákladů.
2. Finální produkce na 100 Kčs hodnoty základních, resp. základních i oběžných fondů.
3. Vlastní náklady na jednotku produkce (srovnatelné a individuální).

C. Rentabilita výroby:

1. Srovnatelný čistý důchod na 100 Kčs srovnatelných vlastních nákladů.
2. Realizovaný čistý důchod na 100 Kčs individuálních vlastních nákladů.
3. Užítý čistý důchod na 100 Kčs individuálních vlastních nákladů.
4. Realizovaný čistý důchod na jednotku produkce.
5. Realizovaný čistý důchod na 100 Kčs hodnoty základních a oběžných fondů.

D. Souhrnné vyjádření účinku intenzity, produktivity a možností rozšířené reprodukce:

1. Srovnatelný čistý důchod na jeden hektar zemědělské půdy.
2. Realizovaný čistý důchod na jeden hektar zemědělské půdy.
3. Užítý čistý důchod na jeden hektar zemědělské půdy.
4. Užítý čistý důchod na 100 Kčs základních a oběžných fondů.

E. Různé:

1. Užítý čistý důchod na 100 Kčs srovnatelného čistého důchodu.
2. Zemědělská daň na 100 Kčs užitého čistého důchodu.

Z uvedených ukazatelů by bylo možno považovat za rozhodující ukazatele uvedené pod bodem A/1, B/1, B/2, B/3, C/1, D/1 a D/2. Těchto sedm základních ukazatelů by mohlo sloužit jako minimum k základní orientaci.

Aby uvedených ukazatelů zkoumání efektivnosti bylo využito, nelze je sledovat jen celostátně, podle sektorů a oblastí, ale také podle skupin družstev. Rozbor podle skupin družstev vystupuje stále více do popředí. Čím vyšší je stupeň rozvoje družstevní velkovýroby, tím většího významu tento rozbor nabývá.

Nutno ovšem zdůraznit, že i kdyby byli vypočtení všichni ukazatelé efektivnosti podle skupin, rozčleněných na podkladě správných kritérií, nebylo by

ještě možno dojít ke zcela konkrétním závěrům. Ukazatelé efektivity dají odpověď jen na celkovou úroveň hospodaření a o nákladech a důchodech na jednotku produkce. Aby bylo možno konkrétně určit příčinu té nebo oné skutečnosti, je třeba jít stále hlouběji až k rozboru naturálních ukazatelů. Řekněme, že srovnáváme podle uvedených ukazatelů dva soubory družstev nebo dvě jednotlivá družstva. Jedno družstvo např. dosahuje větší intenzity, produktivity práce a rentability. Z vlastních nákladů na jednotku produkce lze usuzovat na to, že jádro otázky tkví v živočišné výrobě. Zde se ukáže, že je nutno zkoumat, které výrobky to způsobují, takže bude třeba již znát podíl jednotlivých výrobků na finální produkci. Rozhodující může být např. produkce vepřového masa. Bude proto nutno zkoumat stavy vepřů i prasnic na jednotku plochy, porodnost prasnic, hynutí selat atd. Dále pak bude třeba sledovat otázky statistickými údaji těžko postižitelné, jako např. způsob ustájení, techniku krmení a ošetření, kvalitu chovaných plemen, způsob odměňování ošetřovatelů atd. Rozbor efektivity dává tedy jen hrubý, globální obraz a naznačuje, kde jsou pravděpodobně hlavní rezervy. Proto sledování efektivity nenahrazuje komplexní analytický rozbor úrovně hospodaření, ale dává spíše počáteční a konečný souhrnný pohled na otázky, jež musí být konkrétně zkoumány. Avšak tím nikterak nelze popřít, že sledování efektivity zemědělské výroby je důležitou pomůckou pro orgány, zabývající se řízením zemědělství.

Otázky zjišťování efektivnosti zemědělství

Inž. Josef BARTŮNĚK

Státní plánovací komise, Praha

Ú v o d

K dosažení proporcionálního rozvoje celého národního hospodářství je nezbytné v nejbližší době dosáhnout obratu v zemědělské výrobě. Přitom nejde jen o dosažení trvalého vzestupu výroby, ale současně i jejího výrazného zhospodárnění. V tom jsou zdroje zvyšování efektivnosti zemědělské výroby, které je důležitou podmínkou nejen k uskutečnění procesu socialistické rozšířené reprodukce v zemědělských závodech, ale současně i proporcionálního rozvoje celého národního hospodářství, a zvláště v úspěšném uskutečňování politiky zvyšování životní úrovně všech pracujících. Proto je v současné době důležité — v zájmu zajišťování úspěšného rozvoje zemědělské výroby — zabývat se rozbory její efektivnosti na všech stupních řízení.

Zjišťování a rozbor efektivnosti zemědělství jako odvětví národního hospodářství umožňuje vyvodit závěry o účinnosti celkově vynaložené práce na zemědělskou výrobu, zaměřuje pozornost na zdroje a rezervy růstu intenzity výroby a produktivity práce v zemědělství i v těch odvětvích národního hospodářství, která zabezpečují zemědělství výrobními prostředky a službami.

Efektivnost zemědělství je dána množstvím a strukturou celkové vložené práce do zemědělské výroby a stupněm jejího využití. Je jí třeba posuzovat v nejtěsnější souvislosti s efektivností celého národního hospodářství. Mezi efektivností zemědělství a celého národního hospodářství existují vztahy části k celku. Přitom ovšem podmíněnost výsledného účinku je oboustranná, protože v každém odvětví se promítá vývoj efektivnosti ve všech sférách a fázích socialistické reprodukce (ve výrobě, rozdělování, směně a spotřebě, v mezinárodní dělbě práce) a naopak, celková efektivnost národního hospodářství je výsledkem vývoje efektivnosti v jednotlivých odvětvích národního hospodářství, ve všech částech celkového reprodukčního procesu.

Prvořadý význam pro dosažení nejvyšší efektivnosti zemědělství jako odvětví národního hospodářství má vytvoření hmotných, hodnotových a pracovních proporcí v celém národním hospodářství, a to proto, že dosažení maximální efektivnosti ve kterémkoli odvětví národního hospodářství předpokládá proporcionalitu v celém národním hospodářství. Průmysl a zemědělství jsou dvě základní odvětví materiální výroby. Proporcionální rozvoj těchto dvou odvětví v rozhodujícím obsahu řeší otázku dosažení nejvyšší efektivnosti celého národního hospodářství.

Materiálně výrobní základna socialistického zemědělství je plánovitě budována jak v samotném zemědělství, tak zejména na základě rozvoje ostatních

odvětví národního hospodářství a především hlavních odvětví průmyslu. V socialistickém průmyslu se vytvářejí základní předpoklady trvalého a podstatného zvyšování efektivity zemědělství. Na druhé straně v současných podmínkách nabývá na důležitosti mobilizace všech rezerv a zdrojů socialistické zemědělské velkovýroby cestou stále účinnějšího a tím i efektivnějšího využití rostoucího objemu základních i oběžných výrobních prostředků, vkládaných do zemědělství.

Nebylo by správné předpokládat, že proporce mezi průmyslem a zemědělstvím má v každém případě zajišťovat, aby obě odvětví vzájemně plně uspokojovala své potřeby. To by nevedlo k využití výrobních podmínek každé země a znamenalo by zpomalení růstu společenské produktivity práce.

Právě tak, jako má specializace výroby velký význam pro efektivnost celého národního hospodářství, má důležitou úlohu i specializace zemědělské výroby pro efektivnost rozvoje tohoto odvětví. Význam využití specializace zemědělské výroby stoupá zvláště v těch zemích, kde malá výměra zemědělské a orné půdy na jednoho obyvatele si přímo vyžaduje, aby byly maximálně využity příznivé výrobní podmínky pro výrobu vysoce intenzivních produktů. V našich podmínkách jde o živočišné výrobky, pro jejichž výrobu je nutno vyrábět dostatečné množství kvalitních krmiv, a o tradiční exportní výrobky, jako cukr, slad, chmel, osiva a sádě, pro jejichž pěstování můžeme neefektivněji využít půdních a klimatických podmínek i dlouholetých zkušeností. Z téhož hlediska je oprávněný dovoz těch zemědělských surovin a produktů, pro jejichž výrobu nemáme vhodné podmínky nebo máme omezenou výměru zemědělské půdy, a které by tak mohly být vyráběny jen na úkor intenzivních exportních výrobků. Zcela jednoznačná je otázka specializace a na jejím základě prohlubování dělby práce ve výrobě zemědělských strojů, strojených hnojiv, speciálních bílkovinných krmiv, jako např. rybí moučky apod.

Efektivnost zemědělství jako odvětví národního hospodářství je tedy třeba hodnotit ve spojitosti s efektivností zahraničního obchodu a zvláště ve spojitosti s prohlubováním mezinárodní dělby práce mezi socialistickými zeměmi. Jakákoli varianta růstu efektivity našeho zemědělství musí být proto spojována s využitím mezinárodní dělby práce a vycházet z možností úspory společenské práce na základě maximálního využití každého hektaru zemědělské půdy.

Zhodnocení vývoje efektivity československého zemědělství v letech 1957 až 1965

Pro zjišťování intenzity zemědělské výroby a produktivity živé práce umožňují podkladové materiály analyzovat delší období než pro zjišťování účinnosti celkové vynakládané práce. Účinnost celkově vynaložené práce je však jedním z hlavních ukazatelů efektivity, a proto záměrně omezuje období, vhodné pro zjišťování efektivity zemědělství, na leta 1957 až 1965. Celé toto období se potom dělí na období, ve kterém hodnotíme pravděpodobný skutečný vývoj efektivity zemědělství a období, ve kterém zkoumáme předpokládaný, plánovaný vývoj efektivity.

První období (1957 až 1959) je možno charakterizovat jako období intenzivního uskutečňování socialistické přestavby vesnice, kdy dochází ke značnému růstu počtů družstev a ke zvětšování výměry zemědělské půdy sdružené ve družstvech. Jestliže počet družstev a výměru jejich zemědělské půdy v roce 1955 budeme považovat za 100, vzrostl v roce 1959 počet družstev o 85 % a výměra zemědělské půdy, obhospodařované JZD, dokonce o 144 %. V tomto období do-

šlo k rozhodujícímu vítězství socialistických výrobních vztahů na vesnici. Z hlediska hodnocení vývoje efektivnosti zemědělství v tomto období je tudíž třeba vycházet především z toho, že prakticky byla překonána hlavní překážka růstu efektivnosti zemědělství jako odvětví národního hospodářství, která spočívala v nízké úrovni produktivity práce v malovýrobě.

V poměrně krátkém období združšťování vesnice však nutně vzniká určité napětí mezi rozvojem výrobních sil a výrobních vztahů, protože socialistická velkovýroba se vytváří skokem z malovýroby. Nově založená družstevní hospodářství je nutno ve velmi krátké době vybavit technikou a kádry a zavádět pokrokové způsoby hospodaření. To se ovšem neobejde bez materiální pomoci státu. Socializace vesnice rovněž dočasně vyvolává stav, kdy nové, vyšší výrobní vztahy nejsou ještě dostatečně upevněny, kdy se přežívá starý způsob hospodaření, kdy může docházet v porovnání s ostatními odvětvími národního hospodářství k menšímu využití celkově vynaložené práce a prostředků.

Vycházet jen z těchto některých dočasných nepříznivých skutečností a dělat jednostranné závěry o vývoji efektivnosti zemědělství jako odvětví národního hospodářství by však bylo nesprávné.

Celkový proces kapitalistické třídní diferenciacce rolnictva přináší dlouhodobé a nenahraditelné škody a ztráty na všech složkách výrobních sil. Naproti tomu dobrovolné sdružování rolnictva do socialistických družstev se v celkovém vývoji efektivnosti zemědělské výroby projevuje jednoznačně jako pozitivní a základní předpoklad rychlého růstu společenské produktivity práce v celém národním hospodářství.

Druhé námi zkoumané období (1960 až 1965), které v podstatě odpovídá období třetího pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství lze již v zemědělství charakterizovat výlučně socialistickými výrobními vztahy a značným rozvojem výrobních sil. Z hlediska vývoje efektivnosti zemědělství se v celém přechodném období vytvářely podmínky pro účinné prosazení předností socialistické zemědělské velkovýroby.

Komunistická strana Československa vytyčila v současné době úkol dosáhnout zásadního obratu v rozvoji zemědělské výroby. V našich podmínkách půjde především a zajištění rychlého růstu výroby cestou intenzifikace zemědělské výroby. Konkrétní rozbory růstu intenzity zemědělské výroby v předních družstvech ukazují, že ruku v ruce s růstem výroby stoupá i efektivní využití všech výrobních prostředků a že se zvyšuje účinnost celkové vynakládané práce. Současně však v období třetí pětiletky jednoznačně vystupuje do popředí otázka snižování vlastních nákladů. Je tomu tak především proto, že v podmínkách jednotných výkupních cen, které vstoupily v platnost od roku 1960, se pro družstvo okamžitě projeví jako méně rentabilní vzestup výroby, kterého bylo dosaženo při růstu nákladů na jednotku produkce. Snižování nákladů na jednotku produkce má v období třetí pětiletky mimořádný význam z několika důvodů. Zejména jde o to, že s růstem produktivity práce se v družstvech vytvářejí zdroje dalšího růstu intenzity zemědělské výroby cestou vnitrodružstevní akumulace. I z hlediska růstu životní úrovně obyvatelstva jako celku a jeho jednotlivých skupin je příznivý vývoj vývoji nákladů na jednotku produkce u základních zemědělských výrobků nezbytností. Vyšší efektivnost zemědělské výroby se v podmínkách socialismu zákonitě projevuje i ve zvyšování materiálně technické úrovně samotného zemědělství, protože množství základních výrobních prostředků, dodávaných do zemědělství, může být tím větší, čím vyšší společenské produktivity práce bylo dosaženo.

Poslední poznámku je třeba věnovat přesnosti a průkaznosti propočtů. Položáme za správné upozornit, že zvláště v prvním ze zkoumaných období (1957

až 1959) se při zjišťování efektivnosti zemědělství naráží na značné obtíže, které jsou spjaté se specifikou přechodného období. Uvádíme jako příklad obtíže spojené se zjišťováním pracovních nákladů v družstvech, na záhumencích a u jednotlivě hospodařících rolníků, obtíže při zjišťování odpisů s STS apod. V těchto a dalších případech jsme museli vycházet z ekonomických úvah a konstrukcí, které ovšem zdůvodňujeme.

Fakta hovoří o tom, že do zemědělské výroby běžného roku byla a jsou vkládána stále vyšší kvanta zhmotnělé práce z ostatních odvětví národního hospodářství, především z průmyslu (tabulka I).

I. Celkové hmotné náklady, vkládané do zemědělské výroby běžného roku (v %)

Rok	Celkové hmotné náklady do zemědělské výroby*)	Z toho prostřednictvím	
		STS	státních podpor
1957	100	100	100
1958	112	99	104
1959	115	28	131
1960	134	21	146
1963	142	—	105
1965	151	—	103

*) Do celkových hmotných nákladů jsou započítány i pracovní náklady STS a jiných organizací poskytujících služby, avšak nejsou uvažovány státní podpory investičního charakteru.

Vzestup hmotných nákladů v období let 1957 až 1959 je rychlejší než v letech 1960 až 1965. Pozvolnější růst nákladů v období 1960 až 1965 je kromě základní skutečnosti, že již nedochází k přechodu malovýroby k socialistické velkovýrobě, i pokles cen výrobních prostředků dodávaných do zemědělství z průmyslu.

V letech 1960 až 1965 se mění struktura nákladů. Zatímco v předcházejícím období náklady na STS rostly (až do roku 1957), začínají — v důsledku převedení strojů z STS do družstev a zavedení nových cenových proporcí mezi městem a vesnicí — od roku 1958 klesat a po roce 1963 mizí úplně. Naproti tomu stoupají náklady v těch družstvech, která jsou postupně vybavována mechanizačními prostředky. I když jde v podstatě o přesun nákladů, je třeba vidět, že podstatnější vzestup nákladů mezi lety 1959 a 1960 je kompenzován stanovením nové, vyšší cenové hladiny zemědělských výrobků a prostředky, jimiž stát formou mimořádné pomoci vyrovnává nepředvídané vlivy nového systému výkupu. Po objasnění změn ve struktuře nákladů a většího vzestupu nákladů v roce 1960 je vývojová řada nákladů za celé desetileté období srovnatelná a údajů může být použito pro účely sledování efektivnosti zemědělství.

Hmotné náklady a jejich správné zjištění hrají mimořádně důležitou úlohu v rozboru efektivnosti. V této souvislosti je třeba podrobněji vysvětlit způsob výpočtu hmotných nákladů. Především je třeba zdůvodnit, proč do hmotných nákladů zahrnujeme pracovní náklady STS a ostatních organizací poskytujících služby (např. inseminace a veterinární ochrana). Vycházíme z úvahy, že práce traktoristů se z hlediska nákladů na zemědělskou výrobu v družstvech a u jednotlivě hospodařících rolníků jeví jako práce zhmotnělá. Je pravda, že s přechodem traktoristů do družstev dochází k přesunu nákladů a tím vznikají těžkosti ve srovnatelnosti hmotných i pracovních nákladů. Protože však jednotná zemědělská družstva platila v úplatcích za práce STS sazby zahrnující i odměny za práce traktoristů (kromě prostředků, kterými stát hradil část nákladů STS),

je správné považovat služby STS v plném rozsahu za vklady zhmotnělé práce do zemědělské výroby.

Do nákladů běžného roku jsou rozpočítávány odpisy základních fondů. U krajsky plánovaných závodů je možné v období let 1955 až 1959 ekonomickou úvahou zjišťovat jen odpisy u družstev a nikoliv u jednotlivě hospodařících rolníků. Je zřejmé, že se tím uměle snižují náklady směrem k předcházejícím roům, tj. nejvíce v roce 1955 a 1956, kdy socialistický sektor obhospodařoval méně než polovinu celkové výměry zemědělské půdy. Zpřesnění do propočítané výše odpisů u družstev vnese generální inventarizace, uskutečněná v roce 1959. Rovněž zjišťování odpisů u STS, které pracovaly jako rozpočtové organizace a odpisy nedělaly, si vyžádalo konstruování ročních odpisů (od roku 1949) ze vkládaných investičních prostředků do STS.

U státní účasti na úhradě provozních nákladů za zemědělskou výrobu vycházíme z toho, že je třeba promítnout subvence a dotace, kterými stát uhrazuje část nákladů, do nákladů zemědělské výroby běžného roku především proto, aby-
chom mohli sledovat, nakolik i tyto náklady ovlivňují vývoj efektivity.

Do hmotných nákladů, vkládaných do zemědělské výroby běžného roku, nezapočítáváme státní podpory investičního charakteru, představující náklady na materiálově výrobní přestavbu zemědělství, neboť tyto náklady se přenášejí na výrobu více let, a na produkci jednoho roku jsou zahrnuty v hodnotě odpisů.

Rychlý vzestup hmotných nákladů v období let 1957 až 1959 nebyl doprovázen podstatným zvýšením výroby. V těchto letech se objem produkce a intenzita zemědělské výroby zvyšovaly nedostatečně, jak vyjadřuje tabulka II.

II.

Ukazatel	1957	1958	1959
finální produkce*)	100	102,7	100,1
vlastní produkce v přepočtu na 1 ha zemědělské půdy	100	105,6	100,8

*) Hrubá zemědělská produkce, očištěná od vlastního meziprojektu. Vlastní produkce počítána tak, že finální produkce byla očištěna ještě od objemu dovezených krmných zrnin.

Údaje v tabulce II především potvrzují, že růst produkce v našem zemědělství je závislý na růstu intenzity zemědělské výroby. Závažnější skutečností však je, že v těchto letech došlo jen k nepatrnému růstu celkové produkce i intenzity zemědělské výroby. Zemědělská výroba stagnovala.

Již z porovnání hmotných nákladů a hrubé zemědělské produkce je možno usoudit, že v tomto období se efektivnost zemědělské výroby vyvíjela neuspokojivě. Svědčí o tom vývoj hmotných nákladů na 100 Kčs finální produkce (tabulka III).

III. Vztah hmotných nákladů k finální zemědělské produkci

Rok	Hmotné náklady na 100 Kčs finální zemědělské produkce	Index
1957	31,3	100
1958	33,3	106,4
1959	35,6	113,7

Vzestup hmotných nákladů na 100 Kčs finální zemědělské produkce je tak velký, že v roce 1959 dochází ke snížení čisté produkce proti roku 1957.

Vývoj čisté produkce nedává jednoznačnou odpověď o vývoji efektivnosti, protože neodráží pohyb pracovních nákladů. Přesto pokles objemu čisté produkce v roce 1959 již svědčí o tom, že stupňující se vklady zhmotnělé práce neumožnily v tomto období dosáhnout podstatného vzestupu výroby a že každá jednotka dodatečného vkladu minulé práce byla poměrně málo účinná.

Abychom mohli odpovědět na otázku o účinnosti celkové vynaložené práce v letech 1958 až 1959, je třeba zkoumat vývoj živé práce. O vývoji živé práce bychom mohli přibližně usuzovat z vývoje počtu pracovních sil, jestliže budeme předpokládat, že množství práce, připadající na jednu pracovní sílu, zůstává v celém zkoumaném období zhruba stejné. Za těchto předpokladů se živá práce snižuje asi o 6 % (počet pracovních sil roku 1957 = 100, roku 1959 = 93,8). Avšak tímto způsobem není možno získat objem živé práce v hodnotovém vyjádření, a proto také nevíme, zda předpokládaný pokles části živé práce je v hodnotovém vyjádření větší než vzestup minulé práce. Tato okolnost způsobuje, že při zkoumání množství vynakládané živé práce je třeba vycházet z jiného řešení — z rozboru pracovních nákladů podle jednotlivých sektorů.

Vycházíme-li z relativní stálosti mezd ve státních statcích (ze stejných sazeb za jednotku práce) a z toho, že výše mzdy zhruba odpovídá společensky nutnému množství vynaložené práce, zůstává hlavním problémem správné ocenění vynaložené živé práce družstevníky a jednotlivě hospodařícími rolníky.

Pro ohodnocení práce družstevníků bylo použito částky 17,20 Kčs, která představuje peněžní část plánované průměrné hodnoty pracovní jednotky v roce 1960. Tato částka neuhrazuje plně reprodukční náklady na pracovní sílu, neboť družstevník část svých potřeb, zvláště v základních potravinách, uspokojuje naturáliemi z družstva a z doplňkového osobního hospodářství. Celková úroveň osobního důchodu družstevníka při ohodnocení objemu osobní naturální spotřeby existujícími průměrnými maloobchodními cenami je např. v roce 1960 o 118 % vyšší než peněžní příjem na pracovní jednotky.

Toto zjednodušení v ocenění živé práce, vynakládané v jednotných zemědělských družstvech, sice nevyjádří přesně náklady živé práce, avšak při jednotném ocenění jednotky práce vyjádří ve sledovaných letech celkem spolehlivě vývoj nákladů na živou práci i na celkové náklady. A o tuto otázku nám při zhodnocování vývoje efektivnosti zemědělství jde především.

Pracovní náklady jednotlivě hospodařících rolníků je možno vyčíslit jen velmi přibližně odvozením od pracovních nákladů družstev. V nich je na zemědělskou výrobu vynakládán větší podíl prostředků (práce zhmotnělé) než u jednotlivě hospodařících rolníků, čímž je práce družstevníků (živá práce) také produktivnější. Za předpokladu, že intenzita práce družstevníka je stejná jako u jednotlivě hospodařícího rolníka, je podle propočtu hrubé zemědělské produkce na stálého pracovníka v průměru za leta 1955 až 1960 produktivita práce družstevníka zhruba o 35 % vyšší než u rolníka. Na jeden hektar zemědělské půdy je v sektoru jednotlivě hospodařících rolníků vynakládáno zhruba o 35 % živé práce.

V průběhu posledních let bylo v družstvech vynakládáno na jeden hektar zemědělské půdy zhruba 1325 Kčs na pracovní náklady. V sektoru jednotlivě hospodařících rolníků by při nižší produktivitě práce, než jaká je ve družstvech, činily pracovní náklady na jeden hektar zemědělské půdy 1789 Kčs. V jednotlivých letech by pracovní náklady v sektoru jednotlivě hospodařících rolníků činily (v miliónech Kčs) v roce 1957 — 6793, v roce 1958 — 4347 a v roce 1959 — 2624.

V doplňkových hospodářstvích členů družstev je odůvodněno počítat se stejnou produktivitou práce jako u jednotlivě hospodařících rolníků. Za tohoto předpokladu budou pracovní náklady v doplňkových hospodářstvích členů družstev činit v jednotlivých letech tuto výši (v miliónech Kčs): v roce 1957 — 252, v roce 1958 — 463 a v roce 1959 — 562.

Nyní si již můžeme učinit alespoň hrubou představu o vývoji celkových srovnatelných pracovních nákladů v hodnotovém vyjádření, které nám představují část vynaložené živé práce (tabulka IV).

IV. Vývoj srovnatelných pracovních nákladů (v ‰)

Ukazatel	1957	1958	1959
pracovní náklady	100	97,6	96,7
pracovní náklady na 100 Kčs finální zemědělské produkce	100	92,4	95,4

Ukazuje se, naše úvaha o možnosti vyjádření pohybu živé práce přímo z počtu pracovních sil nebyla správná. Jestliže podle této úvahy se nabízel závěr o poklesu části živé práce o 6 ‰ v roce 1959 proti roku 1957, ukazuje se nyní, že pokles je nižší. I když bereme v úvahu nedostatky použitého propočtu pracovních nákladů, přece jen tento ukazatel vyjadřuje pohyb vynaložené části živé práce přesněji než ukazatel počtu pracovních sil, který se dost obtížně statisticky zjišťoval.

Hodnotové vyjádření srovnatelných pracovních nákladů umožňuje získat odpověď na otázku pravděpodobného vývoje efektivnosti zemědělské výroby v období let 1957 až 1959. Souhrnný obraz podává tabulka V, ve které jsou jednotliví ukazatelé efektivnosti seřazeni od intenzity zemědělské výroby přes účinnost celkové vynaložené práce až k souhrnnému vyjádření pohybu produktivity práce a intenzity zemědělské výroby.

V. Výsledné údaje o vývoji efektivnosti zemědělství v letech 1957—1958 (v ‰)

Ukazatel	1957	1958	1959
intenzita zemědělské výroby	100	105,6	100,8
účinnost celkové vynaložené práce (celkové srovnatelné náklady na 100 Kčs finální produkce)	100	98,1	103,1
souhrnné vyjádření pohybu produktivity práce a intenzity zemědělské výroby:			
a) čistá produkce na 1 ha zemědělské půdy	100	102,6	94,6
b) vytvořená část nadvýrobku v přepočtu na 1 ha zemědělské půdy	100	111,3	91,8

Syntetickým vyjádřením pohybu produktivity práce a intenzity zemědělské výroby je přepočet čisté produkce, resp. vytvořené části nadvýrobku na jeden hektar zemědělské půdy. Oba tyto ukazatelé shodně vyjadřují vzestup v roce 1958 a dosti značný pokles v roce 1959. Zvláště pak přepočet nadvýrobku na jeden hektar ostře reaguje na příznivý nebo nepříznivý vývoj.

V roce 1959 se tedy možnosti rozšířené reprodukce v zemědělství proti roku 1957 snížily. Takový by byl první závěr, který bychom mohli vyvodit při rozboru vývoje efektivity. Nesmíme ovšem zapomenout na to, že v našich propočtech jsme záměrně abstrahovali od běžných cen, a tudíž ve skutečnosti se možnosti reprodukce v zemědělství mohly vyvíjet jinak než jak máme zachyceno v našem propočtu nadvýrobku na jeden hektar zemědělské půdy.

I když souhrnný ukazatel pohybu produktivity práce a intenzity zemědělské výroby neukázal (a vlastně ani nemůže ukázat) skutečné možnosti rozšířené reprodukce, přesto vede k zamyšlení nad vývojem vlastních zdrojů reprodukce, tj. těch prostředků, které by se v zemědělství vytvořily v podmínkách stálosti cen zemědělských výrobků. Při zkoumání efektivity nám však nejde o vztahy nacházející se blíže k povrchu, nýbrž o vnitřní procesy pohybu produktivity práce a intenzity zemědělské výroby.

Rozbor vztahu intenzity zemědělské výroby a účinnosti celkově vynaložené práce pak ukazuje na vzájemnou podmíněnost vývoje intenzity zemědělské výroby a produktivity práce. Rezervy růstu efektivity zůstaly jak v nízkém stupni využití zvyšujících se vkladů minulé práce, což se projevilo v nedostatečném růstu výroby, tak i v ostatních faktorech ovlivňujících vzestup výroby a výši nákladů, o kterých budeme podrobněji hovořit v závěru kapitoly.

Efektivnost zemědělské výroby, měřenou jak intenzitou, tak i úsporou vynaložené celkové práce v těchto letech, nelze ještě považovat za odpovídající možností socialistické zemědělské velkovýroby.

Jak jsme však již uvedli, nelze v období združstevňování vesnice vyvozovat překotné závěry, a dosaženou efektivnost je třeba posuzovat především z hlediska předpokladů růstu výroby a snižování nákladů, které byly vítězstvím socialistických výrobních vztahů vytvořeny. Vzniká ovšem otázka, zda již v uplynulých letech byly využity všechny možnosti a rezervy růstu zemědělské výroby. Nesplnění úkolů, které byly dosud před zemědělstvím vytyčovány, nasvědčuje tomu, že tomu tak do důsledků nebylo. Z těchto zkušeností vycházejí všechna závažná opatření ústředního výboru Komunistické strany Československa z poslední doby, směřující k dosažení zásadního obrátu v zemědělské výrobě.

Skutečnost, že došlo k upevnění ekonomiky většiny družstev v období združstevňování vesnice, svědčí na druhé straně o plánovitém využití předností socialistického způsobu hospodaření a zcela potvrzuje naši tezi o tom, že ekonomická efektivnost zemědělství je částí efektivity celkové socialistické ekonomiky. Nižší tempa vývoje efektivity zemědělství — ve srovnání s vývojem efektivity celého národního hospodářství — se nejenom neprojevila v poklesu reálných důchodů pracujících v zemědělství a v zabezpečení temp rozšířené reprodukce, nýbrž právě naopak. V období přechodu od kapitalismu k socialismu došlo k podstatnému zvýšení životní úrovně venkovského obyvatelstva a ke značnému vybavení zemědělství výrobními prostředky velkovýrobního charakteru. Průměrné nominální osobní důchody členů družstev se za období druhé pětiletky zvýšily o 12,5 %, z toho peněžní část o 39,1 %. Dotace družstevních fondů se ve stejném období zvyšovaly ještě podstatně rychleji než osobní důchody družstevníků. Na každý hektar zemědělské půdy se dotace družstevního nedělitelného fondu zvýšila téměř o 145 %. To je z hlediska vývoje efektivity našeho zemědělství rozhodující úspěch, kterého bylo dosaženo v podmínkách budování socialistických výrobních vztahů na vesnici.

V dalším sledování vývoje efektivity zemědělství v letech 1960 až 1965 je nutné poukázat na zvláštní význam a závažnost zjišťování efektivity zemědělství a odhalování rezerv růstu intenzity zemědělské výroby a produktivity práce právě v tomto období rychlého rozvoje a upevnění socialistické zemědělské velko-

výroby. Právě tak vzrůstají možnosti přesnějšího vyjádření efektivity se zakončením združstevňování vesnice. Připočteme-li k tomu i možnosti sledování a rozborů vlastních nákladů u velkého počtu družstev od roku 1960 a možnosti přesnějšího zjištění velikosti odpisů základních výrobních fondů v JZD, je možno již oprávněně požadovat, aby rozborů efektivity zemědělské výroby v letech 1960 až 1965 aktivně pomáhaly hospodářské praxi.

Z porovnání hmotných nákladů a finální produkce vyplývá, že v tomto období má dojít k rychlému růstu čisté produkce (tabulka VI).

VI. Vývoj hmotných nákladů a čisté produkce v letech 1957–1965 (v ‰)

Rok	Hmotné náklady na 100 Kčs finální produkce	Objem čisté produkce
1957	100,0	100,0
1959	113,8	95,8
1960	117,6	104,8
1963	108,3	126,1
1965	103,7	135,1

Objem čisté produkce se zvláště výrazně zvětšuje proto, že od roku 1960 při dalším růstu absolutního objemu hmotných nákladů se má jejich účinnost (tj. stupeň jejich využití) zvýšit natolik, že dojde k relativnímu poklesu hmotných nákladů v jednotce produkce ve srovnání s lety 1959 a 1958.

Předpokládá se, že srovnatelné pracovní náklady v letech 1960 až 1965 budou klesat rychleji než v předcházejících letech. Při růstu čisté produkce to znamená, že ještě rychleji poroste část nadvýrobku, vytvořená v zemědělství, a že se bude zvyšovat efektivity celkově vynaložené práce a prostředků i národohospodářská rentabilita tohoto odvětví (tabulka VII).

VII. Předpokládaný vzestup efektivity zemědělské výroby v letech 1960–1965 ve srovnání s lety 1957–1959 (v ‰)

Ukazatel	1957	1959	1960	1963	1965
intenzita zemědělské výroby	100	100,8	111,0	133,9	144,0
produktivita společenské (minulé i živé) práce	100	97,1	100,7	113,5	117,9
souhrnné vyjádření pohybu produktivity práce a intenzity zemědělské výroby:					
a) čistá produkce na 1 ha zemědělské půdy	100	94,6	104,6	127,9	137,7
b) vytvořená část nadvýrobku na 1 ha zemědělské půdy	100	91,8	116,0	180,3	207,7

Údaje, uvedené v tabulce VII, vyjadřují rychlý růst efektivity zemědělské výroby v letech 1960 až 1965. Tohoto vzestupu efektivity má být dosaženo na podkladě další intenzifikace zemědělské výroby, a tím zcela potvrzena možnost současného rychlého růstu intenzity zemědělské výroby a produktivity práce v podmínkách intenzivního československého zemědělství.

S ohledem na nižší dosaženou skutečnost zemědělské výroby v roce 1959, než bylo předpokládáno (především v důsledku sucha ve druhé polovině roku 1959), znamená splnění úkolů efektivnosti zvýšené nároky na růst výroby v roce 1960. Úkoly třetí pětiletky, jestliže vyjdeme ze skutečnosti roku 1959, se tím stávají náročnější. Posuzujeme-li však období 1960 až 1965 jako celek, není plánovaný růst efektivnosti zemědělství nepřekročitelnou hranicí. Považujeme-li hmotné proporce (které vyjadřuje zaměření, objem a strukturu zemědělské výroby) za konstantní, je možné v celostátním měřítku, i v rámci krajů a okresů, propočítat další reálně možnosti snížení celkových nákladů na jednotku produkce. Můžeme tak učinit na podkladě realizace komplexu opatření, směřujících k lepšímu využití výrobních prostředků, a tím i k další úspoře vynakládané živé práce.

Náš předpoklad o neměnnosti hmotných proporcí, obsažených ve směrnících pro vypracování třetí pětiletky, neplatí ovšem plně beze zbytku. I zde se v další práci na třetí pětiletce otevírají další možnosti růstu efektivnosti, vyplývající např. ze změny struktury krmných plodin a překonání nepříznivých výkyvů v užitkovosti v průběhu hospodářského roku na podkladě vyrovnané bilance krmiv.

Vývoj efektivnosti zemědělské výroby lze sledovat nejen za celé zemědělství, ale i podle jednotlivých sektorů. Praktický smysl a nejvyšší význam v současné době má rozbor vývoje efektivnosti družstev a státních statků. Hodnotit efektivnost v závodech jednotlivě hospodařících rolníků je pro minulost velmi obtížné a velmi problematické s ohledem na naprostý nedostatek statistických údajů a pro leta 1960 až 1965 ztrácí vůbec praktický smysl. V roce 1960 má socialistický sektor hospodařit na 89,3 % sklizňové plochy veškeré zemědělské půdy, podílet se 83,7 % na celkové zemědělské produkci a 91,1 % na tržní produkci realizované do státních fondů. Samotná družstva (včetně doplňkových hospodářství členů) budou v roce 1960 obhospodařovat 71,4 % zemědělské půdy, na celkové produkci se budou podílet 68,5 % a na tržní produkci do státních fondů 70,8 %. Váha socialistického sektoru v letech třetí pětiletky ještě více vzroste a v roce 1965 bude socialistický sektor hospodařit na 95,9 % zemědělské půdy, na celkové produkci se bude podílet 90,6 % a na tržní produkci do státních fondů 97,1 %.

Růst efektivnosti československého zemědělství bude tedy zcela závislý na vzestupu efektivnosti ve státních statcích a v jednotných zemědělských družstvech.

Rozbor vývoje efektivnosti zemědělské výroby ve státních statcích a ve družstvech vede k hlubšímu a všestrannějšímu sledování a využívání ukazatelů efektivnosti jak v ústředních hospodářských orgánech, tak i v krajích a okresech. Samostatné zjišťování efektivnosti ve družstvech a státních statcích je úplně oprávněné především proto, že v důsledku rozdílů v ekonomice těchto sektorů je nutno na podkladě rozborů volit vedle shodných i rozdílná opatření, pomáhající růstu efektivnosti zemědělské výroby.

Současně se nabízí i možnost vzájemného srovnání vývoje efektivnosti zemědělské výroby státních statků a družstev. Pokud jde o sledování vývoje, je srovnání poměrně jednoduché. Těžkosti však vznikají při srovnání dosaženého stavu, absolutní úrovně, kde se projevují zvláštnosti cenové tvorby zemědělských výrobků. Zatímco při tvorbě cen se záměrně vychází z neúplných vlastních nákladů družstev, u státních statků vystupují celé reprodukční náklady na pracovní sílu v peněžní podobě mzdy, a již z toho důvodu jsou celkové náklady relativně vyšší než v družstvech.*)

*) Část osobního důchodu družstevníků tvoří naturální příjem ze společného i doplňkového hospodářství členů, a z hlediska společnosti tuto část nelze hradit v ceně.

Při srovnávání efektivnosti zemědělské výroby ve státních statcích a v družstvech je tudíž třeba vycházet ze skutečnosti různého způsobu odměňování. Na státních statcích je odměna za práci prakticky jen v penězích. Státní statky realizují téměř všechnu tržní produkci do státních fondů a jen nepatrná část je prodávána zaměstnancům. Ve družstvech je odměna za práci uskutečňována zčásti v peněžní a zčásti v naturální formě. Družstevníci mají zpravidla doplňková hospodářství, z nichž jim plyne poměrně značný podíl osobního důchodu. Úhrada nákladů na reprodukci pracovní síly je tedy u pracovníků státních statků plně hrazena mzdou, kdežto u členů družstev zčásti peněžní a zčásti naturální odměnou ze společného družstevního hospodářství a zčásti důchodem z doplňkového osobního hospodářství členů.

Abychom v těchto podmínkách cenové tvorby dosáhli srovnatelnosti mezi statky a družstvy, upravili jsme pracovní náklady ve státních statcích, snížili objem mezd v jednotlivých letech o 31,2 % a tím jsme dosáhli zhruba jednotného ocenění části živé práce vynakládané ve státních statcích a v družstvech.*) Za tohoto předpokladu je pak možné činit i absolutní srovnání efektivnosti zemědělské výroby státních statků a družstev.

Je ovšem třeba připomenout, že ani nyní nelze srovnání efektivnosti považovat za úplně přesné. Zvláště v období socializace vesnice existují totiž další skutečnosti, které srovnání absolutního stavu značně ovlivňují. Jde o to, že státní statky, zvláště v českých krajích, hospodaří v průměru v relativně horších podmínkách (větší podíl půdy je v pohraničních oblastech), a že v průběhu združšťování vesnice se jejich půdní fond rozšiřoval z větší části o pozemky, které byly v horším stavu než pozemky združšťevněné.

Význam absolutního srovnání efektivnosti spočívá v tom, že takovéto srovnání umožňuje odhalit příčiny rozdílů, vyplývající ze stavu vybavení a využití výrobních prostředků. Sledování a rozbor efektivnosti zemědělské výroby za státní statky a družstva je zvláště cenný tím, že vcelku spolehlivě umožňuje srovnávat vývoj efektivnosti v těchto základních socialistických sektorech a plánovitě vytvářet předpoklady pro vyřešení hlavních otázek rozvoje zemědělství jako odvětví národního hospodářství.

Dále uvedený rozbor vývoje efektivnosti družstev a státních statků je dělán v podstatě stejnou metodikou jako předcházející rozbor celého zemědělství (tabulka VIII).

Ze srovnání ukazatelů efektivnosti zemědělské výroby v družstvech a ve státních statcích v letech 1957 až 1965 je možno vyvodit některé závěry. Ve družstvech, včetně doplňkových hospodářství členů, je dosahováno ve sledovaném období vyšší intenzity zemědělské výroby i vyšších temp růstu intenzity. I když vyšší intenzita zemědělské výroby ve družstvech má své objektivní příčiny, o kterých jsme se již zmínili, a je ovlivňována i mimořádně vysokou intenzitou v doplňkových hospodářstvích členů, zůstává skutečností, že rozdíly v úrovni intenzity se ve vývoji prohlubují. Tento negativní zjev je třeba v podmínkách intenzivního zemědělství v delším časovém období odstranit a dosáhnout toho, aby zastavování státních statků za družstvy v intenzitě zemědělské výroby se neprohlubovalo.

Celkové náklady na jednotku finální produkce se v hospodářstvích státních statků snižují do roku 1965 téměř dvojnásobným tempem než ve družstvech, přesto však i v tomto roce mají být stále ještě vyšší o 22 %. Pracovní náklady na jednotku finální produkce budou v důsledku podstatně rychlejšího poklesu ve

*) Ve družstvech zůstává normativní ocenění pracovní jednotky ve výši 17,20 Kčs, tj. v průměrné plánované úrovni roku 1960.

VIII. Výsledné údaje o vývoji efektivnosti státních statků a JZD*) v letech 1957-1965
(ve stálých cenách roku 1960)

Ukazatel	1957		1960		1965	
	státní statky	skut. JZD	státní statky	plán JZD	státní statky	směrnice JZD
intenzita zemědělské výroby (finální produkce ha v Kčs)**)	2756	2816	3417	3921	4195	5169
index	100	100	124	139	152	184
účinnost celkové vynaložené práce (celkové náklady na 100 Kčs finální produkce) v Kčs	130	84	114	82	92	75
index	100	100	88	98	71	89
hmotné náklady na 100 Kčs finální produkce v Kčs	71	49	65	41	57	36
index	100	100	92	84	80	73
pracovní náklady na 100 Kčs finální produkce v Kčs	59	35	49	41	35	32
index	100	100	83	117	59	91
srovnatelná národohospodářská rentabilita (část vytvořeného nadvýrobku k celkovým srovnatelným nákladům***) $\frac{m}{c+v}$ v %	-23,3	+19,4	-12,3	+21,6	+8,5	+46,3
vyjádření produktivity práce: finální produkce na 100 Kčs celkových nákladů %	100	100	114	102	142	123
čistá produkce na 100 Kčs srovnatelných pracovních nákladů %	100	100	146	98	250	135

*) Z období druhé pětiletky uvádíme pro srovnání jen jediný rok a rozbor zaměřujeme na třetí pětiletku.

**) Hrubá zemědělská produkce byla očištěna jen od vlastního meziprojektu a nikoliv od nakoupených krmiv, hnojiv atd. s ohledem na nedostatečné podklady.

***) + = míra rentability, — = míra ztrátovosti

státních statcích než ve družstvech zhruba již vyrovnány, avšak značný rozdíl (57 %) zůstane ještě ve hmotných nákladech, tj. ve využití základních i oběžných výrobních prostředků. I zde je nutno hlouběji zkoumat vliv jednotlivých nákladových druhů na celkovou úroveň nákladů a vyvozovat závěry, vyjadřující požadavky na takovou strukturu nákladů, která by při maximálním růstu výroby zajišťovala co největší pokles nákladů na jednotku zemědělské produkce.

Přes zajištění rychlejšího poklesu nákladů na jednotku finální produkce ve státních statcích ve srovnání se družstvy, uvedeného ve směrnici k třetímu pětiletému plánu, ukazuje se jako naléhavý požadavek dále se zabývat otázkou z hospodářování výroby ve státních statcích. Cílem toho by mělo být, aby většina státních hospodářství v co nejkratší době převyšovala kvalitativními ukazateli jednotná zemědělská družstva.

Jak velký význam je třeba přikládat otázkám zvyšování produktivity společenské práce a zvyšování hospodárnosti u státních statků je možné si názorněji představit, jestliže ze srovnání mezi družstvy a státními statky vyloučíme faktor rozdílné úrovně a rozdílného růstu výroby na jeden hektar zemědělské půdy.

Předpokládáme, že intenzita zemědělské výroby je v roce 1957 u státních statků a ve družstvech shodná a vyvíjí se stejně, a že např. odpovídá předpokládanému růstu v JZD. V tomto případě by se účinnost celkové práce ve státních statcích a v družstvech vyvíjela takto (tabulka IX):

IX.

Ukazatel	1957		1960		1965	
	státní statky	skut. JZD	státní statky	plán JZD	státní statky	směrnice JZD
účinnost celkově vynaložené práce (celkové náklady na 100 Kčs finální produkce) v Kčs	128	84	99	82	75	75
pracovní náklady na 100 Kčs finální produkce v Kčs	58	35	43	41	28	32

Srovnání v tabulce IX ukazuje, že teprve až v roce 1965 se srovnatelné vlastní náklady u státních statků snižují na úroveň předpokládanou v družstvech, přestože počítáme se stejnou úrovní a tempy intenzity zemědělské výroby. Nepříznivý stav produktivity živé a minulé práce ve státních statcích vyplývá především z vysokých hmotných nákladů a z jejich nehospodárného využití.

Pro upevnění družstev je pak zvláště důležité, aby bylo dosaženo dalšího zvýšení intenzity zemědělské výroby ve společném hospodářství tak, aby se postupně odstraňovalo záhumenkové hospodářství současně se zabezpečením růstu osobních důchodů družstevníků.

Vedle zajištění trvalého růstu intenzity zemědělské výroby ve družstvech jsou i zde podstatně větší rezervy, než se kterými se dosud uvažuje v růstu společenské produktivity práce a ve zvyšování hospodárnosti výroby. O těchto rez-

vách je možno se přesvědčit porovnáním skupin družstev v jedné výrobní oblasti, které dosáhly zhruba stejné intenzity výroby se značně rozdílnými hmotnými i pracovními náklady na jednotku produkce.

Metodické poznámky k praktickým výpočtům

První otázkou, kterou je nutno řešit, chceme-li prozkoumat účinek různých metod propočtů, je vývoj zemědělské produkce.

V zájmu posouzení rozsahu odchylek při použití různých metod zjišťování vývoje objemu zemědělské produkce byly uskutečněny tři druhy propočtů:

- hrubá zemědělská produkce (včetně veškerého meziprojektu),
- finální zemědělská produkce (bez spotřebovaného meziprojektu vlastní výroby),
- vlastní zemědělská produkce (bez meziprojektu vlastní výroby i dovezeného meziprojektu).

Tyto propočty za roky 1955, 1960 a 1965 jsou uvedeny v indexech v tabulce X.

X. Srovnání indexů vývoje zemědělské výroby podle různých metod propočtů v roce 1955, 1960, 1965 (v %)

Rok	Zemědělská produkce		
	hrubá	finální	vlastní
1955	100,0	100,0	100,0
1960	115,7	114,0	114,1
1965	141,7	140,1	141,1

V tabulce X uvedené propočty zdánlivě nasvědčují tomu, že zpřesnění výpočtu objemu produkce a vylučování duplicitního započítávání meziprojektu nemá význam, protože výsledky v indexech jsou v podstatě shodné.

Zpřesnění metod zjišťování objemu produkce, tj. vyloučení duplicitního započítávání meziprojektu, má však význam nejen pro sledování vývoje ukazatelů, ale i pro posouzení jejich absolutní úrovně. Toto zpřesnění má dále vliv na řadu dalších ukazatelů, pro něž je zjištění objemu produkce předpokladem. Nakonec sám vývoj v tabulkách nemusí odrážet obecný vztah mezi posuzovanými metodami, ale může být nahodilým výsledkem střetnutí tendencí, jež působily protichůdným směrem.

Nejprve se budeme zabývat první poznámkou. Je známo, že u jednotlivých výrobků není podíl meziprojektu na jejich hodnotě stejný. Relativně nejvyšší je u výroby mléka a hovězího masa. U těchto výrobků je několikanásobný proti některým rostlinným výrobkům.

Struktura výroby je v jednotlivých družstvech, okresech nebo oblastech ovšem velmi odlišná, někde převažují výrobky s nadprůměrným, jinde naopak s podprůměrným podílem meziprojektu. Tato okolnost se bezesporu musí projevit v tom, že podíl meziprojektu na finální produkci se bude lišit. Jestliže vyjdeme z toho, že v podílu meziprojektu na finální produkci mohou být určité rozdíly, pak musíme

dojít k závěru, že dvojnásobné započtení nebo nezapočtení tohoto meziprojektu se musí bezpodmínečně promítnout do rozdílů v absolutní úrovni zemědělské výroby. To lze vyjádřit tímto příkladem (tab. XI):

XI.

Ukazatel	JZD I	JZD II
finální produkce na 1 ha zemědělské půdy v Kčs	3000	4000
z toho meziprojekt	(1000)	(2000)
hrubá produkce včetně dvojnásobného započtení meziprojektu na 1 ha zemědělské půdy v Kčs	4000	6000

Z příkladu v tabulce XI je zřejmé, že v JZD II je proti JZD I rozdíl, a to ve finální produkci o 33 % a v hrubé produkci o 50 %. To znamená, že hrubá produkce s duplicitním započítáváním meziprojektu může velmi podstatně zkreslit srovnávání úrovně intenzity zemědělské výroby. Je tomu tak proto, že váha meziprojektu může být a také je nestejná v různých zemích, oblastech, okresech nebo družstvech. Čím je podíl meziprojektu na finální produkci vyšší (nižší), tím vyšší (nižší) je rozdíl finální produkce a hrubé produkce s duplicitním započtením meziprojektu (de facto hrubý obrát). Čím vyšší je pak tento rozdíl, tím více je skutečný objem produkce a z ní odvozený ukazatel intenzity produkce zkreslen.

Přejdeme nyní ke druhé otázce, tzn. k ukazatelům, pro něž je správné stanovení objemu vyrobené produkce předpokladem. K těmto ukazatelům patří zejména ukazatel produktivity práce. Dále uvedený příklad vyjadřuje, jak rozdílných výsledných ukazatelů je dosaženo při použití různých ukazatelů o objemu produkce (tab. XII):

XII.

Ukazatel	JZD I	JZD II
finální produkce na 1 ha zemědělské půdy v Kčs	3000	4000
vlastní náklady na 1 ha zemědělské půdy v Kčs	2250	3000
finální produkce v Kčs na 1000 Kčs vlastních nákladů	133	133
hrubá produkce v Kčs na 1 ha zemědělské půdy	4000	6000
vlastní náklady v Kčs na 1 ha zemědělské půdy	3250	5000
hrubá produkce v Kčs na 100 Kčs vlastních nákladů	123	120

I z příkladu uvedeného v tabulce XII je jasné patrné, že duplicitní započítávání meziprojektu do zemědělské produkce pro posuzování absolutní úrovně zemědělské výroby a produktivity práce je nesprávné.

Je-li toto prokázáno, pak totéž — byť i v menší míře — bude platit pro všechny vývojové řady. Znamená to, že změna ve váze meziprojektu v jednotlivých letech bude vyvolávat zkreslující důsledky, a to jak pokud jde o intenzitu zemědělské výroby, tak pokud jde o různé propočty produktivity práce.

Teprve po těchto poznámkách podrobíme rozboru podrobnější údaje. Nejprve k vývoji zemědělské produkce (tab. XIII):

XIII. Srovnání indexů vývoje zemědělské produkce podle různých metod propočtu

Rok	Zemědělská produkce		
	hrubá*)	finální	vlastní
1955	100,0	100,0	100,0
1956	104,7	100,2	99,8
1957	104,7	100,0	99,9
1958	107,5	105,8	106,1
1959	104,6	101,5	101,1
1960	115,7	114,0	114,1
1963	131,3	131,2	131,9
1965	141,7	140,1	141,1

*) vypočtena metodou hrubého obrátu s dvojnásobným započtením meziprojektu

Tabulka XIII ukazuje, že podrobné sledování vývoje výroby podle různých metod propočtu nevykazuje tutéž shodu, jako srovnání indexů v roce 1955 s rokem 1960 a 1965. Přímo v období let 1955—1959 vznikají rozpory v charakteru vývojové tendence, způsobené především vývojem vyrobeného meziprojektu. To je nejzřetelněji patrné v roce 1956, kdy prudký vzestup meziprojektu zvedá hrubou produkci o 4,7 %, zatímco finální i vlastní produkce vyjadřují stagnaci a pokles. Závažná odchylka se jeví i v roce 1958, kdy hrubá produkce vykazuje jen nepatrný růst, zatímco finální a vlastní produkce rostou rychleji. Tyto odchylky nutno posuzovat jako závažné, i když jde jen o několik procent nebo bodů indexů, protože roční přírůstky jsou v těchto letech malé.

Produktivita společenské práce je vztahem objemu společné produkce k objemu živé a minulé práce, jež je zpředmětněna ve vyrobené produkci. Tomuto pojetí produktivity práce se nejvíce blíží sledování objemu produkce buď podle jednotlivých výrobků nebo souhrnně (finální produkce) ve vztahu k vynaloženým nákladům.

Při vyjadřování produktivity práce — jako vztahu objemu produkce k jednotce vynaložených nákladů živé i minulé práce — vzniknou rovněž rozdíly mezi oběma metodami (tab. XIV):

XIV.

Rok	Hrubá*)	Finální
	zemědělská produkce na 100 Kčs celkových nákladů	
1957	100	100
1958	99,7	101,9
1959	94,8	97,1
1960	97,8	100,7
1963	104,6	113,5
1965	106,8	117,9

*) s dvojnásobným započtením meziprojektu

Údaje za leta 1957—1960 ukazují, že v jednotlivých letech se mění smysl vývojové řady a v letech 1960—1965 dochází k nestejně rychlému vývoji. Vliv metody výpočtu bude ještě výraznější, jestliže budeme posuzovat vývoj čisté produkce a vytvořené části nadvýrobku v přepočtu na jeden hektar zemědělské půdy (tab. XV).

XV. Indexy čisté produkce na 1 ha zemědělské půdy podle různých metod propočtu v letech 1957—1965 (v ‰)

Rok	Čistá produkce odvozená z	
	hrubé produkce*)	finální produkce
1957	100,0	100,0
1958	99,0	102,6
1959	88,3	94,6
1960	98,5	104,6
1963	118,6	127,9
1965	127,7	137,7

*) s dvojnásobným započtením meziprojektu

Podle kritéria efektivnosti zemědělství — jako odvětví národního hospodářství — by v prvním případě efektivnost v roce 1958 proti roku 1957 klesala. Čistá produkce, odvozená z finální produkce, však naopak roste. Rovněž vzestup čisté produkce od roku 1960—1965 se dosti liší. Tento nestejný vývoj čisté produkce je při rozboru efektivnosti v zemědělství dalším potvrzením nezbytnosti odpočtu meziprojektu z hrubé zemědělské produkce.

Bylo již řečeno, že vytvořená část nadvýrobku, propočtená na jeden hektar zemědělské půdy, je v podstatě ukazatelem syntetické povahy, a to v tom smyslu, že současně odráží změny v intenzitě výroby i v úrovni produktivity živé i minulé práce. Učinné srovnání tohoto ukazatele podle různých metod propočtu (tab. XVI):

XVI. Vytvořená část nadvýrobku na 1 ha zemědělské půdy podle různých metod propočtu za leta 1957—1965 (v ‰)

Rok	Nadvýrodek odvozený z	
	hrubé produkce*)	finální produkce
	index	
1957	100,0	100,0
1958	101,4	111,3
1959	75,4	91,8
1960	99,2	116,0
1963	152,2	180,3
1965	176,8	207,1

*) včetně dvojnásobného započtení meziprojektu

Srovnání, uvedené v tabulce XVI, vykazuje rozdíly, jež vznikají v absolutní velikosti a zčásti i ve vývojové tendenci čistého důchodu. Tyto rozdíly jsou značné a týkají se nejen velikosti změn, ale i jejich charakteru. Rozhodující roli zde opět hraje započítávání meziprojektu, zejména jeho přírůstků a úbytků.

Uvedené zhodnocení vývoje efektivnosti československého zemědělství má význam především jako aplikace metody zjišťování efektivnosti zemědělské výroby. Rámec této studie nedovoluje, aby na podkladě získané vývojové řady byly propočteny a všestranně zdůvodněny rezervy růstu efektivnosti zemědělství ve třetí pětiletce. Použití konkrétního rozboru ke zdůvodnění a prověření metodiky výpočtu ukazuje nejen na jednotlivé problémy, které je třeba vyřešit, ale i na velké možnosti praktického uplatnění navrženého způsobu rozboru efektivnosti zemědělské výroby.

Rozbor rezerv efektivnosti zemědělské výroby ve skupinách řepařských JZD

C. Sc. inž. Jaromír HAVLÍČEK

Výzkumný ústav národohospodářského plánování, Praha

Ú v o d

Zvyšování efektivnosti zemědělské výroby v Československu vyžaduje současně plnění tří základních úkolů — růstu intenzity výroby, zvýšení produktivity práce a další vstoup rentability hospodaření. Jen tak je možné dosáhnout maxima zemědělské produkce z každého hektaru půdy při minimálních nákladech společenské práce na jednotku produkce. Pro zabezpečení těchto úkolů je nutné, aby v krajích a okresech, v jednotlivých zemědělských závodech a jejich skupinách byly soustavně analyzovány otázky ekonomické efektivnosti zemědělské výroby jako prostředek pro odhalování rezerv intenzity, produktivity a rentability, pro plánovité ovlivňování tempa růstu v jejich optimálních vzájemných vztazích s ohledem na dané přírodní a ekonomické podmínky výroby. Rozbor efektivnosti zemědělské výroby je rovněž významným pomocníkem při dalším upevnění ekonomiky socialistických zemědělských závodů. Je tomu tak proto, že tento rozbor ukazuje na rozdíly ve výsledcích mezi závody, a tedy i na existující rezervy při zvyšování efektivnosti výroby i na způsoby jejich mobilizace. Metodika rozboru přitom musí rozlišovat mezi rozdíly, vyvolanými v podstatě přírodními podmínkami a mezi rozdíly, tkvícími ve stupni a úrovni využití těchto podmínek v důsledku lidské činnosti.

Tím jsou rozbor efektivnosti zemědělské výroby na všech stupních jejího řízení v současné době účinným pomocníkem při uskutečňování podstatného obrátu v rozvoji čs. zemědělství, kdy především jde o to, aby průměrná a ještě ekonomicky slabá družstva a statky rychle dosáhly výsledků předních závodů.

Řízení zemědělské výroby v závodě (složeném z řady výrobních jednotek), v okrese (čítajícím desítky zemědělských závodů) a tím spíše na vyšších jeho stupních se nemůže spokojit s průměry ukazatelů všech objektů, neboť za nimi se vždy skrývají nestejnorodé, často diametrálně odlišné jevy. Tím také tyto průměry zastírají celkové tendence vývoje, takže nelze stanovit hlavní, určující faktory tohoto vývoje a jejich vzájemnou závislost. Z průměrů nelze např. diferencovat zaostávající závody od předních a na jejich příkladu ukázat na cesty a způsoby, jak dosáhnout uspokojivých výsledků výroby a hospodaření i v závodech dosud ekonomicky slabých.

V tomto ohledu při rozboru materiálů statistické a účetní evidence si zvláštní pozornosti zaslouhuje metoda statistického třídění šetřených objektů a jejich znaků do typických skupin. Tato metoda účinně pomáhá objasnit podstatu, formy a závislosti probíhajících ekonomických procesů, abstrahuje od individuálních odchylek jednotlivých závodů a tím umožňuje dělat obecně platné závěry pro skupiny i pro celý soubor závodů. Tak rozbor skupin závodů, doprovázený analýzou hospodaření jednotlivých závodů umožňuje stanovit vliv hlavních faktorů na efektivnost výroby.

Smyslem rozboru pomocí třídění v této studii je stanovení vzájemných závislostí ukazatelů charakterizujících jednotlivé stránky efektivity zemědělské výroby, stanovení některých vývojových tendencí a rozdílů mezi výsledky jednotlivých odlišných skupin zemědělských závodů—JZD řepařské oblasti. Pro větší názornost existujících rezerv a rozdílů byly proto ukazatele třídění zemědělských závodů vyjádřeny v indexech.

V našem pojetí ekonomické efektivity zemědělské výroby jsou hlavními třídícími znaky, podle nichž jsou vytvářena seskupení zemědělských závodů, zvláště tyto ukazatele:

- a) zemědělská produkce na jeden hektar zemědělské půdy,
- b) srovnatelné vlastní náklady na jeden hektar zemědělské půdy,
- c) zemědělská produkce na 100,— Kčs srovnatelných vlastních nákladů a na jednoho stálého pracovníka,
- d) srovnatelný čistý důchod na 100,— Kčs vlastních nákladů a na jeden hektar zemědělské půdy.

Podklady pro ekonomický rozbor otázek efektivity zemědělské výroby poskytl především vybraná přední družstva řepařské oblasti ze souboru 440 JZD za rok 1958, v němž byly ministerstvem zemědělství výběrově šetřeny vlastní náklady hlavních zemědělských výrobků v souvislosti se stanovením ekonomicky odůvodněné výše jejich cen.

V tomto rozboru jsou vývojové tendence zkoumány především porovnáním rozdílů mezi jednotlivými skupinami družstev, vzniklými tříděním souboru podle některého z hlavních třídících znaků. Vycházíme tu z logického závěru, že skupina lepších, vyspělejších a ekonomicky silnějších družstev, kde efektivity výroby je nesporně vyšší, ukazuje svými absolutními výsledky (výnosy, užitkovostí, produktivitou práce, intenzitou výroby apod.) i vzájemným vztahem hlavních ukazatelů efektivity takový stav, který je cílem pro méně vyspělá a ekonomicky ještě slabá družstva. Tím byly rozdílné výsledky skupin r ů z n ý c h závodů v těchto výrobních podmínkách během jediného roku převedeny na rozdíly výsledků t ě c h ž e zemědělských závodů v čase (v období několika let). Jen v tomto užším smyslu se vyvozuje vzestup nebo pokles některého z ukazatelů efektivity výroby v závislosti na změnách ostatních činitelů.

Plánovitě vytváření optimálního vztahu intenzity zemědělské výroby a produktivity práce

Prvořadou důležitostí při zvyšování zemědělské výroby v Československu má další růst intenzity výroby, tj. vyšší úroveň využití existující výměry půdy pro zemědělskou výrobu. Proto, charakterizujeme-li blíže vztahy mezi jednotlivými faktory ekonomické efektivity (intenzitou výroby, produktivitou práce a rentabilitou hospodaření), které se vyvíjejí směrem k optimu, vycházíme ve všech variantách těchto vztahů z předpokladu, že intenzita výroby roste. Tempo tohoto růstu je ovlivněno stupněm využití místních přírodních a ekonomických podmínek (rozsahem rezerv), možností použití prostředků průmyslové povahy k růstu výroby a k náhradě živé práce, jakož i stupněm vývoje techniky, technologie a organizace zemědělské výroby.

Při jistém vzestupu intenzity výroby (daném v plánu zemědělského závodu, okresu, kraje) je možná celá řada variant vývoje produktivity práce a rentability hospodaření. Při určení optimální varianty je nutno respektovat konkrétní požadavky společnosti na daném stupni jejího vývoje. Tak v nových podmínkách při dovršování socializace a po zavedení jednotných výkupních cen musí být růst intenzity výroby provázen současným snižováním vlastních nákladů produkce, tj. snižováním úhrnného množství vynaložené práce a prostředků na jednotku produkce a tedy i vzestupem produktivity práce. Snižování vlastních nákladů, které je nyní v popředí zájmů každého zemědělského závodu, vede zároveň k růstu čistého důchodu a k růstu rentability hospodaření.

I. Schematický přehled vzájemných vztahů intenzity výroby, produktivity práce a rentability

Varianty	Výnos q/ha	Vklady na 1 ha Kčs	Z toho vklady živé práce – Kčs	Náklady na 1 q Kčs	Z toho náklady na práci Kčs/q	Jednotná cena Kčs/q	Produkce na 1 Kčs nákladů Kčs	Tržba na 1 ha Kčs	Čistý důchod		Rentabilita (čistý důchod) vl. nákl. v %
									na 1 ha Kčs	na 1 q Kčs	
výchozí období	25	2500	1125	100	45	135	1,35	3375	875	35	35
I.	30	3000	1125	100	37,5	135	1,35	4050	1050	35	35
			1350		45						
II.	30	2700	1125	90	37,5	135	1,50	4050	1350	45	50
			1215		40,5						
III.	30	2500	1125	83,3	37,5	135	1,62	4050	1550	51,7	62,1
IV.	30	2100	945	70	31,5	135	1,93	4050	1950	65	92,9
V.	30	3175	1125	105,8	37,5	135	1,28	4050	875	29,2	27,6
			1428		47,6						
VI.	30	3030	1125	101	37,5	135	1,34	4050	1020	34	336,
			1368		45,6						
VII.	30	3300	1125	110	37,5	135	1,23	4050	750	25	22,7
			1485		49,5						

Schematicky jsou různé varianty vztahu intenzity, produktivity a rentability uvedeny v tabulce I. Pro zjednodušení uvádíme příklad jednoho z odvětví rostlinné výroby, kde růst intenzity je v podstatě totožný se vzestupem výnosu. Proti výchozímu období se ve všech uvedených variantách výnos zvýšil stejnou měrou, přitom však při různém vývoji vlastních nákladů, produktivity práce a rentability hospodaření.

V I. variantě bylo vzestupu výroby dosaženo úměrně zvýšenými náklady, tj. jednotka přírůstku produkce byla vyrobena stejnými náklady na jeden cent jako ve výchozím období. V tomto případě, kdy tempo přírůstku produkce je stejné jako tempo přírůstku vkladů, produkce na 1 Kčs nákladů se proti výchozímu období nemění, právě tak jako míra rentability. Čistý důchod na jeden hektar roste stejně jako výnos.

Tato varianta má však i negativní rysy, a to tehdy, když se v porovnání s výchozím obdobím nemění vztah mezi živou a mrtvou prací ve vlastních nákladech. V takovém případě bylo zvýšení zemědělské výroby dosaženo s větším vynaložením živé práce v přepočtu na jednotku plochy. S ohledem na skladbu pracovních sil v zemědělství a na tendenci směřující ke snížení jejich počtu, jsou tyto možnosti jako trvalý jev prakticky vyloučeny. Jedině pokles podílu živé práce ve vlastních nákladech, a to ještě takový, aby celkové množství živé práce vynaložené na jeden hektar nestouplo, činí tuto variantu přijatelnou, neboť kromě vzestupu intenzity výroby znamená i růst produktivity živé práce (i když rentabilita výroby a produktivita souhrnné práce se nemění). Proto přírůstek nákladů na jeden hektar, s nímž tato varianta počítá, předpokládá jednostranné zvýšení materiálních nákladů.

Ve II. variantě stoupají náklady na jeden hektar, ale přírůstek vkladů je pomalejší než přírůstek produkce. Proto náklady na jednotku produkce klesají. Tato varianta se tedy vyznačuje vzestupem intenzity výroby, produktivity souhrnné práce i masy čistého důchodu na jeden hektar a na jeden cent i růstem míry rentability. Stupeň její výhodnosti se řídí poměrem živé a minulé práce v úhrnu vkladů na hektar. Zůstal-li tento poměr nezměněn ve srovnání s výchozím obdobím (45 %), pak musí nutně dojít ke zvýšení vkladů živé práce na jeden hektar. Proto opět jediné pokles podílu živé práce na jeden hektar i na jeden cent — a přitom alespoň takový, aby se úhrn živé práce vynaložené na hektar nezvýšil — zajišťuje příznivou úroveň produktivity živé práce.

Ve III. variantě bylo zvýšení produkce dosaženo díky lepšímu využití práce a prostředků stejnými náklady na jeden hektar, tedy bez dodatečných vkladů. Tím bylo dosaženo poklesu vlastních nákladů produkce a prudkého vzestupu čistého důchodu. Proto i rentabilita stoupla z původních 35 % na 62 %.

Tato varianta má všechny rysy optimálního vztahu ukazatelů vysoké efektivity výroby. V zemědělské výrobě a jejich jednotlivých odvětvích je třeba hledat právě takové cesty a způsoby, které vedou k tomuto optimu. Tato varianta se zvláště týká těch zemědělských závodů, které mají velké vnitřní rezervy, spočívající v nedostačeném nebo neúplném využití vlastních zdrojů.

Obdobně je tomu ve IV. variantě, v níž růst produkce na jeden hektar je provázen poklesem vkladů práce a prostředků na jeden hektar. Tím prudce klesají náklady jednotky produkce, stoupá produktivita práce, rentabilita i objem čistého důchodu na jeden hektar. V podmínkách intenzivní zemědělské výroby přichází tato varianta v úvahu v těch závodech, kde docházelo k zjevnému plýtvání prací a prostředky, k naprosto neehospodárnému jejich využití. Rovněž po období revolučních změn v technice, technologii a organizaci hlavních odvětví výroby v porovnání s výchozím obdobím, je možné dosáhnout vyšší produkce z hektaru při nižších vkladech.

V V. variantě se vlastní náklady na jeden hektar zvyšují natolik, že i vlastní náklady na jeden cent produkce v porovnání s výchozím obdobím stoupají. Tím klesá nejen hodnota produkce na 1,— Kčs nákladů, nýbrž i míra rentability. Vzestup nákladů však není ještě takový, aby objem čistého důchodu na hektar se proti výchozímu období snížil. To je vedle vzestupu produkce na hektar jediný pozitivní rys této varianty. Číselné údaje V. varianty ukazují nejzazší mez, kam až vzestup vlastních nákladů produkce je ještě přípustný z hlediska zaručené stálé výše zisku na

jeden hektar. I to však platí jen potud, pokud neposuzujeme vývoj potřeby živé práce, nutné za těchto podmínek intenzifikace výroby. Aby při uvedeném zvýšení výroby a nákladů nestoupala potřeba živé práce na jeden hektar, je třeba její podíl ve vlastních nákladech produkce snížit ze 45 % (ve výchozím období) nejméně na 35,5 %. Jinak, např. při zachování stálé proporce mezi živou a minulou prací, stoupá její potřeba na jeden hektar o 26 %, což omezené klady této varianty ještě dále snižuje.

Další — VI. v a r i a n t a, se liší od předcházející jen tím, že v důsledku vyšších vkladů na hektar dochází sice k poklesu produktivity práce i rentability hospodaření, avšak tento pokles je menší než vzestup intenzity výroby, takže objem čistého důchodu na jeden hektar v porovnání s výchozím obdobím stoupá. Tím tato varianta zajišťuje podmínky pro rozšířenou reprodukci, avšak na úkor vlastních nákladů a produktivity práce, což snižuje její kladné stránky. Při nekomplexním ekonomickém rozboru, kdy její nedostatky nejsou odhaleny a vynikají jen její klady (růst intenzity výroby a masý čistého důchodu na hektar), může tato varianta vést k nesprávné orientaci v boji za vyšší efektivnost zemědělské výroby.

Konečně v poslední, VII. v a r i a n t ě je schematicky zobrazena situace, kdy rostoucí produkce je dosahováno neúměrně vysokými náklady na hektar i na jednotku produkce, takže klesá produktivita práce i rentabilita výroby. Tato varianta zajišťuje tedy jen vzestup výroby a jistý zisk, nikoliv ztrátu. Při tomto ještě výraznějším růstu nákladů (v porovnání s V. a VI. variantou) jsou požadavky na růst produktivity živé práce, které by zaručovaly zachování stejné spotřeby živé práce na jednotku plochy, ještě vyšší. Vcelku tato varianta neodpovídá současným potřebám rozvoje socialistického zemědělství, kdy naším cílem je zvýšit intenzitu výroby při současném růstu produktivity práce a snížení vlastních nákladů produkce.

Optimální vztah ukazatelů, charakterizujících hlavní stránky efektivnosti zemědělské výroby, je tedy rámcově dán růstem výroby (její intenzitou) při současném vzestupu produktivity živé i souhrnné práce a při zvyšující se rentabilitě hospodaření. Průvodním zjevem tohoto vztahu je pokles vlastních nákladů produkce a růst čistého důchodu na hektar. Tohoto optima je možno dosáhnout různými způsoby (viz II. až IV. varianta schematického přehledu), a to buď nižšími, stejnými nebo i vyššími vklady na jeden hektar. Pokud jde o růst výroby vyššími vklady, pak vždy je nutno splnit tyto podmínky:

- a) předstih růstu produkce před dodatečnými vklady,
- b) pokles podílu živé práce v takovém rozsahu, aby se nezvýšilo celkové její kvantum, vynaložené na jednotku plochy.

Dosažení tohoto optima ve vzájemných vztazích mezi rozhodujícími ukazateli efektivnosti výroby je cílem kvalifikovaného řízení zemědělské výroby na všech jeho stupních. Konkrétní rozbor efektivnosti zemědělství v kraji, okrese a v jednotlivých závodech odhaluje rozsah rezerv jejího možného dalšího růstu i nejvhodnější způsoby, jak těchto rezerv využít. Zřejmě bude záležet na stupni ekonomického vývoje a konsolidace zemědělských závodů, jaká z různých cest, vedoucích k optimálnímu vztahu intenzity, produktivity a rentability, bude nejvhodnější k rychlému vzestupu efektivnosti výroby. Tak např. pro ekonomicky ještě slabá družstva, pro něž je aktuální především III. varianta, může být zpočátku schůdnou cestou i vzestup výroby při dočasně zvýšených nákladech na produkci za podmínky, že stoupá objem čistého důchodu na hektar (VI. varianta). Vyšší dotace družstevních fondů a možnost většího hmotného zainteresování pracovníků pak vytvoří předpoklady, přistoupit v další etapě k snižování vlastních nákladů produkce a k zvyšování produktivity práce (II. varianta).

Rovněž omezená možnost dovozu zemědělských výrobků a nutnost krytí náležitých potřeb společnosti může ovlivnit optimální vztahy hlavních činitelů efektivnosti tak, že z národohospodářského hlediska bude výhodné dosahovat vysokých přírůstků produkce dočasně i při neměnní se nebo jen nepatrně stoupající produktivitě práce. Má-li tedy řízení zemědělské výroby vést důsledně k vyšší její efektivnosti, musí regulovat nejen vzájemné vztahy hlavních ukazatelů efektivnosti a jejich vývoj, nýbrž i tempa tohoto vývoje.

Přitom nelze zapomínat, že finální ukazatele efektivity (za celé kraje, okresy a závody) jsou výslednicí všech odvětví, tvořících výrobní strukturu zemědělských závodů. Proto specializace výroby a konkrétní kvantitativní vztahy mezi odvětvími do značné míry podmiňují konečné výsledky. V důsledku historicky nerovnoměrného vývoje a odlišných požadavků každého z odvětví zemědělské výroby na vklady práce a prostředků, existují značné objektivní rozdíly v jejich efektivity. Není řídkým zjevem, že některé z odvětví závodu vykazují dočasné i neefektivní výsledky, avšak jeho zastoupení ve výrobní struktuře závodu je za daných podmínek nutné, neboť přispívá k rozvoji druhého, efektivního odvětví, které podstatnou měrou rozhoduje o konečné efektivity výroby celého závodu.

Proto při hodnocení efektivity zemědělských závodů je nutno přihlížet k zaměření výroby, k proporcím mezi odvětvími. Srovnatelnost závodů mezi sebou umožňuje v tomto ohledu jediné jejich příslušnost k stejné výrobní oblasti, kde předpokládáme prakticky shodnou skladbu odvětví. V takovém případě i různé proporce mezi odvětvími mohou ovlivnit výsledné ukazatele efektivity.

Znárodně to schematicky příklad v tabulce II, v němž jsou uvedeny dva závody, jejichž specializaci určují v podstatě tatáž dvě odvětví, která jsou v každém ze závodů různě zastoupena. Každé z odvětví je charakterizováno ukazateli produktivity, intenzity i rentability. Přitom pro zjednodušení předpokládáme, že v obou závodech dosahují stejné úrovně těchto ukazatelů a že proporce mezi odvětvími, vyjádřené jak produkcí a náklady, tak i čistým důchodem, jsou stejné. Proto výsledky za celý závod jsou v podstatě váženým průměrem jeho odvětví (tab. II).

II.

Ukazatelé odvětví	A	B	A	B
zastoupení odvětví v závodu	80	20	60	40
intenzita výroby	5000	3000	5000	3000
produktivita práce	1,4	1,1	1,4	1,1
rentabilita	40 %	10 %	40 %	10 %
ukazatelé závodu	I.		II.	
intenzita	4600		4200	
produktivita	1,34		1,28	
rentabilita	34 %		28 %	

Podle specializace výroby patří oba závody k témuž typu. Přes nevelké rozdíly v proporcích mezi odvětvími dosahuje první závod o 9,5 % vyšší intenzity výroby, o 4,6 % vyšší produktivity práce a o 6 % vyšší rentability, ačkoliv v každém odvětví dosahují výsledků zcela shodných.

Z toho je vidět, že rozbor ukazatelů za celý závod je třeba doplňovat též rozbohem hlavních odvětví s udáním jejich vzájemných proporcí. Výsledky takového komplexního rozboru efektivity mohou tak sloužit i k prověrce správnosti výrobního zaměření a k případným změnám v proporcích mezi odvětvími výroby.

Do nedávné doby, kdy údaje o efektivity odvětví ve většině zemědělských závodů nebyly známy, byla konkrétní skladba a proporce odvětví při určitém výrobním zaměření zemědělského závodu určována především úkolem státního plánu, který při respektování potřeb národního hospodářství byl vesměs stanoven s ohledem na místní výrobní tradice a s jistým ohledem na ekonomické podmínky daného závodu (pokud byly podrobněji známy). Působil zde rovněž starý výkupní systém a jeho dvojitá cena, které neobsahovaly podněty k maximální efektivity výroby.

V současných podmínkách jednotných výkupních cen, kdy zjišťování vlastních nákladů produkce (jako výchozího ukazatele efektivity) se v družstvech již masově

rozšiřuje a kdy úkoly plánu dávají družstvům při organizaci skladby výroby široké možnosti uplatnění vlastní iniciativy, budou se proporce mezi odvětvími vytvářet tak, aby závod dosahoval maximální produkce všech odvětví při minimálních nákladech na jednotku produkce.

Znalost vlastních nákladů produkce a možnost zjištění rentability odvětví umožní v nových podmínkách rozmístit jednotlivá odvětví v plném souladu s tímto základním ekonomickým principem výroby. Přiblížení se optimální specializaci z hlediska efektivnosti výroby bude proto v rozhodující míře záviset na úrovni řízení zemědělství, na kvalitě vedoucích pracovníků v zemědělských závodech.

Rozbor rezerv růstu intenzity zemědělské výroby

Intenzita zemědělské výroby závisí na řadě činitelů. Předně to jsou přírodní podmínky, které tvoří přirozenou základnu rozdílů v intenzitě zemědělské výroby. Druhou skupinou činitelů, ovlivňujících intenzitu výroby v zemědělství, tvoří souhrn ekonomických podmínek, které vytyčují technické a ekonomické možnosti růstu intenzity výroby v závislosti na stavu a rozvoji výrobních sil a výrobních vztahů. Možnosti zvýšení produkce z každého hektaru jsou z technického hlediska dány společensky dosaženou úrovní výrobních sil. Z ekonomického hlediska růst intenzity výroby souvisí především s hmotnou zainteresovaností výrobců na dalším růstu produkce.

III. Přehled ukazatelů vybraných JZD českých krajů podle výrobních oblastí

Ukazatel	Oblast				
	kuku- říčná	řepařská	brambo- rářská	pod- horská	horská
hrubá zemědělská produkce na 1 ha (Kčs)	5547	5779	3787	3518	2179
na 100 ha zemědělské půdy připadá skotu	83,0	90,3	86,1	80,5	71,1
na 100 ha orné půdy připadá prasat	106,0	92,9	92,2	49,7	17,7
výroba na 1 ha: mléka	434	594	482	427	401
masa hovězího	54	67	55	52	68
masa vepřového	101	92	68	60	23
vajec	216	171	140	167	69
počet šetřených JZD	11	145	152	28	5
totéž v % k počtu JZD v oblasti (stav v r. 1958)	6,3	5,6	2,6	1,2	

Názorným důkazem toho, jak rozdíly přírodních podmínek vedou k různé produkci z jednoho hektaru, je např. rozbor ukazatelů družstev českých krajů podle výrobních oblastí (viz tab. III). Zvláště porovnání údajů řepářských a horských družstev ukazuje na to, že koncentrace výroby na jeden hektar je v příznivějších podmínkách řepářské oblasti znatelně vyšší než v oblasti horské (výnosy, živočišná produkce na jeden hektar, hustota skotu na 100 ha, výše hrubé zemědělské produkce v korunách na jeden hektar).

Rozdílné výsledky však vykazují i vybraná družstva těže výrobní oblasti. Tak intenzita výroby ve skupině nejvyspělejších řepářských družstev českých krajů je přibližně dvakrát vyšší než ve skupině družstev s nejnižší intenzitou. Tyto průměrné výsledky skupin družstev však zakrývají krajní hodnoty jednotlivých družstev. Tak nejintenzivnější družstva řepářské oblasti vyrobí z každého hektaru 4–5krát víc produkce než řepářská družstva s nejnižší intenzitou. Je zřejmé, že na tak velké rozdíly v intenzitě výroby i v tomto sledovaném souboru má vliv konkrétní specializace výroby a skladba odvětví, popř. individuální odchylky v přírodních podmínkách (bonitní třída). Porovnáme-li však mezi sebou jednotlivá družstva řepářské oblasti s přibližně stejnou skladbou odvětví a krajními hodnotami intenzity, vidíme, že i tu intenzita výroby nejvyspělejších družstev je třikrát vyšší než v řepářských družstvech s nejnižší intenzitou výroby. To se týká jak ukazatelů hrubé zemědělské produkce na jeden hektar, tak i výnosů a produkce živočišných výrobků.

Současně je třeba připomenout, že faktické rozdíly v intenzitě výroby všech řepářských družstev Československa budou ještě větší, neboť v daném souboru jde o družstva nadprůměrná.

Tyto skutečnosti svědčí o nesporných rezervách růstu produkce v naprosté většině družstev. Lze jich vcelku v krátké době využít právě proto, že jde o rozdíly mezi družstvy těže výrobní oblasti, v přibližně stejných půdních a klimatických podmínkách, kde není obtížné ovládnout zkušenosti vyspělých družstev a zavést do provozu nejúčelnější cesty a způsoby zvyšování výroby (ať již zvýšením výnosů a užitkovosti nebo přechodem na produktivnější půdiny, změnou proporcí mezi odvětvími apod.).

Také rozdíly v intenzitě výroby mezi výrobními oblastmi představují možnosti dalšího růstu produkce z jednoho hektaru i v ostatních výrobních oblastech v porovnání s nejintenzivnější oblastí řepářskou. Jejich využití je sice dlouhodobějšího rázu, neboť vyžaduje zdokonalení soustavy hospodaření, racionální specializaci výroby, její koncentraci a v neposlední řadě i odborně a organizačně zdatné kádry vedoucích pracovníků.

IV. Rozdíly v intenzitě zemědělské výroby družstev (hrubá zem. produkce na 1 ha)

Porovnávané skupiny JZD	min.	max.	index
vybraná řepářská JZD českých krajů ze souboru 440 JZD	3284	14327	436,3
průměry krajních skupin vybraných JZD řepářské oblasti českých krajů ze souboru 440 JZD	3707	8684	234,4
průměry horských a řepářských JZD (440 JZD)	2131	5161	242,2
celostátní průměry horských a řepářských JZD (SÚS 1958)	1940	4351	224,3

Zvýšení zemědělské produkce z každé jednotky plochy, na jehož rozsáhlé možnosti ukazují rozdíly mezi družstvy, uvedené v tabulce IV, je možno dosáhnout různými způsoby. Podle toho, jak se v souvislosti s použitým způsobem mění náklady na výrobu, je možno rozlišovat:

1. způsoby, při nichž je dosaženo přírůstků produkce bez dodatečných vkladů;
2. způsoby a zásahy do výroby, jejichž realizování vyžaduje dodatečných jednorázových vkladů oběžných prostředků k dosažení přírůstků zemědělské produkce;
3. radikální zásahy do výroby, při nichž je dosahováno přírůstků produkce pomocí vkladů jak oběžných, tak základních prostředků.

Při prvním způsobu zvýšení výroby bez dodatečných vkladů jde v podstatě o co nejracionalnější využití daných prostředků a práce k dosažení maximální produkce z jednoho hektaru: o odstranění nedostatků v organizaci práce a provozu, o dodržování agro- zoo-technických zásad, o pěstování výnosnějších odrůd, o likvidaci nebo omezení ztrát produkce apod.

Jak dosáhnout vyšší produkce na hektar půdy efektivnějším využitím dosavadních vkladů práce a prostředků, je možno jako příklad uvést správné shromažďování, ošetřování a vhodnou aplikaci statkových hnojiv; skladování, kombinaci strojených hnojiv a jejich aplikaci s ohledem na stav vegetace; řádné využití strojního parku a zvláště sklizňových strojů tak, aby byly dodrženy agrotechnické lhůty a omezeny ztráty produkce při sklizni; racionální krmení s vyloučením ztrát krmiv, zvýšení kvality produkce (vyšší tučnost, cukernatost, vyšší jakostní třídy výrobků) apod. Tyto rezervy jsou snadno dostupným zdrojem růstu zemědělské výroby, jehož využití závisí na odborné kvalifikaci, na organizačních schopnostech, na iniciativě a hmotné zainteresovanosti družstevníků. Významná úloha při mobilizaci těchto rezerv náleží novému systému výkupu a jednotným cenám, které zainteresovávají na zvýšení výroby zvláště ekonomicky slabší družstva, která své výrobky dosud prodávala za nízké realizační ceny a u kterých tyto rezervy růstu intenzity jsou zpravidla největší.

O existenci takovýchto rezerv růstu výroby je možno se přesvědčit z rozboru družstev se shodnými přírodními a ekonomickými podmínkami, s přibližně stejnými vklady práce a prostředků na jeden hektar, avšak s rozdílnými výrobními výsledky.

Ve sledovaném souboru řepařských družstev existují celé skupiny družstev, které dosahují pronikavě se lišících výsledků ve výrobě (výnos, užítkovost, produkce na 1 ha), a to s náklady kolísajícími v rozpětí jen několika procent.

Tak skupina 42 JZD dosáhla výnosů pšenice od 15,4 q do 36,5 q při nákladech na jeden hektar od 1786—1945 Kčs a při nákladech na jeden cent od 31,8—102 Kčs. Ještě pronikavější rozdíly jsou u cukrovky, kde skupina 46 JZD dosáhla výnosů od 96—456 q při nákladech na jeden hektar od 6532—6893 Kčs a při nákladech na jeden cent od 9,7—35,9 Kčs. Obdobně je tomu i u mléka a masa. Jako příklad možno rovněž uvést třídění družstev podle výnosů cukrovky, v němž sledujeme náklady na hnojiva na jeden hektar osevu (tab. V).

V. Vztah nákladů na hnojiva a výnosů cukrovky v řepařských JZD

Skupiny JZD podle výnosu cukrovky	Do 250 q	250—300 q	300—350 q	350—400 q	Nad 400 q
počet JZD	19	26	52	37	13
průměrný výnos cukrovky v q/ha	205	275	325	372	431
index	100	134	159	181	210
náklady na strojená hnojiva Kčs/ha	440	393	334	384	424
náklady na statková hnojiva Kčs/ha	353	381	368	360	280
úhrnné náklady na hnojiva Kčs/ha	793	774	702	744	704
index	100	98	89	94	89

Z těchto čísel je vidět zřetelně vyšší efektivnost využití hnojiv v těch skupinách řepařských družstev, kde dvojnásobného výnosu cukrovky bylo dosaženo s nákladem na hnojiva o 11 % menším než v základní skupině družstev. Obdobně je tomu u ječmene a žita v řepařské oblasti, u brambor v bramborářské oblasti apod.

Při druhém způsobu zvýšení výroby dodatečnými vklady oběžných prostředků jde např. o zvýšené používání hnojiv a chemických prostředků vůbec (k ochraně, stimulaci, konzervaci apod.), o náhradu málovýnosných plodin plodinami intenzívními (vzestup pěstování silážní kukuřice, měkkých pšenic, omezení ploch jednoletých směsek, ovsa a brambor), o vzestup pěstování meziplodin, o zvýšení užítkovosti s využitím intenzívní růstové schopnosti mladých zvířat ap.

Konečně při třetím způsobu zvýšení výroby se dodatečné vklady promítají v nákladech i v produkci vždy v řadě následujících let (v závislosti na působnosti učiněných zásahů — na životnosti investic). Patří sem např. meliorace půdy, rozšiřování základního stáda apod.

Zvýšení produkce — jako výsledku dodatečných vkladů — je možné ukázat v třídění JZD podle srovnatelných vlastních nákladů na hektar (viz tab. VI).

VI. Vztah nákladů a hrubé zemědělské produkce v řepářských JZD

Skupiny JZD podle vlastních nákladů na 1 ha	Do 5000 Kčs	5—6 tis. Kčs	6—7 tis. Kčs	Nad 7 tis. Kčs
počet JZD	49	71	34	22
index růstu vlastních nákladů na jeden hektar zemědělské půdy	100	126,0	145,4	178,3
index růstu produkce na jeden hektar zemědělské půdy	100	124,4	152,1	183,7
index účinnosti souhrnné práce	100	98,7	104,6	105,3
index růstu čistého důchodu*) na 100 Kčs vlastních nákladů	100	118,7	150,0	176,3

*) Zde, i v ostatních tříděních, je uváděna peněžní část čistého důchodu, vypočtená z čistých peněžních příjmů, zmenšených o srovnatelnou peněžní část pracovních nákladů.

Podle údajů tabulky VI lze posuzovat nejen tendenci vývoje zemědělské produkce a nákladů v jejich vzájemných proporcích, nýbrž i efektivnost vynaložených prostředků. V každé vyšší skupině družstev vedly zvýšené vklady k jistému, vždy odlišnému zvýšení výroby. Vcelku v daném souboru družstev jak intenzita výroby, tak produktivita práce i čistý důchod rostly rychleji, než vklady práce a prostředků na výrobu.

Každý ze tří uvedených způsobů zvyšování zemědělské produkce z jednotky plochy, tříděných podle změn ve výši vlastních nákladů, má v procesu intenzifikace čs. zemědělství své zvláštní místo.

První — nejsnáze dostupný způsob — ukazuje na rezervy, k jejichž využití není třeba doplňkových prostředků. Rozsah těchto rezerv je značný; souvisí s tím, že k rozhodnému obratu ve výrobních vztazích v zemědělství došlo u nás teprve před nedávnem, takže na rozvoj nově vzniklé a vznikající socialistické velkovýroby tyto vztahy působí jen velmi krátké období. Převaha malovýrobních forem výroby, nízká kvalifikace pracovníků, nedostatek odborníků přímo ve výrobě, nedostatek zkušeností a znalostí o velkovýrobní technologii, technice a organizaci nelze překonat okamžitě. Proto odhalování rezerv tohoto druhu a jejich uplatňování ve prospěch zvýšení výroby bude probíhat postupně. S ohledem na jejich snadnou dostupnost bude mít tento zdroj rezerv zvláštní význam právě v období podstatného obratu čs. zemědělství. V současné době tomu přispívá např. masový přechod odborníků a organizátorů přímo do JZD, i ekonomická opatření na úseku výkupu, cen a odměňování za práci v JZD, která vedou pracovníky v zemědělství ke zvyšování výroby a ke snižování nákladů.

Druhý způsob, vedoucí k jednorázovému zvýšení nákladů i produkce, je do značné míry podmíněn kapacitou odvětví, zásobujících zemědělství oběžnými výrobními prostředky — strojenými hnojivy, chemickými látkami, průmyslovými krmivy apod. Nyní, kdy přistupujeme k uskutečnění zásadního obrátu v zemědělské výrobě, stále poroste úloha průmyslu při zvyšování intenzity zemědělské výroby jako jedné z podmínek její vyšší efektivity.

Další část oběžných prostředků je vyráběna uvnitř zemědělství (meziprodukt). Možnost jejich použití ve zvýšené míře závisí na nových proporcích mezi odvětvími (podíl krmných plodin a jejich struktura) a na intenzitě jejich výroby.

Pro druhý způsob zvýšení zemědělské výroby je příznačný jednorázový charakter, omezený na jeden výrobní cyklus. Dodatečné vklady oběžných prostředků se plně spotřebují v jediném výrobním cyklu a jejich hodnota plně přechází na hodnotu nového výrobku. Zatímco u předcházejícího způsobu zvýšení zemědělské výroby jde o zjištění efektivity daných vkladů práce a prostředků, v tomto případě jde o zjištění efektivity dodatečných vkladů.

Třetí způsob intenzifikace zemědělské výroby, kde přírůstek produkce je přímým výsledkem použití prostředků investiční povahy, klade zvýšené nároky na akumulaci a v ještě výraznější míře závisí na rozvoji průmyslu. Tento zdroj zvyšování výroby je v porovnání s ostatními dostupný nejobtížnější a je třeba ze zvlášť přírodních hledisek posuzovat jeho efektivity, protože náklady na uskutečnění investice v závislosti na její životnosti zatěžují výrobu po celou řadu let. Přitom výpočet absolutní efektivity investice v zemědělství vyžaduje vedle znalosti nákladů, jež investice způsobuje, také znalost jejího vlivu na hrubou produkci. Taková možnost porovnání nákladů s přímými výsledky je prakticky možná u meliorací. U většiny ostatních investic porovnáváme náklady a výnosy různých jejich variant.

Plné rozvinutí zemědělské velkovýroby vyžaduje k úspoře namáhavé ruční práce, a později i živé práce vůbec, stoupajících strojních investic, a investic do půdy k jejímu zúrodnění. Investice do půdy nabývají v nynější etapě vývoje zvláštního významu jako přímého prostředku, umožňujícího zvyšovat rostlinnou i živočišnou výrobu, takže z hlediska efektivity se projevují nejučinněji. Výrazem jejich nabývacího významu je růst jejich podílu v úhrnných investicích do zemědělství i růst jejich absolutního objemu, který v letech třetí pětiletky bude 2,5krát větší než ve druhé pětiletce.

Intenzita výroby je vždy výsledkem vynaložení jistého množství živé a mrtvé práce. Proto mezi produkcí na jednotku plochy a potřebou celkové práce na jednotku produkce se vytváří vždy zákonitý vztah, závislý na úrovni rozvoje výrobních sil a vztahů v daných podmínkách. Tak v období zakládání družstev se tento vztah vytvářel v zájmu upevnění družstev tak, aby na podkladě růstu tržní produkce (a tedy i intenzity výroby) rychle rostly peněžní příjmy družstev, přiděly do fondů družstev i příjmy družstevníků. Produktivita celkové práce nebyla přitom určujícím faktorem do té míry, že existující ekonomické podmínky (zvl. systém výkupu a platné ceny) umožňovaly dosahovat přírůstků produkce i při klesající produktivitě práce, při zvyšujících se vlastních nákladech na jednotku přírůstku produkce.

V současných podmínkách dovršení združstevnění a po zavedení jednotných výkupních cen jsou vytvořeny předpoklady pro to, aby produkce na jeden hektar stoupala nejrychleji při zvyšující se produktivitě práce a při nejmenších nákladech živé i mrtvé práce na jednotku produkce. Je tomu tak proto, že za předpokladu zvýšení výroby může být vyšší rentability hospodaření dosahováno jen při snížení vlastních nákladů.

Vztah intenzity, produktivity a rentability je možno sledovat v třídění družstev podle výše zemědělské produkce na jeden hektar (tab. VII.).

Propočty ukazují, že s rostoucí intenzitou výroby stoupá i produktivita práce, neboť klesají náklady na každou jednotku produkce. Hodnota produkce, připadající ve skupině nejintenzivnějších družstev na 100 Kčs srovnatelných vlastních nákladů, je téměř o 40 % vyšší než ve skupině družstev s nejnižší intenzitou výroby. Ve stejné míře stoupá i produkce, připadající na jednoho stálého pracovníka.

VII. Vztah faktorů efektivnosti v třídění JZD podle intenzity výroby

Skupiny JZD podle hrubé zem. produkce na 1 ha	Do 4000 Kčs	4—5 tis. Kčs	5—6 tis. Kčs	6—7 tis. Kčs	Nad 7 tis. Kčs
počet JZD	12	37	48	29	20
index růstu intenzity výroby					
a) hrubá produkce	100	124,5	150,4	173,8	234,4
b) vlastní produkce	100	126,6	164,0	200,2	303,1
index růstu účinnosti souhrnné práce	100	102,4	111,7	117,8	138,5
index růstu produktivity živé práce	100	104,3	109,7	116,8	139,5
index růstu čistého důchodu na 1 ha	100	114,3	188,6	240,8	408,0
index růstu čistého důchodu na 100 Kčs vlastních nákladů	100	95,4	146,0	170,1	251,1

Výše čistého důchodu na hektar roste ve stejném směru jako produkce, přičemž tempo jeho růstu je značně vyšší; při dvojnásobném zvýšení intenzity (v V. skupině JZD v porovnání s I.) jsou čisté důchody (na hektar) čtyřnásobně vyšší.*) Ve stejném směru a proporcí jako intenzita výroby, roste i ukazatel čistých důchodů na 100 Kčs vlastních nákladů, jako výraz rentability hospodaření.

Jak už bylo ukázáno, s postupným růstem produkce na jeden hektar v jednotlivých skupinách družstev, srovnatelné náklady na jeden hektar stoupají — i když pomaleji než intenzita. Přitom dochází ke změně poměru materiálových a pracovních nákladů (viz tab. VIII). V I.—III. skupině družstev při stoupající intenzitě výroby roste materiálová složka nákladů rychleji než složka nákladů pracovních.

VIII. Vztah pracovních a materiálových nákladů ve skupinách řepářských JZD

Skupiny JZD podle intenzity výroby*)	I.	II.	III.	IV.	V.
index růstu vlastních nákladů na 1 ha	100	122,1	134,7	147,7	169,2
index růstu materiálových nákladů na 1 ha	100	122,6	134,4	144,3	152,1
index spotřeby pracovních jednotek na 1 ha	100	121,3	132,0	152,0	181,3
úhrn nákladů = 100, z toho materiálové náklady**)	48,2	48,4	48,1	47,1	43,3
pracovní náklady	33,0	32,8	32,5	34,2	35,6
index růstu počtu stálých pracovníků na 100 ha	100	119,4	136,8	148,3	167,2

*) Skupiny JZD jako v tab. VII.

**) Úhrn nákladů = náklady materiálové + pracovní + režijní.

*) Toto rychlé narůstání čistého důchodu s přibývajícím intenzitou je působeno do značné míry důsledky starého výkupního systému (poměrem výkupu a nákupu) a vyšším podílem tržní produkce z hrubé zemědělské produkce, neboť dvojí ceny výrazně zvýhodňovaly intenzivně hospodařící družstva, dodávající větší část produkce na státní nákup a realizující vyšší čistý důchod.

V posledních dvou skupinách družstev, kde bylo dosaženo nejvyšší intenzity výroby, je tento poměr obrácený. Podíl pracovních nákladů se zvětšuje na úkor nákladů materiálových.

V čem tkví příčiny této změny ve struktuře vlastních nákladů ve skupině nejintenzivněji hospodařících družstev? Je to především výrobní zaměření družstev posledních dvou skupin, kde převažují zelinářská, ovocnářská a chmelařská družstva, v nichž spotřeba jednoduché živé práce, vyjádřené v pracovní jednotce v důsledku nízké úrovně mechanizace a v důsledku vysokých požadavků na kvalifikaci pracovníků v těchto specializovaných odvětvích, je zvláště vysoká. Na každý hektar půdy zde připadá 136 pracovních jednotek, z toho 87 jednotek vynaložených bezprostředně v odvětvích rostlinné výroby (tj. 64 %), kdežto v průměru ostatních skupin připadá na jeden hektar jen 100 pracovních jednotek, z toho 55 v rostlinné výrobě.

Další příčina tkví v různé hustotě pracovních sil v jednotlivých skupinách družstev. Poměrně vysoké pracovní zajištění družstev s vysokou intenzitou výroby (do tří hektarů na stálého pracovníka proti 4—5 ha na pracovníka v prvních dvou skupinách družstev) nevede vždy k hospodárnému vynakládání živé práce, takže její podíl v úhrnných nákladech se zvětšuje.

Za současných podmínek je tedy prozatím dosahováno nejvyšší intenzity výroby v družstvech s vysokou hustotou pracovních sil a při vyšší spotřebě živé práce družstevníků na jeden hektar. Jak je v předcházející tabulce uvedeno, je spotřeba pracovních jednotek na jeden hektar v V. skupině družstev vyšší o více jak 80 % než ve skupině I., kdežto rozdíl těchto skupin v materiálových nákladech je znatelně menší (52 %).

Ve srovnatelných podmínkách je intenzivnější výroba vždy provázena vyšší úrovní spotřeby a využití hnojiv, krmiv, osiv a ostatních prostředků, a to jak vlastních, tak i přikoupených. Průzkum ukazuje, že rozsah použití vlastních prostředků se přitom zvětšuje pomaleji než rozsah použití prostředků nakoupených.

IX. Rozsah použití vlastních a nakoupených prostředků v řepářských JZD

Na 1 ha připadá v Kčs		Skupiny JZD podle intenzity výroby (viz tab. VII.)					Index' $\left(\frac{V.}{I.} 100\right)$
		I.	II.	III.	IV.	V.	
vlastních	osiv	137	166	150	157	201	146,7
	hnojiv	132	156	167	174	165	125,0
	krmiv	1058	1193	1339	1458	1399	126,5
nakoupených	osiv	150	175	239	204	366	244,0
	hnojiv	112	165	162	195	242	216,0
	krmiv	179	307	338	376	438	244,7

Jak je z tabulky IX vidět, je rozsah použití vlastních osiv, hnojiv a krmiv ve skupině družstev s nejvyšší intenzitou výroby přibližně o 25—50 % větší v porovnání s málo intenzivními družstvy, kdežto rozsah nakoupených prostředků stoupl při stejném srovnání na 2—2½ násobek. To znamená, že k větší intenzitě výroby nejvyšších skupin družstev značnou měrou přispěly nakoupené oběžné prostředky. V těchto propočtech jsou přikoupená hnojiva, osiva a krmiva oceněna v běžných prodejních cenách a vlastní prostředky podle vlastních nákladů. Z uvedených čísel není sice možno usuzovat o skutečných objemech těchto prostředků, avšak i tyto údaje jsou dost průkazné k charakteristice měnících se poměrů ve skupinách druž-

stev členěných podle intenzity výroby. Rostoucí objem použitých přikoupených osiv a hnojiv je za předpokladu jejich nejracionalnějšího využití v družstvech s vyšší intenzitou výroby kladným zjevem. Jinak je tomu u krmiv, kde rostoucí objem jejich nákupu svědčí o slabosti vlastní krmivové základny těchto družstev. Starý výkupní systém ovšem podporoval i takový růst výroby. V nových podmínkách jednotných výkupních cen je vytvářena situace, kdy naopak zvýšený rozsah přikoupených krmiv povede ke zhoršení ukazatelů efektivnosti výroby. V důsledku nových prodejních cen krmiv bude totiž přírůstek produkce, dosažený pomocí těchto krmiv, která lze vyrobit přímo v daném závodě, málo rentabilní.

Výše produkce, dosažená z jednoho hektaru, je vždy výslednicí jistých vkladů. To však neznamená, že stejnému množství vynaložených prostředků a práce vždy odpovídá — i v rámci stejnorodých výrobních podmínek — také stejná intenzita výroby a naopak, že by stejné intenzity výroby bylo vždy dosaženo stejnými prostředky. Tyto skutečnosti, které jsou dosavadním rozbohem potvrzovány, současně ukazují na rozsáhlé a dosud nevyužité možnosti dalšího růstu zemědělské produkce, jež jsou v čs. zemědělství k dispozici. Uvedené údaje umožňují vyčíslit alespoň přibližně dosah jejich využití na ukazatele souboru sledovaných družstev, na ukazatele výrobních oblastí i celého družstevního sektoru zemědělské výroby. Za předpokladu, že první tři skupiny družstev v třídění řepářských JZD podle intenzity výroby (tab. VII) dosáhnou průměru intenzity, který charakterizuje celý soubor, tj. všech 146 JZD, pak hrubá zemědělská produkce se zvýší na každý hektar zemědělské půdy o 752 Kčs (ve srovnatelných cenách roku 1955). To představuje vzestup intenzity výroby o 13,3 % v porovnání se stavem v roce 1958. Produktivita souhrnné práce v družstvech těchto tří skupin přitom stoupne o 6,7 % za předpokladu, že bude dosaženo průměrných ukazatelů produktivity práce celého souboru JZD.

Obdobným způsobem byly orientačně stanoveny i rezervy růstu intenzity výroby v družstvech podle všech výrobních oblastí. Bylo k tomu použito celostátních průměrů hrubé zemědělské produkce na jeden hektar a údajů o průměrné produkci na jeden hektar ve vybraných předních družstvech (soubor 440 družstev, šetřený ministerstvem zemědělství). Rozdíly mezi těmito údaji ukazují přibližné rezervy celých oblastí.

X. Orientační výpočet rezerv růstu hrubé zemědělské produkce na 1 ha v JZD podle výrobních oblastí (k úrovni r. 1958)

Ukazatel	Výrobní oblast				Úhrn (váž. průměr)
	kukuřičná	řepářská	bramborářská	horská	
hrubá zemědělská produkce na 1 ha (soubor MZ)	4023	5161	3582	2131	4001
totéž — celostátní průměr JZD	3350	4351	3068	1940	3397
rozdíl v Kčs/ha	673	810	514	191	604
výměra půdy JZD (r. 1958) v tis. ha	682,4	960,2	1734,8	214,4	3591,8
rezervy růstu hrubé zemědělské produkce v mil. Kčs	459,3	777,8	891,7	40,9	2169,7

Dosáhnou-li všechna družstva každé z výrobních oblastí průměru předních družstev podle oblastí, pak úhrnné zvýšení hrubé zemědělské produkce na celou plochu družstev činí téměř 2,2 miliardy Kčs. To představuje vzestup intenzity výroby družstev o 17,8 % (vážený průměr) a zvýšení úrovně zemědělské výroby celostátně

(za všechny sektory) o 6,6 % (ke stavu v roce 1958). Ještě větší přírůstek produkce znamenají tyto údaje, vztáhneme-li je jen k úhrnné produkci družstev v roce 1958 (16,2 %).

Rezervy intenzity výroby, na které dosavadní rozbor ukazuje, patří nesporně k významným zdrojům dalšího růstu úrovně výroby v čs. zemědělství. Záleží na využití místních podmínek, prostředků a práce, na koncentraci výroby zemědělských závodů a jejich odvětví, na možnostech, jaké poskytují pro uplatnění novodobé technologie a techniky, a tedy především na vedoucích kádrech, jejichž odborné, politické a organizační schopnosti a energie určí rychlost, s jakou tyto rezervy přispějí v současné době k obratu v zemědělské výrobě.

Rozbor rezerv růstu produktivity práce a rentability hospodaření

Při intenzifikaci zemědělské výroby (jako jediného efektivního a prakticky možného způsobu zvýšení zemědělské výroby v našich podmínkách) jde o to, aby pro další růst produkce byly využity především rezervy v produktivitě práce. Růst produktivity práce vytváří totiž dodatečné zdroje pro rozšířenou reprodukci, a tedy i pro další vklady do výroby. S ohledem na dosaženou úroveň intenzity čs. zemědělství je možno zajistit další stálý a rovnoměrný vzestup výroby především povlnějším růstem objemu nákladů, zaručujícím pokles vlastních nákladů na jednotku produkce.

Otázka produktivity práce má tudíž rozhodující úlohu při zvyšování efektivity zemědělské výroby. Ve sledovaném souboru družstev existují značné rozdíly v dosažené produktivitě práce, jak ukazuje třídění těchto družstev podle vztahu vlastních nákladů a zemědělské produkce (viz tab. XI).

XI. Třídění řepářských JZD podle zemědělské produkce připadající na 100 Kčs srovnatelných nákladů

Skupiny JZD	I.	II.	III.	IV.	V.
index růstu produktivity souhrnné práce	100	111,3	122,4	135,0	163,5
index růstu produktivity živé práce	100	122,8	119,0	122,8	137,7
index růstu intenzity výroby	100	117,0	124,9	136,8	188,4
index růstu vlastních nákladů na 1 ha	100	105,0	102,0	101,2	115,2
index růstu čistého důchodu na 1 ha	100	87,1	118,3	151,4	249,7
index růstu čistého důchodu na 100 Kčs vlastních nákladů	100	83,0	116,0	149,5	217,0

Družstva v nejvyšší skupině dosahují v průměru o 63,5 % vyšší hrubé zemědělské produkce na každých 100 Kčs srovnatelných vlastních nákladů než ve skupině nejnižší. Přitom v jednotlivých nejlepších družstvech je takto vyjádřená produktivita práce až 2,5krát větší než v družstvech s nejnižší produktivitou práce.

Současně se potvrzuje, že produktivita práce je tím vyšší, čím větší je intenzita výroby a rentabilita hospodaření, i když proporce mezi těmito ukazateli v jednotlivých skupinách družstev se mění. Právě tak jako v třídění podle intenzity výroby, jsou i zde rozdíly v produktivitě práce menší než v intenzitě výroby, což vyplývá z různé výše vkladů a z jejich rozdílné účinnosti. Jako příklad je možno uvést

rozdíly mezi III.—IV. a V. skupinou družstev. Tak v V. skupině družstev stouply vlastní náklady na jeden hektar o 14,1 %, intenzita výroby o 51,6 % a produktivita práce o 28,5 %, kdežto ve IV. skupině náklady na hektar klesly o 0,8 %, intenzita výroby stoupla o 11,9 % a produktivita práce se zvýšila o 12,6 % (vždy v porovnání s předcházející skupinou družstev, přičemž základ (100) tvoří I. skupina JZD).

Čistý důchod v přepočtu na 100 Kčs vlastních nákladů i na jeden hektar se vyvíjí shodně. Vysoké přírůstky v posledních skupinách družstev souvisí opět s vysokým podílem nákupu a tudíž i s vysokými průměrnými realizačními cenami, dosaženými v těchto družstvech.

Rozdíly, odhalené rozbořem výsledných ukazatelů hospodaření ve skupinách závodů, vyplývají z konkrétního stavu a úrovně rozvoje jednotlivých výrobních odvětví zemědělských závodů. Proto rozbor podle odvětví a jejich hlavních výrobků musí doprovázet analýzu výsledných ukazatelů celých závodů a jejich skupin. Ukazatelé odvětví vyjadřují rovněž hlavní stránky ekonomické efektivnosti zemědělství — maximální výrobu při nejmenších nákladech práce a prostředků na jednotku produkce. Jsou to zvláště ukazatelé:

produkce na jeden hektar osevu (výnos), na jeden hektar zemědělské půdy, na jedno zvíře (užitkovost), vlastní náklady na jednotku produkce, osevu, na krmený den, náklady na korunu hrubé produkce a tržeb, pracovní náklady (na cent, hektar, krmený den), hrubý a čistý důchod (na hektar, korunu vlastních nákladů, na pracovníka).

O velkých rozdílech v dosažených výsledcích svědčí třídění řepářských družstev podle výše výnosů a podle užitkovosti (viz tab. XII). Výnosy pšenice, cukrovky a produkce živočišných výrobků na jeden hektar ve skupinách nejvyspělejších řepářských družstev, jsou přibližně dvakrát vyšší a užitkovost hospodářských zvířat je dokonce 2—3krát větší než v družstvech s nejnižšími výrobními výsledky. Přitom náklady na hektar osevu u rostlinných výrobků kolísají celkem nepatrně, v rozpětí jen 10—20 %, náklady na krmený den u živočišných výrobků v rozpětí 50—90 %. Znamená to tedy, že v nejlepších družstvech rostou výnosy a užitkovost rychleji než množství vynaložených prostředků a práce. Proto také u nich vlastní náklady na jednotku produkce u všech sledovaných výrobků podstatně klesají.

Nejvýraznějším příkladem je cukrovka, jejíž výnos ve skupině nejlepších družstev je o 110 % vyšší. Náklady na hektar v této skupině přitom stouply jen o 7 %, takže vlastní náklady jednoho centu cukrovky klesly o 55 %. V důsledku toho stoupl výnos na každé procento zvýšených nákladů na jeden hektar o 15,7 % (v porovnání s výsledky nejnižší skupiny družstev). Produkce cukrovky na jeden hektar zemědělské půdy se v této skupině družstev ve srovnání s nejnižší skupinou družstev současně zvýšila dvakrát. Podobně u obilovin (pšenice a ječmene) na každé procento zvýšení nákladů na hektar stoupá výnos o 8—10 %. U živočišných výrobků je tento vzestup užitkovosti proti nákladům vyjádřen jenom 2—3 %.

V průměru vynakládaly jednotlivé skupiny družstev, lišící se dosaženým výnosem nebo užitkovostí, přibližně stejné prostředky na hektar nebo na krmený den. To však neznamená, že rozdíly v individuálních nákladech byly rovněž nepatrné. Naopak, rozpětí individuálních nákladů na hektar (krmený den) dosahuje mezi krajními družstvy u rostlinných výrobků až třináásobků, u živočišných výrobků až pětinásobků. Z hlediska rozboru efektivnosti vkladů v jednotlivých odvětvích poskytují skupiny družstev — prakticky s vyrovnanými náklady — názorný podkladový materiál, jehož rozeskupení podle dosažených výsledků ukazuje na různou efektivnost vynaložené úhrnné práce ve sledovaných odvětvích. Svědčí o tom např. údaje, uvedené jako ilustrace rezerv růstu zemědělské produkce účinnějším využitím vkladných prostředků.

S vyšší intenzitou výroby roste produktivita práce a klesají vlastní náklady produkce. To je základním předpokladem pro to, aby intenzivní výroba vedla současně i k vyšší rentabilitě hospodaření. Poslední období systému povinných dodávek a státního nákupu bylo charakteristické tím, že v něm docházelo v řadě družstev k společensky neodůvodněné rentabilitě výroby, a že progresivní růst tržeb při

XII. Vztah výnosů (užitkovosti), nákladů na hektar (na 100 krmných dnů) a vlastních nákladů produkce

Výrobek	Skupina JZD	Počet JZD	Prům. výnos q/ha, doživost, přírůstek na 1 den (kg)	Náklady na 1 ha osevu, na 100 krmných dnů (Kčs)	Počet PJ na 1 ha, na 100 krmných dnů	Vlastní náklady 1 q (kg, 1) Kčs	Produkce v kg 1/ha
pšenice	1	4	15,6	1786	19,6	92,0	250
	2	8	17,5	1811	21,0	79,4	287
	3	13	19,0	1840	22,7	73,5	295
	4	27	20,9	1825	25,2	63,3	300
	5	29	23,2	1874	22,5	58,0	339
	6	28	25,1	1975	23,7	56,8	367
	7	38	29,2	1927	24,4	46,3	443
	průměr	148	23,8	1889	23,6	59,2	358
cukrovka	1	19	205	6287	129,1	25,8	2622
	2	26	275	5598	118,8	15,2	2897
	3	52	325	5878	131,5	15,6	4015
	4	37	372	6099	131,0	12,5	4999
	5	13	431	6591	165,8	10,9	5233
	průměr	147	322	5931	132,0	15,1	3992
skot (přírůstek)	1	6	0,24	377	5,1	13,79	57
	2	27	0,35	516	7,4	14,02	52
	3	44	0,45	538	7,8	11,47	61
	4	36	0,54	597	8,0	10,44	71
	5	16	0,64	581	9,1	8,52	85
	6	19	0,81	657	9,8	7,89	99
	průměr	148	0,51	562	8,0	11,06	69
mléko	1	6	3,50	800	17	2,05	392
	2	14	4,27	909	17	2,36	427
	3	17	4,73	950	19	1,79	499
	4	22	5,23	1026	19	1,73	546
	5	29	5,72	1060	20	1,64	569
	6	19	6,20	1139	20	1,50	639
	7	41	7,30	1216	23	1,30	693
	průměr	148	5,81	1069	20	1,73	580

mírném vzestupu výroby nevytvářel účinný tlak na snižování vlastních nákladů. Družstva s vysokou intenzitou výroby dosahovala vysokých realizačních cen, které přestávaly být účinným prostředkem působícím na růst výroby a pokles nákladů, zatímco družstva ekonomicky slabá realizovala rozhodující objem produkce za ceny povinných dodávek. Proto ani příjmy slabých družstev nezajišťovaly dostatečný hmotný zájem na zvýšení a zlevnění výroby. Tak vedl starý systém výkupu v posledním období své platnosti k nerovnoměrnému vývoji družstev, ke vzniku umě-

lých rozdílů mezi nimi v úrovni výroby, v rentabilitě i v odměňování družstevníků. V tomto ohledu vytváří přechod na jednotné výkupní ceny a zavedení nového systému výkupu takovou situaci, že vyšší rentability výroby může být dosaženo za předpokladu zvýšení výroby a snížení vlastních nákladů produkce. Proto je odstranění této nerovnoměrnosti vývoje družstev, způsobené starým výkupním systémem, významnou rezervou růstu intenzity výroby a produktivity celkové práce v družstvech.

Vliv starého výkupního systému je patrný na rozdílech mezi družstvy a jejich skupinami v třídění podle výše čistého důchodu, připadajícího na 100 Kčs vlastních nákladů (viz tab. XIII). Tyto rozdíly dosahují až desetinásobků. Projevuje se tu v plné síle měnlivý poměr výkupu a nákupu, především pak vysoký podíl realizace tržní produkce za nákupní ceny, neboť růst průměrných realizačních cen rentabilitu za jinak stejných okolností zvyšuje. Zároveň je však nesporný i vliv intenzity výroby, vliv pomalejšího růstu vlastních nákladů na jeden hektar ve vyšších skupinách družstev v porovnání s růstem produkce, vliv tržnosti výroby apod. I tyto faktory přispívají k vyšší rentabilitě výroby v těch družstvech, která dosáhla úspěchů při zvyšování úrovně produkce na jeden hektar v hospodárném vynakládání práce a prostředků.

XIII. Třídění řepařských družstev podle čistého důchodu na 100 Kčs vlastních nákladů

Skupiny JZD	Do 10 Kčs	10—20 Kčs	20—30 Kčs	30—50 Kčs	Nad 50 Kčs
počet JZD	14	42	48	33	9
index růstu čistého důchodu na 100 Kčs vlastních nákladů *	100	265,6	409,8	647,5	932,8
index růstu hrubé produkce na 1 ha	100	110,5	124,4	140,4	188,3
index růstu vlastních nákladů na 1 ha	100	115,2	120,7	131,5	141,7
index růstu produkce na 100 Kčs vlastních nákladů	100	95,9	103,1	106,8	132,9
index růstu čistého důchodu na 1 ha	100	306,4	493,9	851,5	1321,4

V nejvyšší skupině družstev je intenzita výroby téměř o 90 % a produktivita práce o 33 % vyšší, než v nejnižší skupině družstev podle výše čistého důchodu na 100,— Kčs vlastních nákladů. Přitom zvláště vynikají rozdíly v tempech vývoje těchto ukazatelů. Ve skupinách, charakteristických desetinásobným čistým důchodem na 100,— Kčs nákladů, se intenzita výroby i produktivita práce mění v rozmezí několika desítek procent.

Po zavedení jednotných cen zemědělských výrobků se podstatně zlepšily podmínky srovnatelnosti závodů podle rentability a sama rentabilita dostane zřejmou podobu vyvěrající z objektivních ekonomických výsledků výroby (nikoliv z individuálních podmínek realizace). Proto otázce rozboru rentability v družstvech je třeba od roku 1960 věnovat prvořadou pozornost při sledování efektivnosti zemědělské výroby. V těchto podmínkách může být dán reálný úkol — dosáhnout ve všech družstvech rentability těch odvětví, která odpovídají konkrétním výrobním podmínkám daného závodu. Nelze ovšem předpokládat, že by všechna odvětví závodů byla rentabilní ve stejné míře. Je třeba totiž brát v úvahu existující skladbu odvětví závodu, nutnost zastoupení i takových odvětví, která jsou nezbytná z hlediska účelné skladby výroby (v rámci spojování odvětví uvnitř závodu), i když jsou méně rentabilní. Právě tak je třeba brát v úvahu vliv jednoho odvětví na výrobu v ostatních odvětvích (na rozsah výroby a její efektivnost). Kromě toho není efektivnost jednotlivých odvětví veličinou konstantní, nýbrž se mění v závislosti na koncentraci vý-

XIV. Vliv použité technologie v odvětvích rostlinné výroby na spotřebu živé práce a materiálové náklady na 1 ha

Plodina	Stručný popis technologie	Potřeba lidské práce hod/ha	Věcné náklady na 1 ha (Kčs)	Úhrnné náklady na 1 ha (Kčs)*	Snížení pracnosti	Snížení vl. nákladů
					(tradiční technologie = 100)	
obiloviny	sklizeň samovazem, mlátička, lis (stohování slámy)	103	546	1061	100	100
	sklizeň přímým kombajnováním, sušení sušičkou „Tmáh“, sběrací lis na slámu, stohování balíků	49	672	917	48	86
	dvoufázová sklizeň + lis, stohování balíků	41	650	855	40	81
cukrovka	ruční jednocení, vyoravač	559	609	3404	100	100
	přesné setí, částečné ruční dojednání, kombajnová sklizeň	133	1149	1814	24	53
brambory	ruční sázení, potahové plečkování, močůvkování, vyorávání Čertem, ruční sběr	453	913	3178	100	100
	sazeč brambor, traktorové hrobkování, močůvkování, vyoravač	261	856	2161	58	68
	kombajnová sklizeň	205	869	1894	45	60
pícniny	běžný způsob, sušáky	68	663	1003	100	100
	silážní řezačka, dosoušení studeným vzduchem	32	621	781	47	78
louky (sklizeň sena)	běžný způsob, obracení na zemi, kopkování	54	206	476	100	100
	vysokotlaký lis	22	262	372	41	78

roby, na zavádění mechanizace, na přechodu na novou technologii apod. Přitom se tyto změny projevují nejen na efektivnosti odvětví, jichž se bezprostředně týká, nýbrž i v celopodnikové efektivnosti a odrazem zvláště v těch odvětvích, která s tímto odvětvím kooperují (např. odraz změn při pěstování pícnin v odvětvích živočišné výroby).

O tom, jak přechod na velkovýrobní technologii v některých hlavních odvětvích rostlinné výroby vede ke snížení spotřeby živé práce a vlastních nákladů, svědčí tabulka XIV.

Pronikání nových prvků do tradičních technologií při pěstování a sklizni hlavních plodin a mechanizace těchto nových technologických postupů vede vždy k výraznému snížení potřeby lidské práce i úhrnných nákladů na jeden cent. Zlepšení růstových podmínek pro pěstované plodiny spolu se snížením sklizňových ztrát znamená současně zvýšení produkce z každého hektaru půdy.

V zemědělství — v důsledku ještě vysokého podílu živé práce proti práci minulé v porovnání s průmyslem — má zabezpečení výroby pracovními silami, jejich skladba a rozmístění podstatný vliv na hospodaření a na jeho konečné výsledky. Mezi sledovanými řepařskými družstvy existují podstatné rozdíly v zajištění výroby pracovními silami. V nejlépe zaopatřených družstvech je až šestkrát více pracovníků na 100 ha půdy než v družstvech s nejnižší koncentrací pracovníků. Rozpětí tohoto ukazatele mezi krajními skupinami družstev činí 2,5násobek. Tyto značné rozdíly v pracovním zabezpečení se nutně odrážejí na ukazatelích efektivnosti zemědělské výroby. Tak s klesajícím počtem pracovníků na 100 ha klesá také intenzita výroby. Tento pokles intenzity však nemá tak rychlý spád jako pokles hustoty pracovních sil ve vyšších skupinách družstev. Zatímco počet pracovníků na 100 ha klesl v nejvyšší skupině družstev proti základní skupině na 40 %, úroveň produkce na jeden hektar v nich činí přibližně 65 % v porovnání s intenzitou výroby v základní skupině družstev. Produktivita živé práce roste s ubývajícím hustotou pracovních sil na 100 ha o 60 %.

V našich podmínkách se při vzestupu intenzity výroby musí úspora živé práce projevit s ohledem na vývoj stavu pracovních sil v zemědělství jak v každé jednotce výrobku, tak i v přepočtu na jednotku plochy. Jen tak dojde k účinnému zvýšení produktivity práce v zemědělství. Z tohoto hlediska si proto zvláštní pozornosti zasluhuje skupina družstev s nejvyšší výměrou půdy na pracovníka. Rozdíly družstev uvnitř této skupiny ukazují na rezervy, jichž je třeba využívat k zvyšování a ke z hospodárnění výroby při snižujícím se pracovním zabezpečení. Do této skupiny

XV. Srovnání ukazatelů celého souboru a údajů JZD s nízkou koncentrací pracovních sil

JZD	Počet JZD	Výměra na 1 pra- covníka	Zeměděl. produkce na 1 ha Kčs	Vlastní náklady na 1 ha Kčs	Zem. produkce		Spotřeba PJ na 1 ha
					na 100 Kčs vl. nákladů	na 1 pra- covníka	
			index				
průměr celého souboru	146	3,69	100	100	100	100	100
průměr skupi- ny JZD nad 6 ha na 1 pra- covníka	8	6,63	77	85	101	139	82
JZD Medlov	—	6,33	101	83	121	173	99

družstev náleží vedle družstev s nízkou intenzitou výroby (zdaleka nedosahujících průměrných ukazatelů v intenzitě a produktivitě) i taková družstva, jejichž výsledky svědčí o možnostech zvýšení výroby. Je to např. JZD Medlov, které při 6,33 ha na pracovníka dosáhlo vyšší produkce při nižších nákladech a vyšší produktivity práce, zvláště živé práce, než činí průměr družstev příslušné skupiny, a dokonce než průměr všech 146 šetřených řepářských družstev.

V JZD Medlov připadá na 100 ha půdy přibližně poloviční počet pracovníků než činí průměr všech 146 družstev a spotřeba pracovních jednotek na jeden hektar je prakticky stejná jako v průměru celého souboru. Při nižších nákladech (o 17 %) dosáhli vyšší zemědělské produkce (o 1 %), takže na každou korunu vlastních nákladů zde připadalo o 21 % více produkce než v průměru všech sledovaných řepářských družstev. Zvláště zde vyniká vysoká hodnota produkce připadající na pracovníka (o 73 % vyšší než průměr).

Zkušenosti tohoto družstva ukazují, jak s menším počtem pracovníků je možno dosáhnout uspokojivých výsledků hospodaření. JZD Medlov dosahovalo v roce 1958 na každý hektar půdy produkce: 524 l mléka, 161 kg masa a 160 kusů vajec a nadprůměrných výnosů, např. pšenice 26,1 q a cukrovky 387 q. Vlastní náklady výroby hlavních produktů jsou v tomto družstvu vesměs značně nižší než je průměr všech zkoumaných družstev řepářské oblasti v českých krajích. Zvláště nízký je podíl položky pracovních nákladů v úhrnných nákladech.

Vcelku tedy velké rozdíly v hospodářských výsledcích družstev stejné výrobní oblasti vyplývají nejen z nestejného vybavení družstev pracovními silami, nýbrž — a to především — z různé odborné úrovně, organizačních schopností a talentu vedoucích družstevních kádrů. V družstvech, která i v méně příznivých podmínkách dosahují pozoruhodných výsledků, stojí v čele dovední organizátoři výroby, kteří uskutečňují každé opatření z hlediska ekonomické efektivity, kteří vedou kolektiv k vysoké úrovni výroby a na tomto základě zajišťují vysokou odměnu za práci družstevníků.

Z á v ě r

Okresy v podmínkách nové územní organizace hrají největší roli v bezprostředním řízení družstev a státních statků. Proto rozbor na úrovni okresu se musí opírat o podrobnou analýzu výsledků hospodaření jednotlivých zemědělských závodů (především družstev) a zobecněním této analýzy musí dospět k závěrům platným pro celý okres. K tomuto zobecnění pomůže, jestliže družstva budou podle rozhodujících kritérií rozeskupena do dvou, tří nebo i více skupin, přičemž tyto skupiny budou charakterizovány základními ukazateli.

Rozbor podle skupin by ovšem sám o sobě nemohl plně posloužit k vyvození praktických závěrů, jestliže by nebyl spojen s důkladnou analýzou výsledků jednotlivého družstva a jeho hlavních odvětví. Proto rozbor celých skupin i jednotlivých družstev tvoří dvě stránky téhož problému, přičemž žádnou z těchto stránek nelze vypustit, má-li mít rozbor hospodaření na úrovni okresu ucelený charakter.

Postup rozboru efektivity zemědělské výroby na této úrovni má v podstatě tyto etapy:

1. Soustředění a prověrka podkladového materiálu ze zemědělských závodů;
2. Výpočet ukazatelů nutných k rozboru;
3. Třídění zemědělských závodů do skupin podle hlavních kritérií;
4. Rozbor stavu a vývojových tendencí efektivity zemědělské výroby;
5. Rozbor efektivity hlavních odvětví výroby;
6. Rozbor podmínek reprodukce v závislosti na dosažené efektivity výroby.

Zvláštní pozornosti řídících orgánů si zasluhuje rozbor skupin závodů se shodnými výrobními podmínkami, které s přibližně stejnými náklady dosahují odlišné

produkce. Vzájemné porovnání jejich výsledků ukazuje na zdroje zvýšení efektivity výroby celých závodů i jejich odvětví — na zdroje dalšího růstu produkce, produktivity práce a rentability hospodaření. Právě dovedení rozboru až do závodů a jednotlivých odvětví umožňuje uskutečnit taková opatření na úseku jejich organizace, techniky a technologie, které ve svém komplexu vedou k vzestupu celopodnikové efektivity zemědělské výroby. A efektivnost výroby jednotlivých zemědělských závodů je jedním z nezbytných předpokladů efektivnosti celého zemědělství jako odvětví národního hospodářství.

Определение и анализ эффективности сельскохозяйственного производства

На первом этапе своей работы авторы направили исследование экономической эффективности сельского хозяйства на создание и обоснование системы показателей, которые способствовали бы оценке фактического и планового развития эффективности сельскохозяйственного производства на всех ступенях руководства сельским хозяйством, а также способствовали бы вскрытию резервов роста производства, производительности труда и рентабельности ведения хозяйства. В результате анализа эффективности производства на отдельных предприятиях, группах предприятий и в секторах (ЕСХК и госхозы), действенность стоимостных показателей и уровень экономического управления повышаются.

Важнейшие вопросы, которые авторы ставят в своих статьях, относятся к определению понятия экономической эффективности сельскохозяйственного производства и более точного выражения интенсивности сельскохозяйственного производства, производительности труда и рентабельности ведения хозяйства.

Теоретические выводы развиваются и проверяются в статьях «Исследование развития эффективности сельского хозяйства как отрасли народного хозяйства» и «Анализ резервов эффективности сельскохозяйственного производства в группах свекловичных ЕСХК», на основе анализа фактического материала о состоянии и развитии эффективности сельскохозяйственного производства в Чехословакии.

При определении понятия эффективности сельскохозяйственного производства и ее выражения авторы приходят к следующим выводам:

С точки зрения развития социалистической экономики нельзя считать эффективным любой рост производительности труда, а всегда только такой, который способствует общему непрерывному росту производства и жизненного уровня населения. Самым эффективным следует считать подъем производства при одновременном понижении объема затраченного общественно необходимого труда.

Степень развития производительных сил и социалистических производственных отношений в сельском хозяйстве пока дает возможность предъявлять реальное требование к росту эффективности сельскохозяйственного производства, заключающееся в достижении более быстрого роста производства, чем рост объема общественно необходимого труда, затраченного на это производство. В условиях интенсивного сельского хозяйства такого роста можно достигнуть только на основе интенсификации производства. Следовательно максимальное использование земли следует считать необходимой составной частью критерия эффективности сельскохозяйственного производства.

Экономическую эффективность нельзя смешивать с рентабельностью. Понятие рентабельности ведения хозяйства гораздо уже, чем понятие эффективности, уже потому, что даже и временно нерентабельные мероприятия можно считать эффективными, если они способствуют — в масштабе всего общества — достижению высоких темпов социалистического расширенного воспроизводства.

Сущность повышения эффективности сельскохозяйственного производства — достижение максимальной продукции на единицу площади с минимальным количеством затраченного труда. Повышение эффективности сельскохозяйственного производства включает в себя в комплексной форме как мероприятия по повышению сельскохозяйственного производства и понижению затрат на единицу продукции в сельском хозяйстве и в других отраслях народного хозяйства, которые составляют сельскому хозяйству основные средства производства, так и возможность для народного хозяйства оценивать достигнутые или предполагаемые результаты интенсификации производства, роста производительности труда и рентабельности ведения хозяйства. Следовательно, анализ показателей интенсивности сельскохозяйственного производства, производительности труда и рентабельности надо рассматривать и в их взаимосвязи и обусловленности, далее — исходить из данных

нескольких лет, учитывать предполагаемое развитие в будущем и таким образом создавать условия для оптимального соотношения между ростом производства на 1 га сельскохозяйственной земли и экономией общественно необходимого труда на единицу продукции.

В современных условиях образования цен — особенно на высших ступенях руководства сельским хозяйством — необходимо учитывать возможные искажения цен и проводить соответствующие исправления.

Для возможно более точного определения эффективности сельскохозяйственного производства максимальное значение имеет уточнение показателей интенсивности сельскохозяйственного производства и производительности труда.

Интенсивность сельскохозяйственного производства определяет степень использования единицы сельскохозяйственной земли, которую можно выразить объемом сельскохозяйственной продукции, полученной с 1 га сельскохозяйственной земли при одинаковых естественных условиях за определенный период времени. Этот показатель следует в большинстве случаев предпочитать выражению интенсивности затратами на единицу площади. Производительность труда определяется объемом продукции, приходящимся на единицу общественного труда. На практике до сих пор преобладает способ выражения производительности труда в валовой сельскохозяйственной продукции в пересчете на 1 постоянного работника (на 1 трудодень и т. п.). Производительность общественного труда и таким образом выраженная производительность могут, однако, отличаться по своему уровню и характеру развития, так как не учитывается развитие обобществленного труда. Для определения эффективности неизбежно, чтобы наряду с показателем продукции на одного работника производительность труда выражалась еще объемом продукции на единицу соизмеримой себестоимости.

Рентабельность ведения хозяйства для анализа эффективности сельскохозяйственной земли следует выражать не только как отношение чистого дохода к себестоимости, но и как отношение чистого дохода к основным и оборотным фондам.

Стоимостное выражение этих показателей, однако, необходимо очистить от искажений, вытекающих из существующего способа исчисления сельскохозяйственной продукции и себестоимости.

Для точного определения интенсивности сельскохозяйственного производства необходимо из валовой сельскохозяйственной продукции, установленной методом валового оборота, исключить промежуточный продукт собственного производства и закупленный на стороне (в масштабе всего сельского хозяйства закупленным промежуточным продуктом является объем соответствующего ввоза). Собственный промежуточный продукт фигурирует в валовой сельскохозяйственной продукции дважды. Закупленный на стороне промежуточный продукт — хотя он включен в продукцию только раз — все же следует исключить для того, чтобы можно было сравнивать интенсивность производства отдельных сельскохозяйственных предприятий (отдельных стран). Закупленный на стороне промежуточный продукт является продуктом другой земли, а не той, интенсивность которой он повышает. Степень использования этой земли была бы тогда искусственно завышенной и выводы об интенсивности производства искажены.

Для определения производительности труда из валовой продукции следует исключить только промежуточный продукт собственного производства. Также для определения степени рентабельности следует цену продукции исчислять без промежуточного продукта собственного производства. Напротив, закупленный на стороне промежуточный продукт необходимо в этих случаях оставить как составную часть продукции и затрат.

Соизмеримость себестоимости по времени и месту требует:

1. единой оценки промежуточного продукта собственного и закупленного на стороне. Однако их оценка бывает разной. Поэтому следует изучать, отражает ли изменение соотношения между собственным и на стороне закупленным промежуточным продуктом также и изменение качественного уровня ведения хозяйства. Только в тех случаях, когда сравнение отдельных предприятий, значительно отли-

чающихся друг от друга удельным весом закупленного на стороне и собственного промежуточного продукта не дает резкой разницы в качестве ведения хозяйства, весь промежуточный продукт следует оценивать общей суммой, т. е. ценой, связанной с его приобретением.

2. Для расчета соизмеримой себестоимости следует одинаковую долю живого труда оценивать одинаково. Трудодень выражает оплату труда, однако его оценка не всегда отвечает количеству фактически затраченного труда, так как трудодень в различных ЕСХК не выражает одинаковое количество труда, кроме того трудодень оценивается по-разному. Оба эти факторы могут действовать в одинаковом и противоположном направлении.

На практике принято решать этот вопрос путем так называемой нормативной оценки трудодня, при помощи которой можно устранить искажения, вызванные различным размером трудодня; однако искажения, вызванные неодинаковым уровнем норм, устранить нельзя. Недостатки нормативной оценки трудодня следует поэтому устранять путем оценки трудодня по доходам. Оценка трудодня по доходам производится путем разделения нормативно установленного дохода, приходящегося на одного среднегодового члена кооператива на среднегодовое количество отработанных им трудодней.

В каких случаях следует устранять искажения (в полном объеме это невозможно) с помощью нормативной оценки или оценки трудодня по доходам, необходимо решать в зависимости от конкретных условий. Ориентировочным пособием может служить число трудодней в пересчете на одного постоянного члена кооператива. В случае, если это количество резко отличается (например, соотношение 1:2, 1:3 или же еще больше), это соотношение можно установить очень легко по статистическим данным; то весьма, вероятно, что нормы искажены и что средняя годовая выработка на одного работника стабилизируется скорее, чем средняя выработка на один трудодень. В таком случае более правильно для определения сравнительных затрат применить метод оценки трудодня по доходам.

Для практического исчисления эффективности сельского хозяйства необходимы следующие данные:

- а) земельная площадь,
- б) финальная продукция (существующая валовая продукция в постоянных ценах без израсходованного промежуточного продукта собственного производства),
- в) собственная продукция (продукция по смыслу п. б.) без закупленного на стороне промежуточного продукта),
- г) сравнительная себестоимость (в том числе материальные, трудовые издержки),
- д) себестоимость,
- е) цена продукции (т. е. финальная продукция в текущих ценах).

По этим основным показателям можно сделать следующие исчисления:

1. интенсивность производства $\left(\frac{e}{a}\right)$,
2. производительность труда $\left(\frac{\delta}{z}\right)$,
3. рентабельность ведения хозяйства $\left(\frac{z - e}{z}\right)$ или $\left(\frac{z - \delta}{\delta}\right)$,
4. показатель влияния интенсивности и производительности $\left(\frac{z - e}{a}\right)$.

Эти расчеты можно в основном определить по существующему бухгалтерскому учету ЕСХК, хотя в действительности не применяется ни один из них. Подавляющее большинство приведенных показателей можно изучать как по предприятиям (по району, стране) в общем, так и по отдельным производственным отраслям или

отдельным продуктам. Для того чтобы использовать вышеприведенные показатели эффективности, их нельзя изучать только в общегосударственном масштабе и по секторам, но также и по группам ЕСХК. Чем выше степень развития крупного кооперативного производства, тем больше значение приобретает этот анализ.

Возникает вопрос, какой классификацией следует пользоваться для создания групп. Группировки могут быть — в зависимости от конкретных потребностей — составлены по следующим признакам:

- а) по уровню собственной продукции на 1 га сельскохозяйственной земли
- б) по уровню финальной продукции на 100 крон сравнительной себестоимости
- в) по уровню сравнительного чистого дохода на 100 крон сравнительной себестоимости.

В зависимости от конкретных условий района (области) рекомендуется — помимо этих основных критериев — пользоваться группировками, например, по числу постоянных работников на 100 га сельскохозяйственной земли, по размеру сельскохозяйственной земли в ЕСХК, по стоимости основных и оборотных фондов на 1 га с.-з. земли и т. п.

Для всех групп этих группировок должны быть рассчитаны по меньшей мере следующие показатели: интенсивность сельскохозяйственного производства, производительность труда, рентабельность, отчисления в фонды, средние размеры ЕСХК, оснащение рабочей силой, трудовые затраты в трудоднях на 1 га, число трудодней на 1 постоянного работника.

Следует, однако, подчеркнуть, что даже в случае расчета всех показателей эффективности по группам хозяйств все же нельзя было бы прийти к вполне конкретным выводам; данные по эффективности дают ответ лишь на вопрос общего уровня ведения хозяйства и вопрос затрат и прибыли на единицу продукции. Для того чтобы можно было конкретно установить причину того или другого факта, следует проводить более глубокий анализ, вплоть до анализа натуральных показателей. Поэтому изучение эффективности не заменяет комплексного аналитического анализа уровня ведения хозяйства, оно дает исходное и заключительное представление о всех вопросах, которые должны быть конкретно изучены.

ZUSAMMENFASSUNG

Ermittlung und Analyse der Effektivität (des ökonomischen Nutzeffekts) der landwirtschaftlichen Produktion

Die Untersuchung der ökonomischen Effektivität war in der ersten Etappe der vorliegenden kollektiven Arbeit auf die Bildung und Begründung eines Kennziffernsystems ausgerichtet; diese Kennziffern sollten die Bewertung der tatsächlichen und geplanten Entwicklung der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion auf allen Stufen der Leitung der Landwirtschaft ermöglichen und zur Aufdeckung von Reserven für die Erhöhung der Produktion, der Arbeitsproduktivität und der Rentabilität der Wirtschaftsführung beitragen. Auf Grund eines Vergleiches des Nutzeffektes der Produktion in den einzelnen Betrieben, Betriebsgruppen und Sektoren (LEG und Staatsgüter) wird sich die Wirksamkeit der Kennwerte und die Qualität des Niveaus der ökonomischen Leitung erhöhen.

Die wichtigsten Fragen, mit denen sich die Autoren in ihren Artikeln befaßten, betreffen die Definition des Begriffes „ökonomische Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion“ und die genauere Veranschaulichung der Intensität der landwirtschaftlichen Produktion, der Arbeitsproduktivität und der Rentabilität der Wirtschaftsführung. Die theoretischen Schlußfolgerungen werden sodann in den Artikeln „Untersuchung der Entwicklung der Effektivität der Landwirtschaft als Zweig der

Volkswirtschaft“ und „Analyse der Reserven in der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion in rübenanbauenden LPG — Gruppen“ angewendet, entwickelt und überprüft, und zwar auf Grund einer Analyse des Tatsachenmaterials über den Stand und die Entwicklung der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion in der Tschechoslowakei.

Die Autoren gelangten bei der Definition des Begriffes „Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion“ und bei ihrer Veranschaulichung zu folgenden Schlußfolgerungen:

Als nutzbringend (im tschechischen Original und im Folgenden „effektiv“) kann vom Gesichtspunkt der Entfaltung der sozialistischen Ökonomik nicht jedwedes Wachstum der Arbeitsproduktivität angesehen werden, sondern stets nur ein solches, das ein gesamtes, unaufhörliches Wachstum der Produktion und Hebung der Lebenshaltung der Bevölkerung ermöglicht. Als am meisten effektiv muß jene Steigerung der Produktion betrachtet werden, die von einem gleichzeitigen Absinken des Volumens des gesellschaftlich notwendigen Arbeitsaufwands begleitet ist.

Der Grad der Entfaltung der Produktivkräfte und sozialistischen Produktionsverhältnisse in der Landwirtschaft ermöglicht es vorläufig, die reale Forderung nach einem Wachstum der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion zu erheben, das auf einem schnelleren Anwachsen der Produktion im Vergleich mit dem Anwachsen des Volumens der für diese Produktion aufgewandten gesellschaftlichen Arbeit beruht. In den Bedingungen der Intensivwirtschaft kann ein solches Wachstum nur auf Grund einer Intensivierung der landwirtschaftlichen Produktion erzielt werden. Die maximale Ausnutzung des Bodens muß daher unbedingt als Bestandteil des Kriteriums der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion angesehen werden.

Die ökonomische Effektivität darf nicht mit der Rentabilität verwechselt werden. Die Rentabilität der Wirtschaftsführung ist ein weitaus engerer Begriff als die Effektivität, schon deshalb, weil auch eine vorübergehend unrentable Maßnahme als effektiv bewertet werden kann, sofern sie im gesamtgesellschaftlichen Maßstab die Erzielung hoher Geschwindigkeitsgrade der sozialistischen erweiterten Reproduktion bedingt (fördert).

Den Sinn der Steigerung der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion bildet die Erreichung einer maximalen Produktion je Flächeneinheit, bei minimalem Aufwand an der gesamten Arbeit. Die Erhöhung der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion umfaßt komplex sowohl die Maßnahmen zur Steigerung der landwirtschaftlichen Produktion und Kostensenkung je Produkteneinheit in der Landwirtschaft und in den übrigen Zweigen der Volkswirtschaft, die die Landwirtschaft mit Produktionsmitteln beliefern, als auch den volkswirtschaftlichen Aspekt der Bewertung der erzielten oder vorausgesetzten Ergebnisse der Intensivierung der Produktion, des Anwachsens der Arbeitsproduktivität und der Rentabilität der Wirtschaftsführung. Die Analyse der Kennziffern der Intensität der landwirtschaftlichen Produktion, der Arbeitsproduktivität und der Rentabilität muß daher unter Berücksichtigung ihrer Wechselbeziehungen und ihrer gegenseitigen Bedingtheit vorgenommen werden; es muß von dem Tatsachenbestand einiger Jahre, die vorausgesetzte Entwicklung in Erwägung gezogen und es müssen so die Bedingungen für ein optimales Verhältnis zwischen dem Wachstum der Produktion je Hektar landwirtschaftliche Nutzfläche und der Einsparung an gesellschaftlich notwendiger Arbeit je Produkteneinheit geschaffen werden.

In den gegenwärtigen Bedingungen der Preisbildung muß insbesondere auf den höheren Leitungsstufen der Landwirtschaft die Möglichkeit einer durch die Preise hervorgerufenen Verzerrung berücksichtigt und es müssen entsprechende Berichtigungen vorgenommen werden.

Um die Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion möglichst genau ermitteln zu können, ist es von erstrangiger Bedeutung, die Kennziffern der Intensität der landwirtschaftlichen Produktion und der Arbeitsproduktivität zu präzisieren.

Die Intensität der landwirtschaftlichen Produktion bestimmt den Grad der Ausnutzung der Nutzflächeneinheit. Sie kann durch den Umfang der landwirtschaftlichen Produktion, der je Hektar der landwirtschaftlichen Nutzfläche während eines bestimmten Zeitabschnitts in gleichen natürlichen Bedingungen erzielt wurde, veranschaulicht werden. Dieser Kennziffer muß in der Mehrzahl der Fälle vor der Veranschaulichung der Intensität durch die Selbstkosten je Flächeneinheit der Vorzug eingeräumt werden. Die Arbeitsproduktivität ist durch den auf eine Einheit der gesellschaftlichen Arbeit entfallenden Umfang der Produktion gegeben.

In der Praxis wird bisher die Produktivität vorwiegend durch die landwirtschaftliche Bruttoproduktion je ständige Arbeitskraft (je AE usw.) veranschaulicht. Die Produktivität der gesellschaftlichen Arbeit und die so veranschaulichte Produktivität können sich jedoch durch das Niveau und den Charakter ihrer Entwicklung unterscheiden, denn die Entwicklung der vergangenen Arbeit bleibt unberücksichtigt. Um die Effektivität ermitteln zu können, ist es unbedingt notwendig, neben der Kennziffer der auf eine Arbeitskraft entfallenden Produktion zur Veranschaulichung der Arbeitsproduktivität noch den Umfang der Produktion je vergleichbare Selbstkosteneinheit zu verwenden.

Zur Vornahme der Analyse der Effektivität der landwirtschaftlichen Nutzfläche muß die Rentabilität der Wirtschaftsführung nicht nur als Beziehung des Reineinkommens zu den Selbstkosten, sondern auch als Beziehung des Reineinkommens zu den Grund- und Umlaufsfonds ermittelt werden.

Der wertmäßige Ausdruck dieser Kennziffern muß jedoch frei von jener Verzerrung sein, die durch die bisherige Art der Berechnung der landwirtschaftlichen Produktion und der Selbstkosten entsteht.

Zwecks genauer Ermittlung der Intensität der landwirtschaftlichen Produktion ist es erforderlich, aus der landwirtschaftlichen Bruttoproduktion, die mittels der Methode des Bruttoumsatzes errechnet wird, das Zwischenprodukt eigener Produktion und das zugekaufte Zwischenprodukt (im Maßstab der gesamten Landwirtschaft ist dieses zugekaufte Zwischenprodukt der Umfang der einschlägigen Einfuhr) auszuschließen. Das eigene Zwischenprodukt figuriert in der landwirtschaftlichen Bruttoproduktion zweimal. Das zugekaufte Zwischenprodukt ist zwar in der Produktion nur einmal enthalten, muß jedoch trotzdem ausgeschaltet werden, sofern die Intensität der Produktion der einzelnen Landwirtschaftsbetriebe (in den einzelnen Ländern) vergleichbar sein soll. Das zugekaufte Zwischenprodukt ist das Produkt eines anderen Bodens, als desjenigen, dessen Intensität es erhöht. Der Grad der Ausnutzung dieses Bodens wäre also künstlich übersteigert und die Schlußfolgerungen über die Intensität der Produktion wären unrichtig.

Zur Ermittlung der Arbeitsproduktivität ist es unerlässlich, aus der Bruttoproduktion das Zwischenprodukt eigener Produktion auszuschalten. Auch zur Ermittlung der Rentabilitätsrate ist es notwendig, den Preis der Produktion ohne eigenes Zwischenprodukt zu berechnen. Hingegen muß das zugekaufte Zwischenprodukt in diesem Falle als Bestandteil der Produktion und der Kosten belassen werden.

Die Vergleichbarkeit der Selbstkosten in Bezug auf Zeit und Ort erfordert:

1. eine einheitliche Bewertung des eigenen und zugekauften Zwischenproduktes. Ihre Bewertung ist jedoch unterschiedlich. Es muß daher untersucht werden, ob eine Veränderung des Verhältnisses von eigenem und zugekauftem Zwischenprodukt auch die Veränderung des qualitativen Niveaus der Wirtschaftsführung widerspiegelt. Nur in den Fällen, wo ein Vergleich der einzelnen sich durch den Anteil des zugekauften und eigenen Zwischenprodukts unterscheidenden Betriebe keine bedeutenden Unterschiede in der Qualität der Wirtschaftsführung aufweist, muß das ganze Produkt einheitlich, und zwar mit dem Anschaffungspreis bewertet werden.

2. Zur Berechnung vergleichbarer Selbstkosten muß ein gleicher Teil der lebendigen Arbeit auf gleiche Art bewertet werden. Die Arbeitseinheit veranschaulicht die Entlohnung für die Arbeit. Ihre Bewertung muß jedoch nicht der Menge der tatsächlich aufgewandten Arbeit entsprechen, denn die Arbeitseinheit stellt in den

verschiedenen LPG nicht die gleiche Arbeitsmenge dar, oder die AE wird nicht gleich bewertet. Beide Einflüsse können in gleicher und entgegengesetzter Richtung einwirken.

In der Praxis hat sich die Lösung dieses Problems mittels der sogenannten normativen Bewertung der Arbeitseinheit durchgesetzt. Auf diese Weise kann die Entstellung der Tatsachen vermieden werden, die durch die unterschiedliche Höhe der Arbeitseinheit hervorgerufen wird; hingegen kann die Verzerrung, die durch das ungleiche Niveau der Normen hervorgerufen wird, nicht beseitigt werden. Die Mängel der normativen Bewertung der Arbeitseinheit müssen durch die einkommengemäße Bewertung der Arbeitseinheit behoben werden. Die einkommenmäßige Bewertung der Arbeitseinheit wird mittels Dividierung des auf einen ständigen Arbeiter der LPG entfallenden normativen Einkommens durch die durchschnittliche Jahreszahl der Arbeitseinheiten berechnet.

In welchen Fällen diese Verzeichnung (die in vollem Umfang nicht vermieden werden kann) durch die normative oder einkommenmäßige Bewertung ausgeschlossen werden muß, kann nur in den konkreten Bedingungen entschieden werden. Als Hilfsmittel zur Orientierung kann hier die Anzahl der auf eine ständige Arbeitskraft der Genossenschaft entfallenden Arbeitseinheiten dienen. Wenn die Menge der AE stark abweicht (z. B. im Verhältnis 1 : 2, 1 : 3 oder in einem noch höheren Verhältnis) — wobei dieses Verhältnis sehr leicht aus den statistischen Angaben ermittelt werden kann — dann ist es wahrscheinlich, daß die Normen verzeichnet sind und daß sich hier die durchschnittliche Jahresleistung je Arbeitskraft eher ausgleicht, als die durchschnittliche Leistung je Arbeitseinheit. In diesem Falle wird es richtiger sein, zur Ermittlung der vergleichbaren Kosten die einkommenmäßige Methode der Bewertung einer Arbeitseinheit anzuwenden.

Zur Vornahme praktischer Berechnungen der Effektivität der landwirtschaftlichen Produktion sind folgende Unterlagen erforderlich:

- a) Flächenausmaß,
- b) Finalproduktion (bisherige Bruttoproduktion in ständigen Preisen ohne das verbrauchte Zwischenprodukt eigener Produktion,
- c) eigene Produktion (Produktion im Sinne des Punktes b) ohne zugekauftes Zwischenprodukt,
- d) vergleichbare Selbstkosten (Material-, Arbeits- und Gesamt-Kosten),
- e) individuelle Selbstkosten,
- f) Preis der Produktion (d. h. Finalproduktion in laufenden Preisen).

Anhand dieser grundlegenden Kennziffern können folgende Berechnungen vorgenommen werden:

1. Intensität der Produktion $\left(\frac{c}{a}\right)$,
2. Arbeitsproduktivität $\left(\frac{b}{d}\right)$,
3. Rentabilität der Wirtschaftsführung $\left(\frac{f-d}{d}\right)$ oder $\left(\frac{f-e}{e}\right)$,
4. Kennziffer des Einflusses der Intensität und Produktivität $\left(\frac{f-d}{a}\right)$.

Die Berechnungen lassen sich im wesentlichen aus dem bisherigen Rechnungswesen der LPG ermitteln, obwohl keine derselben tatsächlich einheitlich angewendet wird. Die überwiegende Mehrheit der genannten Kennziffern kann sowohl für den Betrieb (Kreis, Staat) insgesamt, als auch nach den einzelnen Produktionszweigen oder einzelnen Produkten gegliedert, ermittelt werden.

Um die genannten Kennziffern der Untersuchung der Effektivität auszuwerten, dürfen diese nicht nur ganzstaatlich und nach den Sektoren, sondern müssen auch nach LPG-Gruppen ermittelt werden. Je höher die Entwicklungsstufe der genossen-

schaftlichen Großproduktion ist, desto größer ist die Bedeutung, die dieser Analyse zufällt.

Es wird die Frage aufgeworfen, was für eine Klassifikation zur Bildung der Gruppen anzuwenden ist. Diese Klassifikation kann je nach den konkreten Bedürfnissen verschieden sein; es wird empfohlen, eine Klassifikation vorzunehmen nach dem Niveau:

- a) der eigenen Produktion je Hektar landwirtsch. Nutzfläche,
- b) der Finalproduktion je 100 Kcs vergleichbarer Selbstkosten,
- c) des vergleichbaren Reineinkommens je 100 Kcs vergleichbarer Selbstkosten.

Den konkreten Bedingungen des Kreises (Bezirk) entsprechend wird neben diesen Hauptkriterien noch eine Klassifikation nach weiteren Kennziffern empfohlen, z. B. nach der Anzahl der ständigen Arbeitskräfte je 100 ha LN, nach dem Flächenausmaß der LPG in ha LN, nach dem Wert der Grund- und Umlaufsfonds je ha LN und dgl.

Für alle Gruppen dieser Klassifikation sollten wenigstens folgende Kennziffern berechnet werden: Intensität der landwirtschaftlichen Produktion, Produktivität, Rentabilität, Auffüllung der Fonds, durchschnittliche Betriebsgröße der LPG, Arbeitskräftebesatz, Arbeitskosten in AE je Hektar, Anzahl der AE je ständige Arbeitskraft.

Es muß allerdings hervorgehoben werden, daß selbst wenn alle Kennziffern der Effektivität nach den auf Grund aller genannten Kriterien aufgegliederten Gruppen berechnet werden würden, es noch nicht möglich wäre, zu völlig konkreten Schlüssen zu gelangen. Die Angaben über die Effektivität geben nur Bescheid über das gesamte Niveau der Wirtschaftsführung, sowie über die Kosten und Reineinnahmen je Produkteneinheit. Um die Ursache dieser oder jener Tatsache konkret bestimmen zu können, muß noch tiefer geforscht werden, bis zur Analyse der Naturalkennziffern. Die Untersuchung der Effektivität ersetzt daher nicht die komplexe Analyse des Niveaus der Wirtschaftsführung, sondern sie liefert eher einen anfänglichen und abschließenden zusammenfassenden Überblick über Probleme, die einer konkreten Überprüfung bedürfen.

K OTÁZCE ROZMÍSTĚNÍ ŽIVOČIŠNÉ VÝROBY VE SLOUČENÝCH JZD

(Příklad z „JZD Družba“ v okrese Kutná Hora)

František VAŠKO, inž. arch. Jaroslav MANDAUS

Krajský státní ústav pro projektování zemědělské a lesnické výstavby, Praha

V běžné projekční praxi při zpracovávání výhledových hospodářských plánů pro sloučená družstva se téměř vždy setkáváme s požadavkem družstevníků, aby v každé obci byla umístěna živočišná výroba — speciálně dojnice. Tento požadavek je podporován tím, že v převážné většině družstev je již postaven kravín. S ohledem na dočasnou, ale zatím nutnou potřebu využívání dosavadních vhodných objektů a využívání novostaveb k účelům, ke kterým byly vybudovány, je tento požadavek celkem oprávněný. Úkol projektantů je tím nesmírně ztížen a spočívá především v účelném rozmístění dalších kategorií hospodářských zvířat s ohledem na ekonomiku práce a provozu a na dosavadní objekty.

V řepařských oblastech českých krajů již mnohá sloučená družstva v současné době dosahují výměry 1200—1600 ha zemědělské půdy. Nelze opomenout, že na takovémto hospodářském obvodu jsou vždy v průměru tři až šest sídlištních celků, obcí a osad, které hrají spolu s dalšími činiteli důležitou roli nejen při vytváření polních výrobních skupin, ale i při rozmísťování živočišné výroby.

K tomu, aby bylo možno plně uplatnit velkovýrobní techniku a technologii v živočišné výrobě, musíme dosáhnout určitého soustředění (koncentrace) hospodářských zvířat v jednotlivé celky tak, jak je o tom obšírně pojednáno v *Zemědělské ekonomice* č. 4/1960. Práce v ní uvedená ukazuje možnou tendenci vývoje umísťování a koncentrace výroby ve specializovaných střediscích v rámci jednoho družstva. Uvedeny jsou zde i určité zásady pro dosažení ekonomiky práce a provozu.

V jakých kategoriích hospodářských zvířat je však možno vytvářet velkovýrobní provozní celky? Je to především kategorie dojnic. Velikost farmy o 400—500 dojnicích je možno i výhledově považovat za konečnou s ohledem na počet kusů, plochu farmy a na kapacitu pomocných zařízení (skladovací prostory, siláže apod.). Další kategorií, u které je

možno počítat s konečným soustředěním v počtu kusů, jsou prasnice. Pro družstva uvažované výměry přichází v úvahu 150 až 180 kusů prasnic a prasníček. Jiná je ovšem situace v kategorii žíru prasat a v chovu drůbeže, kde 700—900 prasat a 4000—6000 slepic nejsou ještě takové počty, při kterých by bylo možno s dnešními zkušenostmi dosáhnout ekonomiky provozu a vysoké efektivnosti práce.

Z těchto poznatků vyplývají tyto závěry: vytvářet specializovaná střediska a v nich soustřeďovat podle místních podmínek jednu nebo dvě kategorie hospodářských zvířat. Novostavby je tudíž možno budovat pro dojnice, telata, mladý dobytek a prasnice. Ustájení žírných prasat se však navrhuje řešit v rámci družstva provizorně (hluboká podestýlka ve stodolách apod.), právě tak jako umístění chovu slepic. Má-li být u těchto dvou posledních kategorií dosaženo výsledků velkovýroby, je možno výhledově uvažovat o mezidružstevní kooperaci v rámci okresu. Tím bude možno soustřeďovat větší počty žírných prasat a slepic ve specializovaných závodech a dosahovat ekonomických výsledků ve všech ukazatelích.

Poněkud jiná je ovšem situace ve stavbách a typových projektech. V současné době nemáme pro ustájení dojnic projekty objektů, ve kterých by mohly

být soustředěny takové stavy dojníc, aby bylo možno plně uplatnit ekonomické zásady provozu, tj. především specializace práce a úplné směnnosti. Při bližším pohledu na vlastní stáje pro dojnice a na způsob ustájení přicházejí v úvahu dva druhy ustájení. Je to jednak tradiční způsob vazných stájí nebo volné stáje dojníc. S ohledem na krmivovou základnu je však nutno volné stáje budovat s možností dávkovaného krmení.

V obou případech, kdy bude v jednom komplexu soustředěno průměrně 400 dojníc (za předpokladu, že další stav dojníc bude v porodně a v již vybudovaném kravinu v jiném středisku, který bude sloužit jako izolát), je nutno vnitřní provoz upravit tak, aby mohla být zavedena práce specialistů (dojičů, krmičů-traktoristů). Tato práce by měla být organizována v cyklu tak, aby dojnice měly ve své stáji (oddělení) potřebný klid v době, kdy nejsou ošetřovány, dojeny nebo krmeny, a aby nebyly rušeny provozem u ostatních dojníc. Dále je nutno přihlídnout k požadavku šesti- až sedmihodinového pracovního dne s jedním dnem v týdnu volným a k zavedení ranní a odpolední směny.

Ustájení telat v individuálních a společných kotcích a mladého dobytka ve volných stájích je v podstatě vyřešeno použitím technologie dnešních typů. Obdobná situace je i u prasnic a chovných prasniček.

Pro žír skotu, který je dosud převážně umisťován v adaptovaných stájích v malých počtech 30–60 kusů a často bez možnosti základní mechanizace (krmné a hnojné drážky), by bylo možno postupně využívat dnešních dvouřadých kravinů, ať již s půdním nebo bez půdního skladovacího prostoru.

Pro žír prasat a chov slepic by byly řešeny velkovýkrmny, popř. odchovny v rámci okresu v několika mezidružstevních specializovaných závodech.

Uvedené úvahy vyvolávají nové požadavky na technologii v ustájení dojníc a projekci typů a vyžadují komplexního zpracování dlouhodobých výhledových plánů zemědělské výroby ve všech hlediscích (zootecnických, stavebních i územních) celého okresu jako základní jednotky, s přihlédnutím ke všem územním mimozemědělským zájmům v území.

Tyto zásady byly prověřovány při zpracovávání ekonomických rozborů pro konkrétní případ sloučeného JZD *Družba* v okrese Kutná Hora. Rok 1959 se stal rozhodným v socializaci zemědělství v okrese. V procesu upevňování družstev docházelo k jejich slučování ve velké celky, což vedlo ke zhospodárnění země-

dělské výroby. První ze sloučených družstev v okrese Kutná Hora bylo družstvo *Družba*, které vzniklo sloučením JZD *Dobřeň*, *Suchdol*, *Malenovice* a *Solopysky* k 1. lednu 1960. K jednání o toto sloučení docházelo však již v průběhu roku 1959, kdy také bylo rozhodnuto o nutnosti společné výstavby. Na základě tohoto rozhodnutí vypracoval v srpnu roku 1959 *Krajský státní ústav pro projektování zemědělské a lesnické výstavby* v Praze pro tato družstva technicko-ekonomický rozbor (TER) výhledové výstavby. V tomto rozboru, i kdyby nebyly ještě známy materiály ČSAZV, uveřejněné ve 4. čísle „*Zemědělské ekonomiky*“, byly prosazovány zásady vnitropodnikové specializace s ohledem na přírodní podmínky a na dosavadní zařízení jednotlivých slučovaných družstev. Schvalování bylo uskutečněno na jednotlivých členských schůzích a kromě ostatní politické práce přispěl i technickoekonomický rozbor k urychlenému sloučení družstev a k vytvoření JZD *Družba*.

Hospodářský obvod JZD *Družba* je nezalesněný, jen v jižní a východní části jsou menší lesní celky. Územím sloučeného družstva neprotéká větší vodoteč ani zde nejsou podstatné vodní plochy. Terén je mírně zvlněný, nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 360–380 m. Nejvyšší bod v území je u osady Vysoká, kde stejnojmenná zalesněná vyvýšenina dosahuje výšky 471 m n. m. Směr převládajících větrů je severozápadní, průměrná roční teplota 8,7° C a průměrné roční srážky 622 mm. Půda je převážně středně těžká, hlinitá, s ornici hlubokou 30–80 cm. Podklad tvoří zvětřalá rula a hlinité písky, vzniklé zvětřáním biotických pararul.

Zpracovávané území spadá do oblasti řepařské, subtyp ječný.

Na jednoho člena družstva připadá 4,75 ha zemědělské půdy.

V jednotlivých družstvech byla v době sloučení tato výstavba objektů pro živočišnou výrobu:

Suchdol: kravín s půdním prostorem pro 120 dojníc s přidruženou sýpkou o ploše 440 m²;

Vysoká: 4 drůbežárny à 300 kusech, volná stáj pro 90 jalovic ve stavbě;

Dobřeň: kravín s půdním prostorem pro 96 dojníc, adaptovaný kravín pro 50 dojníc, porodna pro 32 prasnic a 4 drůbežárny à 300 ks;

Solopysky: kravín s půdním prostorem pro 96 dojníc, výkrmna pro 150 prasat a drůbežárna pro 300 slepic;

Malenovice: porodna pro 25 prasnic a drůbežárna pro 300 slepic.

I. Hospodářské území

Druh půdy	Výměra		
	ha celkem	% ze zemědělské půdy	% z veškeré půdy
orná půda	1275,17	91,8	89,4
zahrady a sady	25,38	1,8	1,7
louky	69,87	5,0	4,9
pastviny	18,99	1,4	1,3
zemědělská půda	1389,41	100,0	97,3
lesy	16,22		1,2
ostatní půda	23,22		1,5
veškerá půda celkem	1428,95		100,0

II. Sídlištní poměry

	Počet		
	čísel popisných	obyvatel	členů JZD
Suchdol + Vysoká	139	588	119
Dobřeň	78	232	81
Solopysky	68	222	54
Malenovice	31	77	38
Celkem	316	1119	292

Kromě těchto objektů bylo používáno k ustájení hospodářských zvířat družstva stáji malovýrobního charakteru, a to u jednotlivých členů družstva.

Za tohoto stavu bylo k 31. prosinci 1959 zaměstnáno v jednotlivých družstvech v živočišné výrobě pracovních sil, jak ukazuje tabulka III.

III.

JZD	Počet pracovních sil v chovu				
	skotu	prasat	drůbeže	ovcí	celkem
Suchdol	9	5	4	1	19
Dobřeň	8	4	2	1	15
Solopysky	12	5	3	—	20
Malenovice	4	1	1	—	6
Celkem	33	15	10	2	60

Za rok 1959 bylo v těchto družstvech v živočišné výrobě odpracováno celkem 42 656 pracovních jednotek. Na jednoho pracovníka připadá průměrně 711 pracovních jednotek ročně.

Ještě před sloučením družstev na podzim loňského roku byla založena společná stavební skupina, která uskutečnila řadu adaptací a některé novostavby pro společné hospodaření. V Suchdole je vybu-

dován základ pro mechanizační středisko, dílny a garáže v adaptovaném objektu. Ve Vysoké byla dokončena novostavba volné stáje pro 90 chovných jalovic, v Dobřeni byl adaptován objekt pro 72

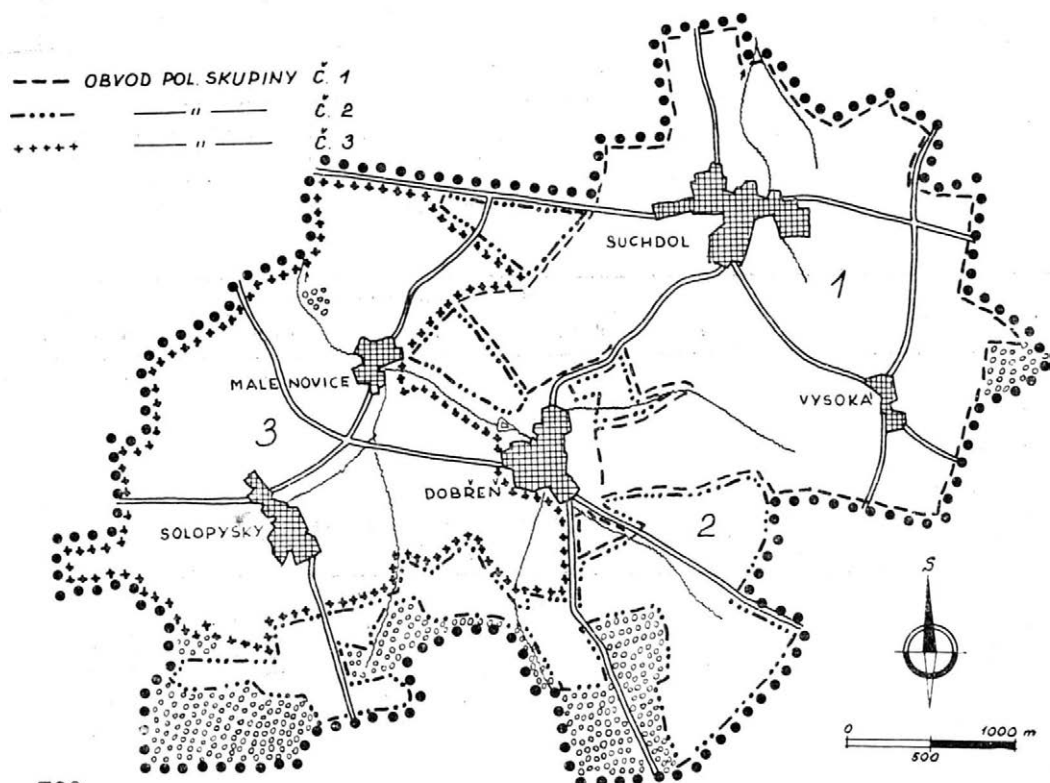
březích prasnic a u dosavadní porodny prasnic postavena na ni navazující novostavba, takže nyní má porodna kapacitu 88 prasnic. V Malenovicích byla porodna prasnic adaptována na teletník pro 60 kusů.

Ekonomické rozbor y

Snaha po dosažení vysokých ekonomických výsledků v provozu živočišné výroby cestou uplatnění zásad velkovýrobní techniky a technologie v plné míře a současně zvýšení kultury práce v přiblížení k úrovni práce v průmyslu vedla některé členy představenstva družstva k myšlence soustředění veškeré živočišné výroby do jednoho střediska. Vzniklo by tak jedno smíšené středisko v živočišné výrobě, kde by byla soustředěna téměř všechna hospodářská zvířata celého sloučeného družstva. Tato myšlenka byla projednána v orgánech národních výborů i ve stranických orgánech a vznikl požadavek vypracovat ekonomickou úvahu, která by tento záměr objasnila. Vypracováním technicko-ekonomického rozboru s tímto zaměřením byl opět pověřen *Krajský ústav pro projektování zemědělské a lesnické výstavby v Praze*. K tomu, aby

mohl být ekonomicky zhodnocen návrh na soustředění živočišné výroby do jednoho střediska, bylo nutno nově vypracovat technicko-ekonomický rozbor s použitím stejných ukazatelů, porovnat s původním technicko-ekonomickým rozbohem, podle něhož družstvo dosud řídilo svou výstavbu. Byly zejména porovnány stavební náklady podle jednotlivých kategorií hospodářských zvířat (dojnice, telata, mladý dobytek, skot na žír, prasnice a prasničky, žír prasat a drůbež), dále porovnány náklady na vybudování komunikací, zásobování vodou a skladovací prostory. Dalším srovnávacím ukazatelem byly náklady na dopravu objemné píce a steliva a odvoz hnoje pro jednotlivá střediska živočišné výroby. Průměrná vzdálenost byla vypočítána pro obě alternativy stejným způsobem.

1. Schema výhledové organizace polních skupin

Zprůměrovaná vzdálenost hranice osevní rotace od hranice intravilánu obce byla redukována podle vzorce

$$r_1 = \frac{r}{\sqrt{2}}$$

kde:

r_1 = střední vzdálenost a r = poloměr plochy příslušné rotace osevního postupu.

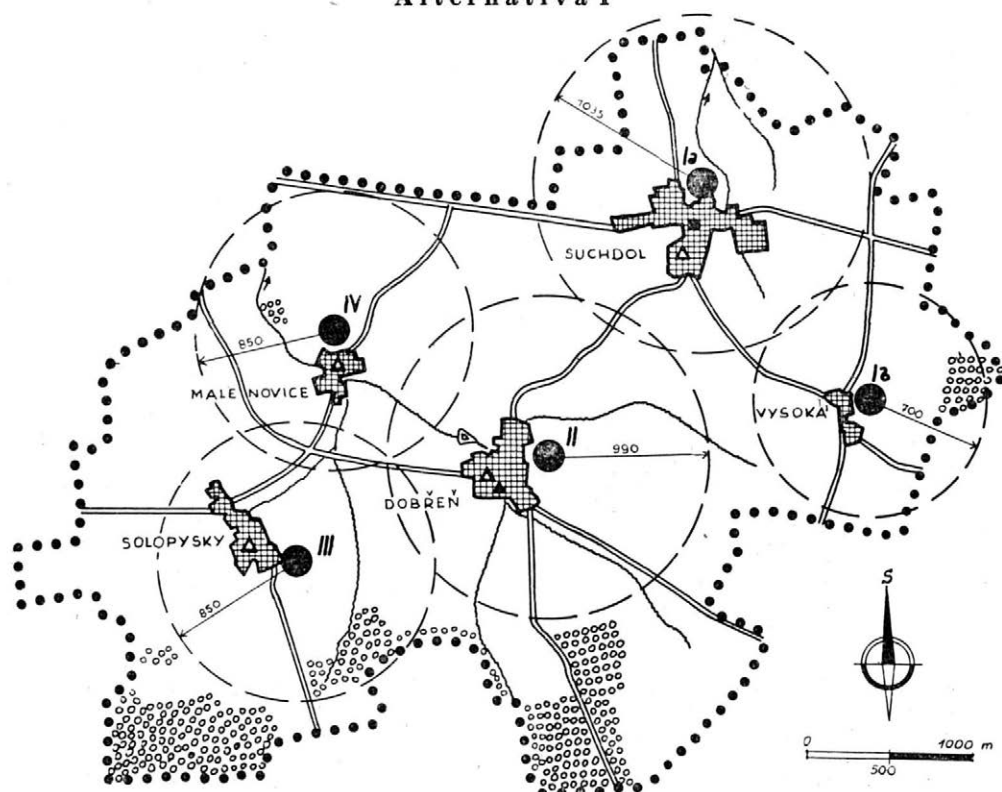
K tomuto výsledku byla připočtena vzdálenost od hranic intravilánu obce k výrobnímu středisku. Tím byla získána výsledná vzdálenost pro zásobování jednotlivých středisek. Protože však šlo o vzdušné vzdálenosti, bylo k výsledku připočteno 20 % (podle několika ověřených zkoušek v terénu) na skutečnou trasu cest.

Po výpočtu výroby a spotřeby hmot v jednotlivých střediscích byly vypočteny tunokilometry a dosazením nákladů na dopravu hmot podle tabulek byl získán výsledek, tj. náklady na dopravu v pracovních jednotkách. K tomu byly ještě připočteny náklady na spotřebované pohonné hmoty (naftu). Nakládání a vykládání hmot nebylo do výpočtu zahrnuto, protože se vycházelo z předpokladu, že bude v obou alternativách stejné.

Třetím ukazatelem bylo porovnání potřeby pracovních sil v živočišné výrobě a z toho vyplývající produktivita práce.

Finanční výsledek (za základ převodu na Kčs byla vzata výše plánované PJ, tj. 18 Kčs bez naturálií) byl převeden na roční náklady. Roční splátky a úroky investičních výpůjček byly uvažovány 7,5 %.

Alternativa I

Legenda k alternativě I, II a III

•••••	lesy		intravilán obce
— —	průměrná vzdálenost	●	středisko živočišné výroby
▽	umístění traktorů	•••	hospodářský obvod JZD
▼	mechanizační středisko		
■	vedení JZD		

Technicko-ekonomický rozbor (alternativa I) pro zamýšlené sloučení družstev v JZD Družba byl zpracován v srpnu 1959. Tento rozbor vycházel ze zásady maximálního využití dosavadních zemědělských objektů ve všech čtyřech slučovaných družstvech a byl uskutečněn na výměru 1389,41 ha zemědělské půdy. Živočišná výroba byla rozdělena do středisek. Při tomto rozboru bylo ovšem nutno brát zřetel na nové, jednotlivými družstvy již vybudované objekty, dále na přírodní podmínky a v neposlední řadě na hospodářské výsledky v živočišné výrobě v jednotlivých družstvech (pracovní síly).

Z uvedených důvodů byla živočišná výroba rozdělena do čtyř středisek: Suchdol-Vysoká, Dobřeň, Solopysky a Malenovice tímto způsobem (uvedené stavy jsou průběžné počty ustájených zvířat):

I. a) Suchdol: 302 dojnice a vysokobřezí jalovice,

b) Vysoká: 190 chovných jalovic, 50 jaloviček od 2 do 6 měsíců, 1000 slepic a 1200 kuřat (A-chov);

II. Dobřeň: 96 dojnic, 55 kusů skotu na žír, 60 býčků 2—6 měsíců, 160 prasnic, 5 kančí, 85 chovných prasniček, 5000 kuřat;

III. Solopysky: 96 dojnic, 50 kusů skotu na žír, 750 žirných prasat, 4000 slepic, 5000 kuřat;

IV. Malenovice: 96 dojnic (volná stáj), 60 telat do dvou měsíců, 55 kusů skotu na žír.

Koně byli rozděleni do všech středisek živočišné výroby.

Vedení družstva bylo navrženo v Suchdole. Hlavní mechanizační středisko, dílny a garáže byly v návrhu v Dobřeni a v každém středisku živočišné výroby menší počet traktorů a ostatních mechanizačních prostředků.

Náklady na ustájení jednotlivých kategorií hospodářských zvířat:

a) dojnice: pro plánovaný stav 620 dojnic a vysokobřezích jalovic byly využívány kraviny v Suchdole (120 kusů), v Dobřeni (96 kusů) a v Solopyskách (96 kusů). Navržena byla adaptace porodny pro 38 krav v Suchdole, novostavba čtyřřadého kravína pro 174 kusů v Suchdole a volné stáje pro 96 dojnic v Malenovicích. Celkové náklady na ustájení dojnic činí 1 593 000 Kčs.

b) žír skotu je v návrhu umístěn v dnešních adaptovaných kravinech v Dobřeni (55 kusů), v Solopyskách (50 kusů) a v Malenovicích (55 kusů). Celkové náklady na adaptace pro plánovaný stav 160 kusů činí 27 500 Kčs.

c) telata a mladý dobytek: kategorie 60 býčků ve stáří 2—6 měsíců je

v návrhu umístěna v adaptovaném objektu v Dobřeni, 60 telat do dvou měsíců stáří v adaptovaném objektu v Malenovicích, 50 jaloviček do 6 měsíců stáří v adaptovaném objektu ve Vysoké a 190 chovných jalovic ve dvou novostavbách volných stájí ve Vysoké. Celkové náklady na adaptace a novostavby činí 651 000 Kčs.

d) prasnice, prasničky a kančí: celé stádo prasnic, včetně chovných prasniček a kančí, je v návrhu umístěno v Dobřeni, březí prasnice (72 kusů) a odchov prasniček (85 kusů) v adaptovaných objektech, kančí (5 kusů) a prasnice (88 kusů) v dosavadních objektech, event. v navrhovaných novostavbách. Celkové náklady na adaptace a novostavby činí 232 500 Kčs.

e) žír prasat: tato kategorie je v návrhu umístěna v Solopyskách v adaptovaných objektech na hluboké podestýlce (celý stav 750 kusů ve čtyřech objektech v kategoriích podle stáří). Náklady na adaptace činí 57 000 Kčs.

f) drůbež: liheň na 10 000 kuřat je v návrhu umístěna v Dobřeni, odchov 5000 kuřat v dosavadních objektech v Dobřeni, dalších 5000 kuřat v dosavadních objektech v Solopyskách a 1200 kuřat (A-chov) ve Vysoké, 1000 slepic (A-chov) v drůbežárnách ve Vysoké a 4000 slepic ve dvou novostavbách (haly) v Solopyskách. Celkové náklady činí 390 892 Kčs.

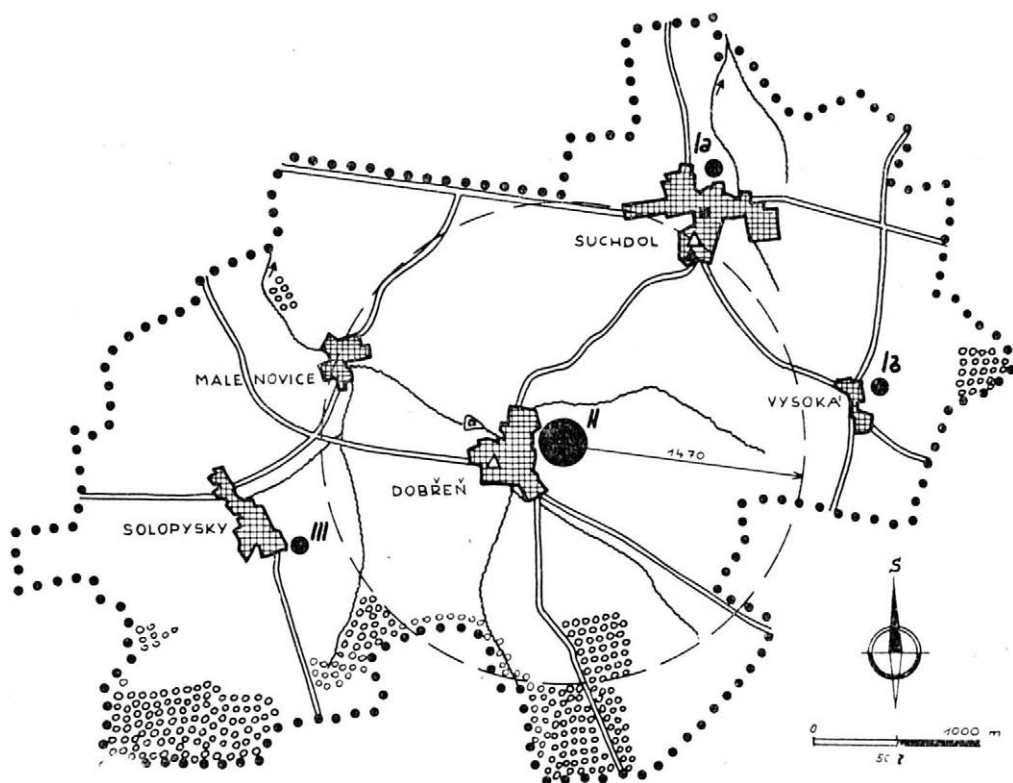
g) sklady objemové píce a steliva: zde byly využívány — mimo půdní prostory novostaveb — všechny stavebně i kapacitou vyhovující objekty v jednotlivých střediscích. Celkové náklady činí 35 000 Kčs.

h) vodovodní přípojky: ve všech střediscích bylo navrženo napojení na dosavadní, popř. na další studnou posílené vodovody. Jen ve Vysoké, kde je nedostatek vody, bylo navrženo vybudování vodovodní přípojky z nových vodních zdrojů s přečerpávacím zařízením. Celkové náklady činí 235 000 Kčs.

i) komunikace jsou v návrhu uvažovány ve střediscích ke všem stavbám. Celkové náklady 228 000 Kčs.

Při celkové rekapitulaci nákladů docházíme k výsledku 3 449 892 Kčs. Jestliže k těmto stavebním nákladům připočteme ještě stavební náklady na akce — zde blíže nerozepsané (administrativní budova, garáže, dílny, konírny, silážní jámy a ostatní doplňková zařízení) — vycházejí celkové náklady návrhu alternativy I na 5 431 110 Kčs. Při rozpočtení činí stavební náklady na dobytčí jednotku 4561,27 Kčs a náklady na hektar zemědělské půdy 3953,48 Kčs.

Alternativa II

Jak již bylo uvedeno, tato alternativa vznikla z podnětu družstva. Soustředění hospodářských zvířat bylo ponecháno tak, jak byl požadavek družstva, a pro tuto variantu byl vypracován také technicko-ekonomický rozbor a posouzení vyjmenování již ekonomických ukazatelů.

U této alternativy je toto rozmístění živočišné výroby:

I. a) Suchdol: 134 dojníc;

b) Vysoká: 90 chovných jalovic, 1000 slepic a 1200 kuřat (A-chov);

II. Dobřeň: 160 prasnic, 5 kanců, 40 chovných prasníček, 760 žírných prasat, 476 dojníc a vysokobřezích jalovic, 154 telat ve stáří do 6 měsíců, 90 chovných jalovic, 36 kusů žírného skotu, 10 000 kuřat (líheň), 8000 kuřat (odchov), 4000 slepic;

III. Solopysky: 120 kusů žírného skotu.

Koně byli rozmístěni do všech středisek živočišné výroby.

Vedení družstva, hlavní garáže, mechanizační středisko a dílny jsou v této al-

ternativě umístěny v Suchdole. Garáže pro traktory byly navrženy u středisek polních skupin (Dobřeň, Solopysky) a vyčleněna skupina traktorů v Dobřeni pro dopravu v živočišné výrobě.

V této alternativě je patrna snaha o soustředění veškeré živočišné výroby do jednoho střediska. Přesto jsou zde i výhledově využívány již dokončené novostavby v ostatních střediscích — kravín v Suchdole, volná stáj mladého dobytka ve Vysoké a kravín v Solopyskách pro zír skotu. Ze živočišné výroby je úplně vypuštěna obec Malenovice.

Stavební náklady na typové novostavby a nutné různé adaptace pro ustájení plánovaného počtu hospodářských zvířat činí 5 192 200,— Kčs. Náklady na vodní zdroje a vodovodní přípojky činí 271 500 Kčs a na vybudování potřebných komunikací 519 200,— Kčs.

Celková rekapitulace uvedených stavebních nákladů je 5 982 900,— Kčs. Jestliže k těmto stavebním nákladům připočteme, právě tak jako v alternativě I, ještě stavební náklady za akce neroze-

psané (garáže, konírny, silážní jámy a další pomocná zařízení), docházíme k celkovým nákladům druhého TERu (alternativa II) 8 575 335,— Kčs.

Při rozpočtení dostáváme stavební náklady na dobytčí jednotku ve výši 7311,22 Kčs, náklady na hektar zemědělské půdy 6171,93 Kčs.

Pro porovnání stavebních nákladů je nutno učinit některé úpravy. V první alternativě je uvažováno dočasné využití stájí pro žír skotu a po skončení navrhované výstavby by došlo k řešení novostavbou i pro tuto kategorii skotu. Obdobný případ je u žíru prasat. Proto je nutno připočítat k nákladům na výstavbu podle alternativy I 1 286 000 Kčs. Ve II. alternativě není již uvažováno o výstavbě, která byla vybudována v období po návrhu I. alternativy (porodna prasnic, volná stáj jalovic), a proto je plánovaný náklad připočten ke II. alternativě (488 000 Kčs).

Souhrn plánovaných stavebních nákladů:

I. alternativa	5 431 110,— Kčs
vyrovnání	1 286 000,— Kčs

Srovnatelné stavební náklady	6 717 110,— Kčs
------------------------------	-----------------

II. alternativa	8 575 335,— Kčs
vyrovnání	488 000,— Kčs

Srovnatelné stavební náklady	9 063 335,— Kčs
------------------------------	-----------------

Rozdíl plánovaných stavebních nákladů činí 2 346 225,— Kčs.

Porovnání nákladů na dopravu — rozdíl vzdáleností při zásobování středisek živočišné výroby

Způsob výpočtů byl vysvětlen v úvodu. Množství přepravovaných hmot bylo vypočteno na základě krmivové bilance. K potřebě krmiv a steliv byly připočteny ztráty skladováním a eventuální rezervy. Z přepravovaných hmot byly uvažovány: seno, krmná a stelivová sláma, silážní hmota, krmné okopaniny, chlévská mrva a močůvka. Ostatní hmoty, jako např. jadrná krmiva, nebyly uvažovány. Ze silážních hmot nebyly uvažovány cukrovarské řízky, neboť náklady na jejich dopravu budou v obou případech pravděpodobně stejné (viz tab. IV).

IV.

Středisko	Vypočtená střední vzdálenost v km	
	A I	A II
Suchdol	1,24	1,24
Vysoká	0,70	0,70
Solopysky	1,04	1,15
Dobřeň	1,19	1,77
Malenovice	1,04	—

Vzdálenost byla propočtena na základě projektu HTUP, která navrhuje dva základní řepařské osevní postupy a jeden osevní postup doplňující, dále píceinářský postup pro pastevní odchov jalovic u střediska Vysoká (tab. V).

V.

Středisko	A I		A II	
	t/km	PJ	t/km	PJ
Suchdol	10 635,52	239,94	5 258,98	120,58
Vysoká	2 159,36	49,77	914,83	21,04
Solopysky	7 439,49	150,65	2 811,98	61,28
Dobřeň	6 389,94	139,48	41 685,50	930,27
Malenovice	4 002,03	89,56	—	—
	30 626,34	669,40	50 671,29	1133,17

Spotřeba pohonných hmot na t/km je průměrně 0,14 litrů nafty. Cena za 100

litrů nafty je 190,07 Kčs. Odměna za pracovní jednotku je 18,— Kčs.

VI.

Alternativa	t/km	Pracovní jednotky		Spotřeba nafty		Náklady na dopravu celkem Kčs
		počet	Kčs	hl	Kčs	
I.	30 626,34	669,40	12 049,20	42,88	8 150,20	20 199,20
II.	50 671,29	1133,17	20 397,10	70,98	13 491,20	33 888,30
Rozdíl	20 044,95	463,77	8 347,90	28,10	5 341,—	13 689,10

Vypočtený rozdíl nákladů na dopravu tím, že budou prodlouženy vzdálenosti při soustředění živočišné výroby do jednoho střediska, až na malou část, ukazuje zvýšené provozní náklady o 13 689,— Kčs. Jde jen o hrubý odhad, neboť k přesnému výpočtu by bylo nutno vypracovat časové snímky, propočítat ztráty času ostatních pracovníků zvětšenou vzdáleností a možnost využití dopravních prostředků při zkrácených vzdálenostech na jiných pracích, spotřebení dopravních prostředků atd. To by vyžadovalo vypracovat přesný harmonogram prací a podrobnou samostatnou studii.

Ze zkušeností tohoto sloučeného družstva za prvního půl roku je možno učinit tyto závěry:

Ozimá směska byla sečena na jednom pozemku pro všechna střediska, jednak pro ranost porostů na výhodně položené parcele a jednak proto, aby se celý tento pozemek co nejdříve uvolnil pro následnou plodinu. Obdobně se to projevilo i při sklizni vojtěšky na zelené krmení.

Vypočtené náklady budou naprosto nepodstatné, bude-li jeden osevní postup organizován tak, aby byl plně podřízen potřebám soustředění živočišné výroby, a natolik pružný, aby jím mohl být přizpůsoben. To platí pro zelenou píci, zčásti pro silážní hmotu a krmné okopaniny. U sena a krmné i stelivové slámy je problém poněkud složitější.

Ve středisku Dobřeň by bylo nutno uskladnit:

seno 12 163 q =
= 17 238 m³ skladovacích prostorů
sláma krmná 7 333 q =
= 9 166 m³ skladovacích prostorů
sláma stelivová 11 975 q =
= 14 970 m³ skladovacích prostorů
celkem 41 374 m³ skladovacích prostorů

Soustředění takového množství píce není možné z požárních i z jiných důvodů. Proto se navrhuje uskladnit v tomto středisku jenom třetinu a ostatní množství v polních skladech, odkud budou mimo pracovní špičky doplňovány sklady ve středisku.

Porovnání potřeby pracovních sil v živočišné výrobě

Při propočtu potřeby pracovních sil se vycházelo — podobně jako u stavebních nákladů — ze schválených typů zemědělských staveb, čímž je dána technologie i organizace pracovního procesu. Proto bylo použito časových snímků podle šetření *Státního ústavu pro vývoj a typizaci zemědělských a lesních staveb*.

Délka pracovní doby byla uvažována na sedm hodin denně za předpokladu, že jeden pracovník odpracuje průměrně 400 pracovních jednotek za rok. Při této úvaze činí úspora 3600 pracovních jednotek, tj. 64 800,— Kčs.

VII.

Středisko	Alternativa I			Alternativa II		
	pracovníci					
	ve stájích	zásobo- vací četa	celkem	ve stájích	zásobo- vací četa	celkem
Suchdol	18	4	22	9	1	10
Vysoká	6	1	7	4	—	4
Dobřeň	18	2	20	46	6	52
Solopysky	16	2	18	3	—	3
Malenovice	9	2	11	—	—	—
Celkem	67	11	78	62	7	69

Úspora pracovních sil činí celkem devět pracovníků.

Rekapitulace uvažovaných provozních nákladů

1. Zvýšené plánované náklady na stavby a ostatní potřebná zařízení činí pro alternativu II 2 346 225,— Kčs. Uvažujeme-li roční splátku a úroky investičních výpůjček 7,5 %, činí roční náklady 175 967,— Kčs.

2. Při soustředění živočišné výroby do jednoho střediska jsou náklady na dopravu zvýšeny o 13 689,— Kčs ročně.

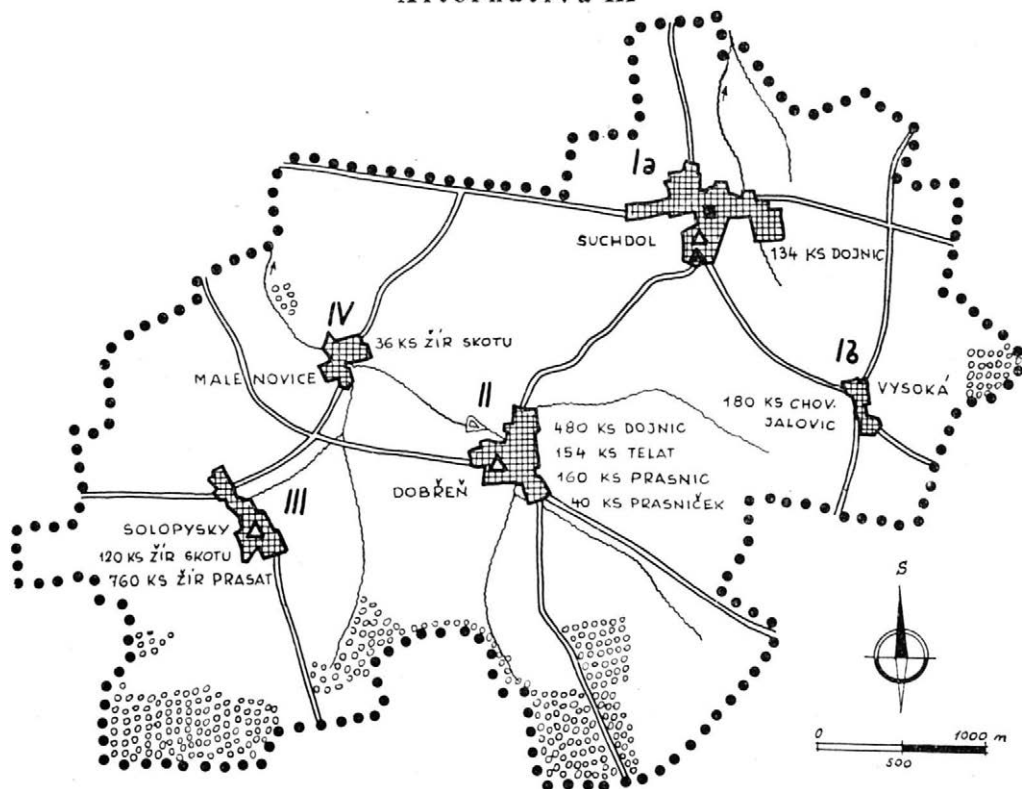
3. Propočtená úspora pracovních sil je 9 pracovníků, tj. 64 800,— Kčs.

4. Celkem tedy činí zvýšené roční náklady při druhé alternativě 124 856,— Kčs.

Z těchto hrubých propočtů je patrné, že k úsporám nedochází proto, že v obou alternativách je uvažováno v dnešních normách schválených typů staveb, takže limity na ustájení jednoho kusu jsou stejné. Ve druhé alternativě bylo nutno uvažovat s ohledem na soustředění výroby do jednoho střediska novou výstav-

bu skladů na suchou píci a steliva. V první alternativě bylo využíváno dosavadních stodol a skladů v jednotlivých střediscích živočišné výroby. Dnešní schválené typy staveb pro živočišnou výrobu byly většinou vyvinuty v období zakládání družstev a znamenaly podstatné zvýšení produktivity práce. Koncentrace těchto typových staveb, např. krávnů, v jednom středisku již nepřináší další úsporu pracovních sil. Velkovýroba předpokládá využívání nejlepších pracovníků-specialistů, a to v rámci celého družstva, nikoli jen v rámci jednoho střediska. Tato zásada mnohdy předpokládá dojíždění pracovníků do střediska výroby, což musí řešit všechna sloučená družstva. Koncentrace živočišné výroby do jednoho střediska přinese vyšší kulturu práce jen v tom případě, že bude zaveden dvousměnný provoz s délkou pracovní doby jako v průmyslu. Dosavadní typové stavby nesplňují tuto podmínku bez nároku vyššího počtu pracovních sil.

Alternativa III

Po vypracování dvou uvedených alternativ výsledky jasně ukázaly, že je nutno přistoupit ke zcela novému řešení proto, aby se dosáhlo zlevnění investiční výstavby a aby došlo k podstatnému snížení

potřeby pracovních sil. Těmto podmínkám vyhovuje soustředění jedné až dvou kategorií hospodářských zvířat vždy do jednoho střediska živočišné výroby, a to v takovém množství, aby středisko bylo

i výhledově co nejvíce konečným řešením a přitom aby nepřesahovalo optimální mez vzdáleností při dopravě objemových hmot. Přitom je však stále nutno mít na zřeteli sídlištní celky a již nově vybudované stájové prostory.

Z těchto zásad se vycházelo při vypracovávání III. alternativy, která byla již schválena družstvem.

Rozmístění živočišné výroby ve výsledné, tj. III. alternativě:

I. a) Suchdol: 134 dojníc;

b) Vysoká: 180 chovných jalovic, 1000 slepic a 1200 kuřat (A-chov);

II. Dobřeň: 486 dojníc a vysokobřezích jalovic, 154 telat, 160 prasnic, 5 kančí, 40 chovných prasniček;

III. Solopysky: 120 kusů skotu na žíru;

IV. Malenovice: 36 kusů skotu na žíru.

Ustájení prasat na žíru, užitkového chovu slepic a odchov kuřat je navrhováno prozatímním řešením. Jde o levné adaptace stodol a o přechodné využití dosavadních drůbežáren do té doby, než budou vytvořeny podmínky pro velkovýrobní řešení v rámci okresu (sdružení družstev, specializovaná družstva).

Vedení družstva, hlavní garáže, mechanizační středisko a dílny jsou v této alternativě umístěny v Suchdole. Garáže pro traktory jsou navrženy též v Dobřeni pro polní skupinu a pro středisko živočišné výroby, a pro polní skupinu v Solopyskách. Centrální sýpku má družstvo v Suchdole o dostatečné skladovací kapacitě. Koně byli rozmístěni do všech středisek živočišné výroby.

Náklady na ustájení jednotlivých kategorií hospodářských zvířat:

a) dojnice: pro plánovaný stav 620 dojníc a vysokobřezích jalovic je využíván kravín v Suchdole pro 120 kusů a adaptovaná porodna pro 14 kusů. Kravín v Dobřeni je v návrhu adaptován na porodnu pro 62 krav s profylaktoriem, a pro dojnice stojící na sucho (40 kusů) je využíván adaptovaný kravín v Dobřeni. Pro 384 dojníc je navržena stavba volné stáje dojníc s možností dávkovaného krmení v Dobřeni. Celkové náklady na ustájení dojníc činí 1 746 000 Kčs.

b) žír skotu: je v návrhu umístěn v dnešním kravíně v Solopyskách, a to 120 kusů, a zbytek 36 kusů v kravíně v Malenovicích. Celkové náklady na adaptace činí 96 000 Kčs.

c) telata a mladý dobytek: celý stav 180 kusů mladého dobytka je

ustájen ve dvou volných stájích (jedna je již dokončena) ve Vysoké. V novostavbě v Dobřeni je v návrhu umístěno 154 telat do stáří dvou měsíců. Celkové stavební náklady činí 626 800 Kčs.

d) prasnice, prasničky a kančí jsou v návrhu umístěny ve středisku v Dobřeni, a to prasnice a kančí v dokončených stavbách, chovné prasničky v nových dvouboudách. Celkové stavební náklady činí 39 000 Kčs.

e) žír prasat je v této výsledné alternativě ustájen provizorně na hluboké podestýlce v adaptovaných objektech v Solopyskách. Celkové stavební náklady činí 45 000 Kčs.

f) drůbež je v této alternativě umisťována provizorně v dosavadních objektech. Celkové stavební náklady na adaptace činí 28 600 Kčs.

g) sklady objemové píce a steliva jsou umístěny z třetiny potřebné kapacity u střediska živočišné výroby v Dobřeni, další část v ostatních střediscích a v polních kolnách a oborozích u polních skupin. Celkové stavební náklady činí 710 000 Kčs.

h) vodovodní přípojky: pro středisko v Dobřeni a ve Vysoké je navrženo vybudování vodovodu z nových vodních zdrojů. Ostatní střediska jsou zásobována z vybudovaných již studní. Celkové stavební náklady činí 430 000 Kčs.

i) komunikace jsou uvažovány ke všem objektům živočišné výroby včetně přístupových komunikací. Celkové stavební náklady činí 177 000 Kčs.

Celková rekapitulace uváděných stavebních nákladů je 3 898 400 Kčs. Jestliže k těmto rozepsaným stavebním nákladům připočteme, právě tak jako v předchozích dvou alternativách, ještě stavební náklady za akce zde blíže neuvedené (administrativní budova, garáže, dílny, konírny a ostatní pomocná zařízení), docházíme k celkovým nákladům 6 284 655 Kčs, čili na dobytčí jednotku 5366 Kčs a na hektar zemědělské půdy 4522 Kčs.

Při porovnání alternativy I a alternativy III docházíme k závěru, že finanční náklady na stavební investice vykazují rozdíl 853 545 Kčs v neprospěch alternativy III.

Zvýšení stavebních nákladů je způsobeno tím, že všechny kategorie hospodářských zvířat (skot, prasnice) jsou v návrhu umístěny v novostavbách s moderní technikou a technologií, kdežto v alternativě I jsou některé kategorie ustájeny v neúplně vyhovujících objektech (žír skotu, telata a chovné prasničky). Žír prasat je řešen provizorně

na hluboké podestýlce v alternativě I i III.

Navrhovaná koncentrace dojnic umožňuje rozvinout velkovýrobní zásady v celém rozsahu. Je zde možno využít všech mechanizačních prostředků a zavedení

dvousměnného provozu při podstatném snížení počtu pracovních sil. Podle předběžných odhadů dojde ke snížení o dalších osm pracovníků, takže efektivnost navrhovaných investic stoupne o 14 %.

Z á v ě r

Z návrhu třetí alternativy vyplývá, že byla zaměřena na vyřešení koncentrace dojnic a optimální velikosti tohoto střediska, jehož součástí jsou telata v takovém počtu, který zajišťuje reprodukci základního stáda, popř. skotu na žir.

Při tak velkém stádu dojnic lze předpokládat, že část stáda musí být izolována z různých důvodů (nemoci, bracke apod.) od hlavního stáda. K tomu je možno využít již postaveného kravína v jiném středisku (Suchdol).

Umístění prasnic v Dobřeni vyplývá i z vybudovaných nových stájových prostorů pro prasnice, kde je již použito zásad nové technologie.

Chovné jalovice byly pro příznivé přírodní podmínky a pro možnost zavedení směnnosti práce soustředěny do samostatného střediska (Vysoká).

Žir skotu se pro využití novostaveb vyčleňuje do samostatného střediska (Sokolovský).

Žir prasat a chov drůbeže je umisťován v provizorních objektech. V těchto odvětvích je uvažováno o tomto řešení:

a) vytvořit specializovaná družstva s možností nákupu krmiv z fondů vytvořených družstvy, která nebudou provozovat tuto živočišnou výrobu;

b) vybudovat specializované farmy v rámci okresního sdružení družstev s dodávkou krmiv členskými družstvy na základě smluvních tržních vztahů a podílů na čistém důchodu.

Pro hlavní středisko dojnic v Dobřeni je v současné době v *Krajském státním ústavu pro projektování zemědělské a les-*

nické výstavby v Praze vypracován projekt volné stáje pro 384 dojnic s možností dávkového krmení. Dosavadní novostavba dvouřadého kravína s půdním prostorem je využívána jako porodna s profylaktoriem pro 62 dojnic. Kravín, adaptovaný ze stodoly (s krmnou i hnojnou drážkou), je využíván pro 40 dojnic po sedmém měsíci březosti (stojících na sucho). Vytváří se tak stádo 384 dojících krav.

Vlastní volná stáj dojnic je rozčleněna ve čtyři samostatné objekty, spojené centrální dojírnou. Každá stáj je střední krmnou chodbou rozdělena na dvě části po 48 kusech. Píce bude zakládána zakládacím vozem a podestýlka odstraňována buldozerem. Ke stájím jsou přičleněny volně přístupné tvrdé výběhy. Sklady píce, steliva a silážní prostory jsou řešeny v podélné ose stáje, takže se zde vytváří jednoduchý provozní okruh.

Konečné řešení rozmístění živočišné výroby ve družstvech musí být bezpodmínečně řešeno perspektivním plánem organizace živočišné výroby v rámci celého okresu na základě prohloubené racionizace živočišné výroby. Jde o sklonění výrobních úkolů v tom směru, aby ve družstvech bylo dosaženo optimálního počtu v jednotlivých kategoriích hospodářských zvířat a optimální specializace s ohledem na přírodní podmínky a dokonalé sladění se zaměřením rostlinné výroby. Tím dojde k dalšímu zintenzívnění zemědělské produkce ve prospěch celé společnosti, a to na základě vyšší rentability provozu a vyšší efektivnosti v zemědělské výrobě.

BUDE V NAŠICH JZD UPLATŇOVÁN CHOZRASČOT NEBO JEN URČITÉ JEHO PRVKY?

Splnění závažných úkolů zemědělské družstevní velkovýroby, které byly stanoveny XI. sjezdem KSČ a usnesením ÚV KSČ z března 1959, bude ve značné míře záviset na zlepšení úrovně řízení hospodářské činnosti zemědělských závodů. Potřebám naší společnosti může odpovídat používání jen takové metody řízení socialistických závodů, která je založena na působení ekonomických zákonů socialismu a umožňuje jejich využívání v hospodářské praxi. Proto má zvláště velký význam teoretický poznatek na úseku ekonomických věd, že „Chozrasčot je forma plánovitého vedení hospodářství socialistických podniků, ...“, a že „Chozrasčot je za socialismu objektivně nutnou ekonomickou kategorií“.¹⁾ V důsledku toho „Zavádění chozrasčotu je objektivní ekonomickou nutností pro všechna odvětví socialistického národního hospodářství — průmysl, dopravu, stavebnictví, zemědělství (pro sovchozy, opravářsko-technické stanice a kolchozy).“ (Podtrhl K. O.)²⁾

Názor o nutnosti uplatňování chozrasčotu v zemědělských družstvech zastává nejen autorský kolektiv citované učebnice, ale též řada dalších sovětských ekonomů, zemědělských vědeckých a hospodářských pracovníků. Svědčí o tom např. sborník, sestavený z přednášek a vystoupení účastníků konference o otázkách chozrasčotu³⁾, pořádané v roce 1948 ministerstvem vysokých škol SSSR, jakož i jiné publikace v odborných ekonomických a zemědělských sovětských časopisech z posledních let. Také u nás se vědečtí a hospodářští pracovníci zabývají teoretickými a praktickými otázkami chozrasčotu a jeho uplatňováním v zemědělské družstevní velkovýrobě, takže je možno očekávat publikace výsledků jejich prací již v krátké době. Praktický význam vědeckých poznatků o nutnosti uplatňování chozrasčotu v JZD spočívá v tom, že osvětlují cestu ke zvýšení úrovně řízení těchto institucí, jak to odpovídá potřebám naší společnosti.

S ohledem na význam, který má vědecké poznání chozrasčotu pro rozvoj na-

šeho národního hospodářství, těší se publikace o těchto otázkách v naší společnosti značné pozornosti. Zvláště pak články, publikované v ekonomických časopisech našich nejvyšších vědeckých institucí, ČSAV a ČSAZV, jsou studovány širokým okruhem nejen vědeckých, ale i hospodářských pracovníků, propagandistů aj., kteří z nich čerpají poučení pro svou každodenní práci.

V článku „Zvláštnosti a podmínky uplatňování chozrasčotu v JZD“⁴⁾ jsem se pokusil teoreticky vyložit a zdůvodnit, kromě jiných otázek, především nutnost uplatňování chozrasčotu ve všech socialistických závodech, tudíž i v našich JZD, a poukázat na zvláštnosti jeho uplatňování v JZD. Ve stejné době byl publikován článek s. Jaroslava Rypoty „Chozrasčotní postavení podniků v národním hospodářství“⁵⁾, který autor uzavírá slovy: „...je správné mluvit jen o určitých prvcích chozrasčotního řízení podniků v družstevním sektoru a o jejich prohlubování“, a vyslovuje tak zřejmě nesouhlas s názorem, že chozrasčot je za

¹⁾ Učebnice politické ekonomie, vyd. SNPL v Praze r. 1959, str. 543.

²⁾ Tamtéž str. 547–548.

³⁾ Teorijskaja i praktičeskaja chozjajstvenno-vo rasčeta, vyd. Socekgiz, Moskva 1958.

⁴⁾ Sborník ČSAZV — Zemědělská ekonomika, č. 2/1960, str. 83–100.

⁵⁾ Politická ekonomie, č. 2/1960, str. 112–125.

socialismu nutno uplatňovat ve všech socialistických závodech, tedy i v našich zemědělských družstvech.

Otázka, zda chozrasčotní hospodaření JZD se stává v období dovršení naší socialistické výstavby ekonomickou nutností nebo zda „... chozrasčotní postavení podniků se týká podniků, které jsou vlastnictvím všelidovým“⁶⁾, jak ji vymezuje s. Rypota, nemá význam jenom teoretický. Jestliže jsou názory o nutnosti chozrasčotního hospodaření v zemědělských družstvech správné, pak uvědomělé vytváření předpokladů a podmínek uplatňování chozrasčotu, s přihlédnutím k jeho zvláštnostem v těchto podnicích, představuje hlavní cestu, vedoucí ke zvýšení úrovně řízení celé naší zemědělské družstevní velkovýroby. Jestliže však na-proti tomu je správný názor, který vyjadřuje ve svém článku s. Rypota, pak je uplatňování chozrasčotu jako metody řízení našich JZD nepoužitelné a může být používáno jen některých jeho prvků, v článku však blíže nevysvětlených.

Domníváme se, že způsob otázek chozrasčotu v článku s. Rypoty je na mnoha místech metodicky i teoreticky nesprávný a že jej proto dovedl k chybným závěrům o uplatňování chozrasčotu v JZD. Chtěl bych proto poukázat na ta místa v jeho práci, která považuji za nesprávná, a doufám, že výměna názorů na tyto pro praxi velmi důležité otázky přispěje k jejich hlubšímu poznání.

*

Autor článku vytyčuje především úkol „... charakterisovati příčiny, které vyvolávají chozrasčotní postavení v rámci socialistické ekonomiky“⁷⁾. Při rozboru této otázky vychází ze zjištění, že častým jevem naší národohospodářské praxe jsou dvě proti sobě působící tendence, kdy na jedné straně centrální orgány společnosti usilují „... aby zajistily u podniků především výrobu těch výrobků, které jsou z hlediska celospolečenského nejpotřebnější“, a na druhé straně „... můžeme vidět snahu podniků vyrábět především ty výrobky, které jsou výhodné z hlediska zájmů podniků vzhledem k stávajícím normativům hmotné zainteresovanosti“. Příčinu tohoto jevu vidí autor v existenci ekonomického základu rozporu mezi individuálními a společenskými zájmy, který se v naší společnosti „... projevuje rovněž jako roz-

por mezi individuálními a podnikovými zájmy a jako rozpor mezi podnikovými a celospolečenskými zájmy“. Sám ekonomický základ těchto rozporů vysvětluje takto: „Nemožnost odměňovat členy socialistické společnosti podle potřeb, ... a skutečnost, že práce se nestala první potřebou, vytvářející ekonomický základ rozporu mezi individuálními zájmy a celospolečenskými zájmy.“⁸⁾ Své zkoumání příčin chozrasčotního postavení podniků uzavírá definicí: „Chozrasčotní postavení podniků v socialistické ekonomice je způsobováno existencí ekonomického základu rozporu mezi individuálními a celospolečenskými zájmy, který se projevuje na různých stadiích vývoje ekonomické základny socialismu.“⁹⁾

Teoretické zdůvodnění příčin chozrasčotního postavení podniků, uvedené v článku s. Rypoty, považuji za nedostačující a nesprávné. Nelze přece již po stránce metodické připustit, že příčinou zcela konkrétní ekonomické skutečnosti — chozrasčotního postavení podniků — je ekonomický základ rozporů mezi různými zájmy ve společnosti, jestliže jej definujeme jako něco, co nelze dosud uskutečnit nebo co dosud nenastalo (odměňování podle potřeb a práce není první potřebou). Tento postup však vyplývá z autorových definic, jestliže je seřadíme v logickém sledu. Teoreticky nesprávné by bylo též zdůvodňování příčin chozrasčotního postavení podniků rozporu v zájmech lidí. Ekonomické zájmy lidí jsou objektivně určeny postavením společenských tříd, avšak samy nemohou určovat objektivní ekonomické skutečnosti. Připuštění takové možnosti by znamenalo hledání příčin objektivní ekonomické skutečnosti v oblasti subjektivně psychologické, a ne především v působení ekonomických zákonů. Výsledkem nesprávného metodického postupu a vytyčení chybných teoretických hledisek je, že základní otázka příčin chozrasčotního postavení závodů v socialistické společnosti zůstala v článku s. Rypoty nevyřešena přesto, že jí věnoval několik stran.

Proti metodickému postupu a teoretickým názorům s. Rypoty na zdůvodnění nutnosti chozrasčotního hospodaření podniků stavím vysvětlení položené otázky ve svém článku¹⁰⁾, které se ve svých důsledcích shoduje s názory sovětských ekonomů na uplatňování chozrasčotu v zemědělských družstvech. Soudím, že

⁶⁾ Viz str. 113 článku s. Rypoty.

⁷⁾ Všechny citáty viz str.: 114 článku s. Rypoty.

⁸⁾ Viz str. 114 článku s. Rypoty; domnívám se, že v citátu místo „vytvářející“ mělo být „vytvářejí“.

Pozn. K. O.

⁹⁾ Viz str. 118 článku s. Rypoty.

¹⁰⁾ K. Ostřejš, Zvláštnosti a podmínky uplatňování chozrasčotu v JZD, Sborník ČSAZV — Zemědělská ekonomika, č. 2/1960, str. 84–87.

objektivní charakter chozrasčotu jako ekonomické kategorie socialismu je určen působením ekonomických zákonů socialismu na výrobu v podnicích a že jeho subjektivní charakter jako metody je výrazem uvědomělého využívání poznatků o tomto působení při řízení socialistických podniků. V tomto pojetí však chozrasčotní postavení podniků nejen „...umožnit využívání všech ekonomických zákonitostí, působících v rámci socialistické ekonomiky“¹¹⁾, nýbrž je objektivním důsledkem jejich působení a subjektivním výrazem jejich využívání při zcela určité hospodářské činnosti.

Neujasněnost základní otázky, jaká je příčina chozrasčotního postavení socialistických podniků, přivedla s. Rypota — jak se domnívám — k nesprávnému pojetí některých dalších problémů. Tak například zdůrazňuje, že „charakteristickým znakem chozrasčotního postavení podniků je samostatnost těchto podniků...“¹²⁾. Je sice pravda, že operativní samostatnost podniků, spolu s centrálním jejich řízením v základních otázkách představuje charakteristický znak chozrasčotního hospodaření, avšak jen jeden z několika jeho charakteristických znaků. Další z nich představují hospodárnost, plánovitost, rentabilita, hmotná zainteresovanost, hmotná odpovědnost a využívání hodnotových forem při řízení a kontrole. Tyto další znaky však s. Rypota ve svém článku opomíjí a ztěžuje si tak poznání chozrasčotu jako ekonomické formy, jejíž význam pro praxi spočívá především v tom, že umožňuje využívat působení ekonomických zákonů na výrobu v podnicích při uskutečňování jejich řízení.

Jednostranné a v důsledku toho nesprávné je i pojetí zbožího charakteru výroby v rámci všelidového vlastnictví. Soudruh Rypota píše: „Existence skupinového vlastnictví vtiskuje i výrobě, která se uskutečňuje v rámci všelidového vlastnictví, zbožího charakter a způsobuje, že ...zákon hodnoty působí i ve sféře všelidového vlastnictví“¹³⁾. Je všeobecně uznávanou skutečností, že nejen rozdílné vlastnické formy, ale též společenská dělba práce, která v podmínkách socialistické ekonomiky nabývá plánovitého charakteru, avšak zároveň zachovává ještě „...podstatné rozdíly mezi prací duševní a fyzickou, kvalifikovanou a jednoduchou...“¹⁴⁾ a vyplývá z dosažené úrov-

ně výrobních sil, je příčinou existence zbožího výroby za socialismu.

Zjednodušeně a nesprávně vysvětluje s. Rypota, jak se domnívám, i vznik a působení ekonomických zákonů socialismu. Píše: „Chozrasčotní postavení podniků bude tak ovlivňováno ... nejen zákonitostmi, vyvolanými existencí všelidového vlastnictví, např. zákona plánovitého a proporcionálního rozvoje a základního ekonomického zákona, ale i těmi zákonitostmi, které vyvolává vzájemná existence vlastnictví skupinového a vlastnictví všelidového v socialistické ekonomice, např. působením zákona hodnoty v oblasti státního vlastnictví.“¹⁵⁾ Víme, že ekonomické zákony socialismu působí na výrobu pouze v podmínkách společenského vlastnictví výrobních prostředků. Na tomto základě stává se plánovitě stanoveným, hlavním cílem společenské výroby zvýšení hmotné a kulturní úrovně pracujících. Tomuto cíli je v naší společnosti podřízena výroba nejen v podnicích státních, ale i v družstevních, které dohromady představují socialistický sektor národního hospodářství. Ve vzájemných vztazích státních a družstevních institucí připadá vedoucí úloha státu. To však plyne nejen z toho, že státní úsek národního hospodářství je mohutnější a významnější, ale také — a to hlavně — z ekonomické skutečnosti, že na všelidovém vlastnictví výrobních prostředků ve státních podnicích se plně podílí nejen dělnická třída a pracující inteligence, ale — i když ve zvláštních formách — též družstevní rolníci.¹⁶⁾ Z uvedeného vyplývá, že příčinou působení ekonomických zákonů socialismu je zřejmě existence socialistického sektoru národního hospodářství, a ne pouze všelidového vlastnictví, jak je uvedeno v článku.

Stejně jednostranné a podle mého názoru chybně chápe s. Rypota i tzv. bezprostředně společenský charakter práce za socialismu. Píše: „Práce za socialismu má bezprostředně společenský charakter v tom smyslu, že společnost má určité možnosti, které jsou jí dány existencí všelidového vlastnictví, určit předem nebo lépe řečeno v okamžiku, kdy je tato práce vynakládána, její společenské určení“ a dále ještě „Existence skupinového vlastnictví v socialistické ekonomice snižuje stupeň této bezprostřed-

¹¹⁾ Viz str. 114 článku s. Rypoty.

¹²⁾ Viz str. 117 článku s. Rypoty.

¹³⁾ Viz str. 114 článku s. Rypoty.

¹⁴⁾ Učebnice politické ekonomie, vyd. SNPL v Praze r. 1959, str. 514.

¹⁵⁾ Viz str. 114 článku s. Rypoty.

¹⁶⁾ Podrobnější rozbor této otázky nalezneme v citovaném již článku K. Ostřeje na str. 89–90.

nosti.¹⁷⁾ Autor zřejmě naprosto důsledně zužuje charakteristické rysy socialistické ekonomiky, určené působením ekonomických zákonů socialismu, pouze na úsek všelidového vlastnictví. V ekonomických podmínkách existence dvou forem socialistického vlastnictví výrobních prostředků je možné plánovat společenské určení práce a jejich produktů nejen ve státním, ale i v družstevním úseku socialistického sektoru. V praxi se tato možnost uskutečňuje dokonaleji v sektoru státním, jak to odpovídá jeho vedoucímu postavení v rámci národního hospodářství, a méně dokonale v zemědělských výrobních družstvech. Má tedy zřejmě práce bezprostředně společenský charakter též na úseku družstevního vlastnictví, avšak stupeň jejího zespolečenštění je v porovnání s úsekem všelidového vlastnictví nižší. Je samozřejmě, že ještě vyššího stupně zespolečenštění dosáhne práce ve vyšším vývojovém stupni komunistické společnosti, kdy základem její ekonomiky se stane pouze všelidové vlastnictví. Za nesprávné považují stanovisko autora, že „*Všelidové vlastnictví vytváří možnost sjednocení ekonomických zájmů jednotlivce a společnosti, neboť rozvoj všelidového vlastnictví není v rozporu s rozvojem vlastnictví předmětů osobní spotřeby jednotlivých členů společnosti.*“¹⁸⁾ protože i skupinové vlastnictví plní v ekonomických podmínkách socialismu tuto funkci. Družstevní vlastnictví je za socialismu ekonomickou nutností a bez jeho existence by sjednocení ekonomických zájmů společnosti a jejich členů nebylo možné.

Domnívám se, že nedocení družstevního vlastnictví v ekonomických podmínkách socialismu dovedlo s. Rypotu k dalšímu zjednodušujícímu pojetí: „...*charakteristickým znakem chozrasčotního postavení podniků je samostatnost těchto podniků, která nenarušuje vlastnictví, na základě kterého jsou tyto podniky budovány, tj. vlastnictví všelidové.*“¹⁹⁾ Není přece pochyb o tom, že družstevní vlastnictví nikterak nenarušuje vlastnictví všelidové, nýbrž naopak, v ekonomických podmínkách socialismu je posiluje, neboť na silném úseku hospodářství státního je závislý i rozvoj družstev. Bez neustálé podpory družstev státem, poskytované jim v nejrůznějších formách, nemohl by se tento rozvoj uskutečnit. Proto je aktivní účast rolnictva na posilování státního úseku národního

hospodářství výrazem souladu spojení vlastních zájmů se zájmy společenskými. Uskutečňuje se především cestou důsledného plnění všech výrobních, dodávkových, platebních a jiných povinností družstev vůči státu.

Je již pouze logickým důsledkem pojetí chozrasčotního postavení podniků ze strany s. Rypoty, že „...*bude až do zániku skupinového vlastnictví podstatný rozdíl mezi podniky státního a družstevního sektoru. Ekonomická samostatnost podniků v družstevním sektoru vyplývá totiž ze samotné formy vlastnictví, na které jsou tyto podniky budovány,...*“²⁰⁾ Jestliže nepostřehl při svém zkoumání skutečnost, že v dialektickém vztahu mezi všelidovým a skupinovým vlastnictvím je nejen nutnou podmínkou rozvoje družstev jejich stálá podpora ze strany státu, ale i naopak, že nutnou podmínkou posilování státního úseku národního hospodářství je aktivní účast družstevního rolnictva na této činnosti, pak dospívá i k jednostrannému chápání nutnosti chozrasčotního hospodaření a omezuje ji pouze na podniky státní.

S. Rypota ve svém článku nedefinuje zvlášť příčiny, pro které došel k závěru o chozrasčotu v zemědělských družstvech, který považují za nesprávný. V poslední větě svého článku²¹⁾ se odvolává jen na zdůvodnění svých v práci vyjádřených názorů a píše, že „*Ze zmíněných důvodů je správné mluvit jen o určitých prvcích chozrasčotního řízení podniků v družstevním sektoru a o jejich prohlubování.*“ Nebylo proto možné argumentovat proti tomuto závěru jinak než kritikou těch míst jeho práce, o která se při něm opírá a která považují za nesprávná.

*

Otázku, zda uplatňování chozrasčotu v zemědělské družstevní velkovýrobě je objektivní nutností či není, nemůže přirozeně rozhodnout výsledek sebezásadnější teoretické diskuze, nýbrž jen ověření teoretických pouček ve společenské praxi. Skutečnost, že tato nutnost se objektivně prosazovala v praxi kolchozů SSSR a že se stejně prohazuje i v našich JZD, je — jak doufám — nejpřesvědčivějším důkazem o správnosti názorů sovětských ekonomů, na které poukazují v úvodu k tomuto článku, jakož i správnost stanoviska, které jsem na tuto otáz-

¹⁷⁾ Viz str. 118 článku s. Rypoty.

¹⁸⁾ Viz str. 117 článku s. Rypoty.

¹⁹⁾ Viz str. 117 článku s. Rypoty.

²⁰⁾ Viz str. 124—125 článku s. Rypoty.

²¹⁾ Viz str. 125 článku s. Rypoty.

ku vyslovil ve svém již citovaném článku.²²⁾

Všechna naše JZD rozšiřují a upevňují své skupinové vlastnictví výrobních prostředků, poznávají přednosti velkovýroby a v důsledku působení ekonomických zákonů socialismu uplatňují při své hospodářské činnosti zásady hospodárnosti, plánovitosti, rentability. Za pomoci a pod vedením státních orgánů se podílejí na zajišťování centrálně určovaných celospolečenských potřeb při operativní samostatnosti, zajištěné formou skupinového vlastnictví, a nesou hmotnou odpovědnost za plnění svých závazků. Kolektiv družstevníků i jeho členové jsou na výsledcích své hospodářské činnosti hmotně zainteresováni a učí se uplatňovat důsledně odměnu podle práce. Družstva poznávají význam přesné a včasné evidence pro svou hospodářskou

činnost a učí se využívat hodnotových forem při řízení, organizaci a kontrole.

Ve všech těchto skutečnostech se odrazují typické znaky chozrasčotního hospodaření a ne jen některé jeho znaky. Prosazuje se tedy chozrasčot jako objektivní nutnost, určená působením ekonomických zákonů na výrobu v JZD. Družstev, ve kterých je možno tyto skutečnosti dokázat, je nejen v SSSR, ale i u nás již celá řada.

Na základě vědeckých poznatků a praktických zkušeností došel jsem k názoru, že objektivní nutnost uvědomělého uplatňování chozrasčotu na určitém stupni vývoje našich JZD je dnes již plně vědecky prokázána.

Karel OSTREJŠ, promováný ekonom,

Vysoká škola zemědělská,

katedra politické ekonomie, Brno

²²⁾ K. Ostrejš: Zvláštnosti a podmínky uplatňování chozrasčotu v JZD, Sborník ČSAZV, Zemědělská ekonomika, č. 2/1960.

ROZBOR ROZŠÍŘENÉ REPRODUKCE VE VYBRANÝCH DRUŽSTVECH

Uskutečňování socialistické rozšířené reprodukce v JZD znamená splnění ekonomického cíle našeho zemědělství. Projevem rozšířené reprodukce v družstvech je rozšířená reprodukce zemědělské produkce, družstevní akumulace, dále růst kvalifikace a počtu družstevních kádrů a zároveň i zvyšování jejich odměny za práci při neustálém upevňování pracovní morálky. Všechny podmínky a výsledky jsou v úzkém příčinném vztahu, takže vyřešení problému socialistické rozšířené reprodukce v JZD znamená vyřešení celé řady dílčích problémů, zejména pak pro splnění úkolů třetího pětiletého plánu. Touto problematikou se také zabývá kandidátská dizertační práce inž. Jaroslava Kuncce, pracovníka Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky ČSAZV v Praze, nazvaná „Komplexní rozbor průběhu socialistické rozšířené reprodukce ve vybraných JZD českých krajů“.

Cílem práce je komplexní rozbor průběhu socialistické rozšířené reprodukce v družstvech různých výrobních oblastí, zevšeobecnění průběhu reprodukce i vlivů a jednotlivých podmínek socialistické rozšířené reprodukce a navrhnout opatření pro přímou činnost družstev i pro řídicí orgány.

V první kapitole autor podrobně hovoří o družstevní produkci, hrubé zemědělské produkci a o jejím koloběhu a obratu, o formách, zvláštnostech, vztazích, tvorbě a vlivu velikosti a struktury některých základních výrobních prostředků na výsledky zemědělské výroby. Ze skupinového vlastnictví družstev a zemědělského závodu vyplývají zvláštnosti dvou koloběhů a obratu družstevní produkce se samostatnými i společnými stadii a oběhy. Koloběh zbožních výrobků, který je svou vahou a rozsahem důležitější, má tři stadia a koloběh nezbožní, týkající se meziprojektu, prostředků osobní a společenské spotřeby družstva a jeho členů, má dvě stadia. V kapitole je dále rozebírána tržní produkce a fond úhrady, zejména opotřebování základních výrobních prostředků a vlivu nákladů na uskutečňování reprodukce.

Obsahem druhé kapitoly jsou otázky hrubého důchodu družstva. Jsou zde zcela nově formulovány zvláštnosti hru-

bého důchodu družstva jako projevu národního důchodu, které jsou charakterizovány těmito vedlejšími znaky:

1. tvorba a rozdělení v podstatě probíhá na úzké základně skupinového vlastnictví,

2. součástí hrubého důchodu je i produkt živé práce pracovníků STS i nečlenů družstva,

3. hrubý důchod není projevem celé vynaložené živé práce družstevníků, část živé práce vynakládají ve svém pomocném hospodářství,

4. součástí hrubého důchodu je i část hodnoty, vytvořená prací družstevníků mimo proces družstevní výroby,

5. část hodnoty vytvořené živou prací družstevníků se stává součástí čistého centralizovaného důchodu státu, aniž se stala částí hrubého důchodu družstev,

6. podíl odměn nevýrobním pracovníkům je nižší,

7. součástí hrubého důchodu družstev je i diferenciální renta,

8. mimo konkrétní naturální a peněžní formu se jeví hrubý důchod družstev jako hodnota, která se vyjadřuje v penězích.

Autor zde zpracovává problematiku diferenciální renty. Uvádí, že z hlediska přechodného respektování historického ekonomického vývoje nelze odčerpát ce-

lou diferenciální rentu II, avšak je nutno odčerpávat tu část diferenciální renty II, která má ryze objektivní charakter. Nelze pak odčerpávat tu část mimořádného nadvýrobku, která vznikla v důsledku lepší objektivní úrovně hospodaření. Realizace diferenciální renty umožní družstvu nejen zvyšovat akumulaci na základě vyššího čistého důchodu, jehož je důležitou součástí, ale v důsledku jednoty obou částí hodnoty, vytvořené živou prací družstevníků, se při rozdělování její část stává součástí fondu osobní spotřeby, což se projeví v lepším odměňování práce družstevníků.

Na realizaci diferenciální renty mají značný vliv nejen ceny, ale hlavně dodávkové normy. Zavedení jednotných výkupních cen a s tím spojený realizační systém by měl ve svém vývoji splňovat zejména tyto požadavky:

1. umožnit realizaci nákladů na výrobu a část čistého důchodu jako zdroje dostatečné akumulace v peněžní formě u družstev ve všech výrobních a ekonomických podmínkách při progresivním velkovýrobním hospodaření,

2. umožnit postupné stejné společenské hodnocení vynaložené společenské práce ve všech výrobních a ekonomických podmínkách a uvést důchody a ostatní sociální podmínky zemědělského obyvatelstva do souladu s potřebami celospolečenského procesu reprodukce,

3. využít principu plné hmotné zainteresovanosti družstevníků na rozvoji společenské družstevní výroby,

4. umožnit a podpořit správné rozmístění a specializaci zemědělské družstevní výroby.

V rámci nového realizačního systému na základě jednotných cen by bylo pak možné při dostatečné realizaci čistého důchodu a tržeb některé formy státní pomoci (subvence na stavby, odpisy z investičních úvěrů) u družstev řepařské a kukuřičné oblasti zcela zrušit, u družstev bramborářské, pšeničné a ječné oblasti omezit a naopak u horských a podhorských družstev zvýšit. Doporučuje se systém státní pomoci zjednodušit a využít jej účelněji při odstraňování rozdílů v realizaci čistého důchodu u družstev v různých přírodních a ekonomických podmínkách.

V další části kapitoly jsou podrobně rozebrány podmínky růstu osobní spotřeby, struktura fondu osobní spotřeby, otázky vztahů mezi růstem fondu osobní spotřeby a produkce a vztahy mezi fondem spotřeby a akumulace.

Ve statí o socialistické akumulaci je pak věnována zvýšená pozornost vnitrodružstevní akumulaci, rozboru její peněžní, zejména pak naturální části a zdůrazněn význam správních přidělů nedělitelného fondu. Je zde zdůrazněna skutečnost, že nedělitelný fond se bude stávat stále větší mírou výhradním zdrojem rozšířené reprodukce základních výrobních prostředků družstva. K zajištění rozšířené reprodukce, včetně potřeby peněžních prostředků k nákupu strojů, bude nezbytné přidělovat 10–12 % hrubých peněžních příjmů do nedělitelného fondu. Avšak i nejlépe všeobecně určený podíl přidělu do nedělitelného fondu nemůže plně vyjádřit objektivní opotřebení základních výrobních prostředků a nezbytnost peněžní akumulace.

Třetí kapitola pojednává o otázkách rozšířené reprodukce výrobních a oběhových fondů družstev, pracovních sil a výrobních vztahů. V části, pojednávající o reprodukci výrobních fondů se autor zabývá zejména reprodukcí půdního fondu a úrodností půdy. Podstatou druhé části této kapitoly je řešení vztahů mezi rostlinnou a živočišnou výrobou na podkladě rozšířené reprodukce výroby krmiv a rozšířené reprodukce živočišné výroby. V dalších částech třetí kapitoly je obsáhle řešena reprodukce pracovní síly (zdroje reprodukce, význam hmotného i kulturního zabezpečení pracovní síly), kdy je kladen důraz nejen na množství pracovníků, ale i na jejich kvalifikaci.

Uvedená kandidátská dizertační práce je významná zejména proto, že podává komplexní pohled na rozbor celého procesu socialistické rozšířené reprodukce ve zkoumaných družstvech, zkoumá a hodnotí vzájemné vztahy a závislosti, vznikající v procesu socialistické rozšířené reprodukce. V práci jsou podrobně zkoumány důležité kategorie zemědělské ekonomiky — hrubý a čistý důchod i hlavní podmínky pro uskutečňování rozšířené reprodukce v družstvech.

(iz)

Sovětský svaz

ZKUŠENOSTI

SE SPECIALIZACÍ SOCIALISTICKÉ ZEMĚDĚLSKÉ VELKOVÝROBY

Rozmístování a specializace zemědělské výroby v SSSR je dělána v souladu s ekonomickými zákony socialismu, především v souladu se zákonem plánovitého a proporcionálního rozvoje národního hospodářství. Takovému rozmístění a specializaci zemědělské výroby je racionální a dovoluje maximálně zvyšovat zemědělskou výrobu v zájmu stále lepšího uspokojování potřeb socialistické společnosti. Časopis „Ekonomika selského chovajstva“ nyní zahajuje diskusi, v níž kromě specializace se bude ještě zabývat koncentrací výroby, správným rozmístěním a souladem odvětví a racionální velikostí závodu. Tedy otázkami, které řešíme i u nás a k nimž naši odborní pracovníci se na stránkách „Zemědělské ekonomiky“ a na besedách rovněž vyjadřují. Proto zařazujeme i tento článek, který shrnuje některé základní myšlenky, vyslovené v diskusi v časopise „Ekonomika selského chovajstva“ i v některých jiných časopisech.

Specializaci výroby bylo již dosaženo značných úspěchů, které se projevují v celostátním měřítku, na úrovni svazo-

vých republik, oblastí, okresů a konečně i jednotlivých zemědělských závodů.

Výsledky specializace v některých oblastech SSSR

Již samotné zúrodnění 36 miliónů hektarů panenských i jiných půd Sibíře, Kazachstánu, Urálu a Povolží vytvořilo celostátní podmínky pro prohlubování specializace zemědělské výroby. Zvýšení produkce zrnin v těchto oblastech dovoluje totiž změnit strukturu osevních ploch v jiných oblastech a efektivněji využívat — v souladu s ekonomickými a přírodními podmínkami — půdního fondu z celostátního hlediska.

Specializace kolchozů a sovchozů a prostorové rozmístění výrobních odvětví je děláno v těsném souladu s národohospodářským plánem. Při sestavování ročních i perspektivních plánů výroby se přesně zjišťují dosavadní zdroje a možnosti kolchozní a sovchozní výroby i její další možný vývoj na základě racionální specializace.

S růstem výroby rostlinných a živočišných produktů nabývá jak speciali-

zace, tak i správný vzájemný soulad jednotlivých výrobních odvětví stále většího významu. Jejich přímým účinkem má být snížení vlastních nákladů produkce. A také stát má napříště nakupovat zemědělské výrobky především v oblastech, kde je jejich výroba nejlevnější a kde jsou výrobky — v důsledku vhodných přírodních podmínek — také nejkvalitnější.

Tak např. v řadě severních a severozápadních oblastí (Leningradské, Pskovské, Vologdské, Kostromské atd.) nejsou již druhým rokem vykupovány zrniny. To otvírá kolchozům a sovchozům těchto oblastí možnosti, aby v souladu s přírodními a ekonomickými podmínkami, a také v souladu s požadavky průmyslu a obyvatelstva těchto oblastí, zvyšovaly výrobu takových produktů, které tyto požadavky kryjí a které současně umožňují tamním zemědělským závodům do-

sahovat vysokých důchodů a realizace těchto produktů.

Jako další příklad účelné specializace můžeme uvést RSFSR, kde sedmiletý plán hospodářského rozvoje předpokládá toto rozmístění a tuto specializaci zemědělské výroby v jednotlivých přírodních a ekonomických pásmech: tržní výroba obilí bude soustředěna hlavně v oblastech Sibiře, Povolží a Uralu. Podíl výroby zrnin v těchto oblastech bude koncem sedmiletí činit 22–35 % celkové tržní produkce. Vysoká tržní výroba obilí bude též v oblastech Centrálního černozemního pásma a v oblastech Severního Kavkazu. Takové zemědělné rostlinné výroby (zrniny, včetně kukuřice a jiných krmných plodin) dovolí rozvoj chovů mléčného skotu, jakož i rozvoj chovů prasat a drůbeže.

Kolchozy a sovchozy Východní Sibiře (Čitinská oblast, Burjatská ASSR, Tuvinská autonomní oblast) se specializují hlavně na chov ovcí a na výkrm skotu, současně s příslušnými odvětvími rostlinné výroby, které mohou zajistit dostatečnou krmivovou základnu. Chov skotu se má podílet 32 % na tržní produkci, chov ovcí 25 %; tržní produkce zrnin se má na celkové tržní produkci podílet 23,5 %.

Povolží zůstává jedním z hlavních pásem výroby zrnin (kolem 14 % celkového objemu dodávek v RSFSR a 22 % tržní výroby zrnin oblastí). Dále se zde v sedmiletce zvýší výroba masa, vlny, vajec, olejnatých semen a cukrovky. Na celkovém objemu tržní výroby se bude skot podílet 26 %, ovce 15 % a prasata rovněž 15 %. V řadě oblastí pásma se rozšíří

plochy slunečnice a dále se bude rozvíjet drůbežnictví.

V Centrální černozemním pásmu bude výroba jako dříve specializována především na výrobu cukrovky, přičemž se ale — se současným výsevem cukrovky v oblasti Severního Kavkazu i v jiných oblastech — podíl cukrovky v RSFSR sníží o 25 %. Centrální černozemní pásmo bude významným producentem masa, vajec, olejnin, brambor. Také jeho tržní produkce mléka a obilí bude vysoká. Kolchozy a sovchozy Centrálního černozemního pásma usilují o specializaci a rozvoj intenzivních odvětví živočišné výroby; podíl tržní produkce hovězího masa dosahuje 25 % celkové tržní výroby pásma a vepřového masa 16 %. Rozvíjí se i výroba drůbežího masa. Tržní výroba cukrovky dosahuje více než 20 % celkového objemu dodávek zemědělských produktů z Centrálního černozemního pásma.

Kolchozy a sovchozy Uralského pásma budou vyrábět, kromě vysoké tržní produkce obilí, též značné množství masa a mléka. Ekonomické přednosti specializované zemědělské velkovýroby se již projevily ve snížení vlastních nákladů. Tato skutečnost se dokazuje na příkladech sovchozů. V roce 1958 činily vlastní náklady na cent obilí v obilnářských sovchozech RSFSR v průměru 30 rublů. V hlavních obilnářských oblastech byly tyto náklady ještě nižší. Tak např. sovchozy *Altajské oblasti* dosáhly průměru 28 rublů za cent obilí, *Stalingradské oblasti* 24 rublů a *Stravopolského kraje* 22 rublů. V sovchozů jiného výrobního zaměření činily vlastní náklady na cent vyrobeného obilí v průměru 37,6 rublů.

Příklad kolchozu Rossija

Ekonomická výhodnost specializace zemědělské výroby může být ukázána i na příkladě jednotlivých hospodářství. Je to např. kolchoz „Rossija“ ve starožilovském okrese *Rjažanské oblasti*, který je jedním z velkých závodů této oblasti. Celková výměra půdního fondu je 10 309 ha, z nichž pro zemědělskou výrobu je využíváno 9315 ha (7235 ha orné půdy, 1870 ha luk a pastvin). Na jednoho pracujícího kolchozníka připadá 6,7 ha zemědělské půdy, z toho 5,2 orné. Kolchoz vyrobil v roce 1959 celkem 5860 q masa (třikrát více než v roce 1958) a státu prodal 5820 q. Na 100 ha zemědělské půdy bylo vyrobeno 62 q masa, z toho tržní výroba činila 62,6 q. Ukazatele sedmiletého plánu stanovují pro rok 1965

u masa výrobu 44 q na 100 ha zemědělské půdy, přičemž tržní výroba má dosahovat 37,2 q. Kolchoz již tedy v roce 1959 překročil ukazatele sedmiletého plánu. Tyto výsledky byly dosaženy právě účelnou specializací a správným soulaďem hlavních, vedlejších i doplňkových výrobních odvětví.

V nynější době je kolchoz výrazně zaměřen na živočišnou výrobu. Hlavním výrobním odvětvím je produkce mléka, hovězího a vepřového masa. Ve struktuře tržní výroby v roce 1959 připadalo na vepřové maso 28,7 %, na hovězí maso 22,9 % a na mléko 19,9 %. Hlavním výrobkem rostlinné produkce jsou brambory. Tato specializace umožňuje kolchozu splnit požadavky plánu a přitom

je v souladu s přírodními a ekonomickými podmínkami, v nichž je kolchoz situován.

Výroba hlavních produktů má charakter velkovýroby, při poměrně nízkých vlastních nákladech. V roce 1959 bylo např. vyrobeno 18 501 q mléka, 2930 q masa, 2559 q hovězího masa. Osevní plocha brambor byla 600 ha, což bylo 10,7 % celkové osevní plochy. Vlastní náklady na cent mléka činily v roce 1958 81 rublů, v roce 1959 již jen 72 rublů; na cent hovězího masa činily náklady 432 rublů a v roce 1959 414 rublů. Čistý důchod z realizace produkce hovězího masa a mléka byl v roce 1959 celkem 1 389 000 rublů, z toho z výdojného hospodářství 739 000 rublů. Pěstování brambor přineslo 1 051 000 rublů čistého důchodu.

Vedle velkých výrobních odvětví jsou v kolchoze i drobná odvětví, jejichž tržní výroba je malá a vlastní náklady na výrodu velmi vysoké. Je to např. ovocnářství, chov ovcí, drůbežnictví a další. Ve struktuře tržní výroby zaujímají tato odvětví jen nepatrné procento. Vlastní náklady jsou však vysoké — na cent ovoce a jahod připadá 934 rublů, na cent vlny více než 3000 rublů, na cent skopového masa 680 rublů, na cent drůbežího masa více než 1000 rublů. Výroba těchto produktů je vysoce nerentabilní a přináší velké ztráty celému závodu. Hlavní příčinou těchto ztrát je právě malý rozměr výroby i neracionální její soulad.

I když bylo v živočišné výrobě dosaženo dobrých výsledků, nepodporuje nynější struktura osevních ploch její další rozvoj. Podíl zrnin ve struktuře osevních ploch činí 69 %, krmných plodin jen 16 %, z toho kukuřice na siláž a zelené krmení jen 7 %. Tato struktura nevychovuje výrobnímu zaměření kolchozu. Proto byly všechny výrobní a ekonomičtí ukazatelé kolchozu podrobeni rozboru a uvažováno o takové specializaci a o takovém sladění jednotlivých výrobních odvětví, které by vyhovovalo požadavku maximální tržní produkce při minimálních nákladech.

Tato otázka byla řešena srovnávací metodou řady ekonomických ukazatelů. Bylo vypracováno několik variant specializace a možnosti sladování výrobních odvětví. První varianta sloužila jako základ pro srovnání. Z pěti variant různého výrobního zaměření a vzájemného vztahu výrobních odvětví byla potom vybrána varianta, která nejlépe splňovala požadavky maximální produkce a která nejlépe vyhovovala přírodním a ekonomickým podmínkám kolchozu.

Úkolem kolchozů lesostepního (jižního) pásma, kde je kolchoz „Rossija“, je co nejintenzivněji rozvíjet výrobu mléka a hovězího masa, podstatně rozšiřovat výrobu vepřového masa (při zrninách a bramborách jako hlavních složkách krmiv). Kromě toho jsou v uvedeném pásmu specializované řepařské závody s vysokou tržní výrobou cukrovky.

Pro stanovení správné specializace a souladu jednotlivých výrobních odvětví bylo pro kolchoz „Rossija“ vypracováno těchto pět variant:

První varianta je vlastně nynější specializace kolchozu i nynější vztahy jednotlivých výrobních odvětví, ovšem při předpokládané vyšší úrovni výroby. Účelem této varianty byla srovnání nynější specializace, při předpokládané perspektivní úrovni výroby, s ostatními navrženými variantami.

Druhá varianta předpokládá maximálně intenzivní produkci mléka a hovězího masa v souladu s doplňkovým odvětvím — chovem drůbeže (vodní drůbež). Rostlinná výroba je podřízena zájmům výroby živočišné.

Třetí varianta předpokládá rozvinutí mléčno-masné produkce skotu. Jako doplňková odvětví se budou rozvíjet chovy prasat a drůbeže. V rostlinné výrobě, kromě pěstování krmných plodin, se bude ve velkém pěstovat cukrovka a brambory.

Čtvrtá varianta plánuje dvě hlavní odvětví — chov skotu (výroba mléka a hovězího masa) a ovocnářství. Sad by zaujímal plochu 300 ha. Kromě toho je vysoká tržní výroba zrnin. Jako doplňková odvětví budou chov prasat a drůbeže.

Také v páté variantě je hlavním odvětvím chov skotu (výroba mléka a hovězího masa) a ovocnářství. Sad bude mít 600 ha. Plánuje se též vysoká tržní výroba obilnin, zatímco chov prasat a drůbeže budou odvětví doplňková.

Pro vypracování těchto variant byly stanoveny předběžné zdůvodnění ekonomičtí ukazatelé. Jejich úroveň je s ohledem na možnost srovnání pro všechny varianty stejná. Uvažovaly se především hektarové výnosy a užitočnost, stupeň mechanizace, realizační ceny, pracovní i materiálové náklady, odměňování za práci apod.

U každé varianty byla sestavena struktura osevních ploch i zástav hospodářských zvířat a zpracovány v přehledné tabulky. Do tabulek byly též zpracovány výsledky plánované tržní výroby a ekonomická efektivnost specializace a souladu jednotlivých odvětví v každé variantě.

V daném případě se kolchozníci rozhodli pro pátou variantu specializace a plánují v roce 1965 na 100 ha zemědělské půdy tuto výrobu: 1000 q mléka, 160 q masa (v živé váze), z toho 110 q hovězího masa, na 100 ha orné půdy 52 q

vepřového masa (v živé váze), 1020 q zrnin, 1938 q brambor a 260 q zeleniny. Uskutečnění navržené specializace dovolí kolchozu ve srovnání s rokem 1959 zvýšit ke konci sedmiletky hrubou produkci dvaapůlkrát a tržní produkci třikrát.

Úspěchy specializace v sovchoze „Arženka“

Specializace výroby a slaďování jednotlivých výrobních odvětví probíhá úspěšně jak v kolchozech, tak i v sovchozech SSSR. Uvedeme příklad sovchozu „Arženka“ z Tambovské oblasti, který specializací a sloučením s jinými sovchozy dosáhl pozoruhodných výsledků. Uvedený sovchoz byl již v roce 1930 jedním z velkých specializovaných drůbežářských závodů. Hejna drůbeže měla až 150 000 kusů. Podmínky sovchozu, především poměrně malá výměra půdního fondu, nedovolovaly dostatečnou výrobu

vlastních krmiv, a tak sovchoz zkrmoval většinou dovážená krmiva. Tato skutečnost vedla k tomu, že v roce 1937 se snížil chov drůbeže až na 25 000 kusů, přičemž se v sovchoze rozvíjela i jiná výrobní odvětví. Rozvoj těchto odvětví však probíhal bez náležitého hospodářského rozboru, proto jejich výroba byla neracionální a nerentabilní.

Proto sovchoz „Arženka“ v posledních deseti letech opět začal rozvíjet původní specializaci a podstatně rozšířil chovy drůbeže, jak ukazuje tabulka I:

Rok	Stavy drůbeže v 1000 kusech	Produkce vajec v 1000 kusech	Průměrná roční snůška v kusech	Tržní výroba drůbežího masa (v q)
1946	22,0	1 238,6	114,0	370,4
1953	35,7	5 834,3	169,6	1 453,2
1957	130,0	16 664,8	167,8	4 825,0
1959	115,0	17 600,0	178,0	5 640,0
1960 (plán)	140,0	22 000,0	180,0	12 000,0

Zvětšení stavů drůbeže si vyžádalo nové organizace práce a nových zařízení drůbežárny. Tak např. nové drůbežárny umožnily, aby jedna pracovní síla, která dříve ošetřovala 1300–1500 kusů, se při nové organizaci starala o 6000 nosnic. S tím se současně zvýšila produktivita práce a snížily vlastní náklady. Sovchoz též úspěšně zavedl plemenářskou práci, a to jak pro reprodukci vlastních chovů, tak i na prodej pro ostatní zemědělské závody.

Přes dobré ekonomické výsledky hospodaření sovchozu se stále projevoval nedostatek možnosti vlastní výroby krmiv, což nedovolovala omezená výměra sovchozu. Proto bylo v roce 1959 přistoupeno ke sloučení sovchozu „Arženka“ se sousedními dvěma sovchozy, které sice měly dostatečnou výměru půdního fondu, avšak jejich hospodaření nebylo dostatečně intenzivní. Výměra půdního

fondu po sloučení se zvýšila na 37 000 ha. Tato plocha při uplatnění velkovýrobní technologie dovoluje rozvoj i jiných výrobních odvětví (výroba mléka a hovězího masa), umožňuje soustředit potřebné výrobní prostředky i jejich racionální využití a rozvíjet celou specializovanou živočišnou výrobu na základě produkce vlastních krmiv. Specializace výroby sloučeného sovchozu se okamžitě projevila snížením pracovních i materiálových nákladů. Tak např. vlastní náklady na výrobu 10 vajec byly v roce 1950 6,27 rublů, v roce 1958 již 5,72 rublů a v roce 1959 jen 5 rublů. Struktura vlastních nákladů pak ukazuje, že na výše uvedené množství vajec bylo vynaloženo jako pracovní náklad v roce 1950 celkem 99 kopějek, v roce 1958 70 kopějek a v roce 1959 jen 52 kopějek. Obdobně klesly i náklady na krmiva.

Specializace se projevila i na finanč-

ních výsledcích hospodaření sovchozu. V roce 1945 činil příjem z realizace 13 963 000 rublů, v roce 1958 23 900 000 rublů a v roce 1959 29 000 000 rublů, přičemž na drůbežářské výrobní odvětví připadalo 80 % z uvedené realizační částky.

Také další ukazatelé, např. hodnotové vyjádření hrubé produkce v přepočtu na jednoho pracovníka, přepočet výroby na 100 ha zemědělské půdy i další zřetelně ukazují přednosti specializované zemědělské velkovýroby.

Ši

Výběr z článků: Boroběv G.: Voprosy specializacii i koncentracii sel'skochozjajstvennogo proizvodstva, Voprosy ekonomiki č. 5, str. 3–16. — Panskich K.: Specializacija i koncentracija proizvodstva — put' k vysokoj rentabelnosti chozjajstva, Ekonomika sel'skogo chozjajstva č. 5, str. 69–73. — Semenov N., Isčenko I.: Opredelenije specializacii i racionalnogo sočetanija otraslej, Ekonomika sel'skogo chozjajstva, č. 6, str. 63–68.

Podepsáno k tisku dne 13. srpna 1960

Počet, věkové složení a mzdy pracovníků v zemědělství

Přehledy o počtu pracovníků, jejich věkovém složení, průměrných mzdách a produktivitě práce jsou zpracovány z výsledku soupisu osob činných v zemědělství k 1. únoru 1960 (SÚS) a z běžného ročního výkaznictví. Údaje jsou uvedeny podle organizační struktury, platné koncem roku 1959.

POČET PRACOVNÍCH SIL V ZEMĚDĚLSKÝCH ZÁVODECH

Skupina zemědělských závodů		Počet pracovních sil v roce		Index 1959/58	Podíl žen z celkového počtu pra- covníků v r. 1959 v %
		1958 1. 2. 1959	1959 1. 2. 1960		
státní statky	a	160 000 42 000	159 172 39 444	99,5 93,9	38,3 22,6
ostatní statky ministerstev	a	49 000 14 000	36 124 10 805	95,7 88,4	37,7 37,7
veřejné krajsky plánované zemědělské závody	a		10 757 1 569	106,1 105,0	48,8 46,4
JZD se společným hospodařením	a	857 000 279 000	909 600 292 919		54,0 46,4
	b	217 976 114 577	483 623 239 015	221,9 208,6	— —
zemědělské závody jednotlivě hospodařících rolníků vč. členů JZD II. typu	a	542 000 332 000	339 371 226 059	62,6 68,1	63,9 63,8
	b	930 793 382 220	800 924 324 648	86,0 84,9	— —
Celkem	a	1 608 000 667 000	1 455 024 570 796	90,5 85,6	54,2 51,2
	b	1 148 769 496 797	1 284 547 563 663	111,8 113,4	— —

a) pracovníci trvale činní (stálí)

b) pracovníci pomáhající

Poznámka: hoření číslo v každé rubrice = ČSSR
dolení číslo v každé rubrice = Slovensko

**POČET PRACOVNÍCH SIL V RESORTU MINISTERSTVA ZEMĚDĚLSTVÍ
A PRŮMĚRNÝ MĚSÍČNÍ VÝDĚLEK**

Organizace	Počet pracovních sil v roce		Index 1959/58	Průměrný měsíční výdělek v r. 1959	Index 1959/58
	1958	1959			
JZD se společným hospodařením	857 000 279 000	909 600 292 919	106,1 104,9	— —	— —
JHR vč. JZD II. typu	542 000 332 000	339 371 226 059	62,6 68,1	— —	— —
státní statky	184 024 47 191	192 468 50 804	104,6 107,6	1022 1047	103,3 101,4
strojní a traktorové stanice	59 258 19 266	53 215 17 933	89,8 93,1	1423 1319	108,3 105,6
krajské správy lesů	97 518 38 777	101 121 38 540	103,7 99,4	1202 1212	105,5 106,3
podniky zemědělských a les. techn. meliorací	5 727 1 646	9 692 3 737	169,2 227,0	1431 1421	99,9 96,1
šlechtitelské a semenářské podniky	10 312 3 358	10 536 3 486	102,2 103,8	1069 1082	103,8 103,8
státní rybářství	2 927 —	2 991 —	102,2 —	1256 —	101,4 —
průmyslové podniky	6 367 1 848	6 854 2 102	107,6 113,7	1450 1473	102,8 103,4
sdužené zemědělské a lesní závody	842 —	930 —	110,4 —	1321 —	99,7 —
Lesostavby	5 906 3 067	2 987 2 987	50,6 97,3	1272 1272	101,8 101,8
státní plemenářské stanice	6 187 1 744	6 201 1 787	100,2 102,5	1330 1303	102,5 102,7
státní ústav pro chov koní	1 906 924	1 894 943	99,4 102,0	1114 1100	102,3 101,8
státní vědecké veterinární ústavy	584 189	636 214	108,9 113,2	1186 1217	100,3 99,5

Organizace	Počet pracovních sil v roce		Index 1959/58	Průměrný měsíční výdělek v r. 1959	Index 1959/58
	1958	1959			
Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský	1 464 417	1 487 487	101,6 116,8	1122 1066	101,0 98,2
projektové organizace	3 675 1 153	4 259 1 394	115,9 120,9	1617 1564	115,7 98,4
Ústav pro hospodářskou úpravu lesa	1 319 619	1 300 604	98,6 97,6	1451 1393	105,5 104,8
Správa tatranského národního parku	— 549	— 587	— 106,9	— 1218	— 103,1
Čs. myslivecká jednota a Sváz POZ	408 58	428 68	104,9 117,2	883 979	99,0 96,9
Státní zkušební stanice zemědělských strojů	105 —	107 —	101,9 —	1547 —	103,2 —
Strojně početní stanice	152 —	181 —	119,1 —	1170 —	96,1 —
zařízení národních výborů	22 045 6 634	21 098 6 497	95,7 97,9	1237 1213	104,1 103,6
v tom: zemědělské a lesnické školy	6 716 2 077	6 949 2 157	103,5 103,8	1287 1261	103,9 97,4
školní statky	6 753 2 327	7 239 2 482	107,2 106,7	1022 1001	104,1 98,2
veterinární zařízení	7 947 2 330	6 510 1 858	81,9 79,7	1444 1441	107,4 101,7
ostatní organizace	2 746 891	2 550 618	92,9 69,4	1456 1481	112,0 115,0
Celkem	1 813 021 739 331	1 670 493 651 766	92,1 88,1	— —	— —

Pramen: Statistické výkaznictví ministerstva zemědělství

Poznámka: hoření číslo v každé rubrice = ČSSR
dolení číslo v každé rubrice = Slovensko

VĚKOVÉ SLOŽENÍ OSOB TRVALE ČINNÝCH V ZEMĚDĚLSTVÍ V PROCENTECH

Věk	Zemědělství celkem	Státní statky	JZD se společným hospodařením	Jednotlivě hospodařící rolníci vč. členů JZD II. typu
od 15 do 20 let	5,4 6,0	9,2 12,6	4,4 4,9	5,3 5,8
od 21 do 50 let	51,0 52,8	61,1 62,1	50,5 52,6	46,7 50,9
od 51 do 60 let	27,8 26,2	21,6 19,9	29,2 27,2	28,0 26,5
nad 60 let	15,8 14,9	8,4 5,4	15,9 15,3	20,0 16,8
průměrný věk	44,3 43,6	40,1 38,3	44,8 44,1	45,7 44,3

Pramen: Soupis SÚS k 1. II. 1960 — propočty ministerstva zemědělství

Poznámka: hoření číslo v každé rubrice = ČSSR

dolení číslo v každé rubrice = Slovensko

PRŮMĚRNÉ MĚSÍČNÍ VÝDĚLKY V ROCE 1959

Kategorie pracovníků		Krajské správy lesů		Krajské podniky zem. a les. techn. meliorací		Státní statky		STS	
		skutečnost 1959	index 1959/58	skutečnost 1959	index 1959/58	skutečnost 1959	index 1959/58	skutečnost 1959	index 1959/58
pracovníci hlavní činnosti	dělníci	1141 1150	106,2 105,7	1400 1384	98,9 95,2	996 1024	103,5 101,6	1446 1319	109,2 107,7
	technicko-hospodářští pracovníci	1473 1519	102,9 107,6	1606 1669	102,5 100,4	1340 1348	101,4 101,3	1470 1393	105,5 99,0
	z toho: inženýrsko-techničtí pracovníci	1495 1539	103,0 108,0	1687 1815	102,0 101,2	1419 1423	100,2 100,4	1627 1521	103,5 95,0
	ostatní pracovníci	978 863	106,8 108,1	1009 988	102,0 100,2	934 929	102,7 99,6	938 931	104,3 112,0
	pracovníci ostatního hospodářství	1014 806	103,7 111,0	1490 1487	109,1 ×	×	×	×	×
Celkem ∅		1202 1212	105,5 106,3	1431 1421	99,9 96,1	1022 1047	103,3 101,4	1423 1319	108,3 105,6

Pramen: Statistické výkaznictví ministerstva zemědělství

Poznámka: hoření číslo v každé rubrice = ČSSR

dolení číslo v každé rubrice = Slovensko

UKAZATELE PRODUKTIVITY PRÁCE V ROCE 1959

Ukazatel		Státní statky	JZD se společ. hospodařením*)	Jednotlivě hospodařící rolníci vč. členů JZD II. typu	JZD + STS
počet koňských sil mechanické energie na 1 pracovníka		7,75 .	x .	x x	5,50 .
výměra půdy na 1 pracovníka v ha	zemědělské	6,2 5,4	4,9 5,4	3,1 2,7	x x
	orné	4,6 4,2	3,7 3,9	1,9 1,5	x x
počet pracovních jednotek na 1 pracovníka		x x	442 464	x x	x x
počet pracovních jednotek na 1 ha zemědělské půdy		x x	88 81	x x	x x
výroba zemědělských výrobků na 1 pracovníka	zrniny q	43,67 44,52	41,33 42,32	21,51 17,21	x x
	v tom: chlebové q	21,35 18,55	19,38 15,55	9,33 6,04	x x
	cukrovka q	44,82 71,58	39,29 40,37	8,98 3,06	x x
	brambory q	22,72 7,14	44,41 24,54	40,04 30,34	x x
	jatečný skot vč. telat — živá váha q	2,56 2,22	2,38 1,62	1,60 1,01	x x
	jatečná prasata, vč. dom. porážek — ž. v. q	3,91 4,82	3,52 3,26	3,15 2,32	x x
	mléko l	2617 2900	2427 1795	2031 1453	x x
výkup zemědělských výrobků na 1 pracovníka	zrniny q	14,39 13,78	12,11 11,53	4,05 2,78	x x
	v tom: chlebové q	7,85 5,81	6,55 5,09	2,91 1,62	x x
	brambory q	4,31 3,14	10,96 4,24	6,68 5,02	x x
	jatečná prasata, živá váha q	3,91 4,82	2,41 2,16	1,00 0,81	x x
	mléko l	2081 2312	1678 884	848 290	x x

*) včetně záhumenků

Pramen: Statistické výkaznictví

Poznámka: hoření číslo v každé rubrice = ČSSR
dolení číslo v každé rubrice = Slovensko

PRACOVNÍ POMĚRY V JZD K 31. XII. 1959

Ukazatel		ČSSR		České kraje		Slovensko	
		skuteč- nost	index 1959/58	skuteč- nost	index 1959/58	skuteč- nost	index 1959/58
počet pra- covních jednotek odpraco- vaných na 1 ha země- dělské půdy	v rostlinné výrobě	38	105,6	39	105,4	36	105,9
	v živočišné výrobě	32	110,3	34	109,7	27	117,4
	v ostatní výrobě	18	105,9	19	111,8	18	105,9
	celkem a Ø	88	108,6	92	107,1	81	109,5
výměra zemědělské půdy na 1 stálého pracovníka		5,0	94,3	4,7	94,0	5,7	95,0

Pramen: Roční výkaz JZD

OPRAVA

V šestém čísle přílohy „Statistické přehledy“, v níž byly uveřejněny některé údaje o zemědělství v SSSR a v lidových demokraciích, došlo v části o Sovětském svazu k chybě v počtu obyvatel na 1 km²: místo 94 má být správně 9,4 obyvatel na 1 km². Čtenáři si tuto chybu jistě již sami opravili.